Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Reis door Zwitserland en het noorden van Italië, 5 Aug. - 1 Oct. 1856

https://hdl.handle.net/1874/390284

Carton N° 108

Hs.
0 C 26

O.C. 26

Hss. Ackersdijck.
29

T. 1316

Mrs. Ackroid. 29.

Dingsdag 5 Augustus 1856. Wij verlieten kort na één uur Utrecht en kwamen langs den spoorweg tegen 4 uur te Emmerik. De tolbeambten onderzochten vrij naauwkeurig de kleederen van eenigen vrij, maar mijn koffer lieten zij ongeopend. De Nederlandsche stoomboot moest, volgens de aankondiging, te zes uur vertrekken; doch zij kwam na 5 uur aan en was zeer vol, en, als gewoonlijk, werd alles met de grootste langzaamheid behandeld, zoo dat wij meer dan tijd genoeg om Emmerik te bezigtigen. Het is in welvaart zeer toegenomen; doch het armelijk plompe voorkomen der inwoners is gebleven zoo als het was. De morsigheid en slechte lucht zijn aanstootend; de kinderen, vele in lompen gekleed en barrevoets, spelen in het slijk en het stof en zien er uit als wilden. Het trof mij dat zoo vele lieden werkeloos de bedrijvigheid staan aan te gapen en die nog werken zoo traag zijn, en blijkbaar met de minste inspanning het onmisbare loon trachten te verwerven. Het is blijkbaar achterlijkheid in beschaving; de kleine stad ligt zeer gunstig voor den handel, reeds op een afstand van boven op den Rijn gezien maakt zij eene zeer goede vertooning. Met orde en netheid zoude zij

ACADEMIA RHENO TRAJECTINA

Onder de vele stoornissen van den nacht behoorde het [illegible] dat een der passagiers merkte, toen hij ontdekte dat zijn reiszak, waarin ook geld was, uit de groote kajuit verdwenen was. De zak werd in een hoek op het dek teruggevonden, met verbogen beugel waarmede hij gesloten was, en duidelijke teekenen van de poging om dien te openen. Het was blijkbaar dat men een diefstal beproefd had, doch die mislukt was.

eene aangename en gezonde verblijfplaats kunnen opleve-
ren; thands moet men den benauwden van kokelage, die
zulke tafereelen van wanorde en morsigheid staan voor
oogen heeft en zulke slechte lucht moet inademen. Hoe-
veel blijft er nog te doen om hier het leven genoeglijk
te maken. Het bestuur is waarlijk nog in de kindsheid
als men den schrikbarenden omslag ziet, waarmede een
groot getal ambtenaren alle de papieren der grasmaaijers
met handteekeningen en stempels vervullen, en alle koop-
waren die verzonden worden onderzoeken en pakken van
rapporten en andere stukken vervaardigd, om niets nut-
tigs te bereiken. Hier de grootste strengheid waarop
men de burgers om pedante vormen van policie nale-
ven; en boeken worden geschreven, lessen op de hoogescho-
len gegeven over de „Polizeiwissenschaft"; en aan de eenvou-
digste zorg voor zindelijkheid, gezondheid en aangenaam-
heid denkt niemand. Wij verloren door al die ver-
keerdheden het schoonste gedeelte van den dag voor de
vaart. Eerst te 8 uur mogten wij op de boot komen, en
daarop voeren wij af. Een groot aantal van muzikan-
ten, die een feest te Kleef hadden bijgewoond, waren met
ons op de boot gekomen. Hunne vrolijkheid en ongemanierd-
heid, met dronkenschap gepaard, waren zeer aanstootelijk.
Het was zeer warm geweest, de avond was op den Rijn
aangenaam; – doch de nacht was voor ons niet zoo ge-
schikt. Mijne vrouw behielp met weinig dames, het ver-
rige in het paviljoen te overnachten.

Woensd. 6 Aug. Vóór 4 uur was ik reeds op het dek om de frissche morgenlucht te genieten. De reisgenooten, die vergra-maken juist geene zeer opwekkende vertooning; evenmin was het merkwaardig hunne veelvraatigheid op te merken, van de arme grasmaaijers, die uit hun groot ontbijt zelf verzadigen, tot de aanzienlijken die klagen over de langzaamheid waarmede men hen bedient. Ik heb die stoomboot-tooneelen reeds zoo dikwijls gezien, en toch vermaakt mij nog het waarnemen der verschillende gelaatstrekken en gesprekken die zoo uiteenloopen levensstanden uitdrukken. Ik heb het geheele stoombootwezen op den Rijn zien ontstaan, en weldra zal ik het van dit gedeelte van de rivier, wat het reizen betreft, weder zien vergaan; want zoo daar de spoorweg niet meer wordt afgebroken, zal men tot Keulen of Bonn daaraan gewis de voorkeur geven.

Onder de reisgenooten waren weinige met wie veel te spreken viel. Een Schotsch advocaat heeft mij nog al veel van Edinburg en van de regtspleging in zijn land medegedeeld. Er is van tijd tot tijd meer overeenstemming tusschen Engelsche en Schotsche regtspleging ingevoerd; doch daarbij is ook van de Schotsche instellingen op de Engelsche overgebragt, met name om de zeer omslagtige en langwijlige regtspleging te vereenvoudigen. Een hoofdverschil is nog dat in Engeland de voorname behandeling voor de assises in de graafschappen plaats heeft terwijl zo in Schotland te Edinburg geheel worden afgedaan; ook zijn het hier dezelfde geregtshoven die de zaken van „Common law" en van „equity" beslissen. Hij zeide mij dat men in Schotland niet ingenomen is met de Jury, en dat men stellig afkeurt dat zij op burgerlijke zaken

is toegepast.

De tijd der aankomst van de boot te Keulen was 9 uur; doch wij kwamen eerst te half twaalf aan. Toen wij ons aan den spoorweg hadden laten brengen vernamen wij dat eerst 10 min voor 3 uur een trein naar Bonn vertrok. Wij hadden dus meer dan tijd om middagmaal te houden. Kort na 4 u bevonden wij ons in de goede herberg, de Stern, te Bonn. Wij hebben ons nog begeven naar Dr. Wolf. Hem over de gezondheid van mijne vrouw te raadplegen, was het eerste doel onzer reis. Wij slaagden er in hem te vinden. Den avond gebruikten wij door uit te rijden naar den Kreuzberg, waar wij het schoone land overzagen, verder nog in de omstreken. Het bekende punt „der Alte Zoll" aan den Rijn, waar men het Zevengebergte en de rivier zoo goed ziet, bezochten wij ook. Het metalen standbeeld van Beethoven op de Munsterplaats, waarvan men zoo veel ophef gemaakt heeft, komt mij voor mislukt te zijn. Het is plomp, het hoofd bovenmatig dik, de mantel zwaar als lood, de houding van de hand stijf; met een woord het maaksel geheel mist den indruk van een genie, wiens werken tot veredeling van het menschdom bijdragen. Alle poezie ontbreekt aan de voorstelling.

Donderd. 7 Aug. Dezen morgen is Dr. Wolf bij ons gekomen en heeft na grondig onderzoek aan mijne vrouw raad gegeven. Hij was van oordeel dat baden of mineraalwater drinken niet voor haar passen; maar een verblijf in de Alpen bij uitstek nuttig zijn kan. Dit heeft ons doen besluiten het vroeger plan, om naar Engadin te gaan, ten uitvoer te brengen. Ik ging nog bij Marcus, doch die was in Soden; zijn vrouw, die thuis was toen ik kwam, bragt mij later een bezoek.

Te een uur aten wij aan de table d'hôte in de bij uitstek schoone zaal. —

Voor drie uur verlieten wij Bonn met de Nederlandsche Stoomboot. Wij vonden eenige reisgenooten van den vorigen dag: den Schotschen advocaat, die mij nu zijn naam gezegd heeft, t.w. Mr Maccara uit Edinburg en zijne zuster, — den Heer Van Doorn, gepensioneerd officier, die lang in Oost-Indië gediend heeft en thans in Nijmegen woont met zijne vrouw en zwagerin. Mev. de Wed. Lestourd. Wij maakten nu nader kennis en hadden vrolijk gesprek met deze laatsten; terwijl ik op nieuw over Engeland zeer belangrijke met den eersten mij onderhield. Onder de nieuwe reisgenooten waarmede wij nog al kennis maakten was Me Lemière met hare nicht uit Besançon. Eene reisgenoote, waarmede niemand sprak, was Princes Marianne, die eenige dagen in het hotel de Star heeft doorgebragt en haar zoon die te Bonn studeert heeft bezocht. De namiddag en avond waren zeer schoon en de vaart regt genoegelijk. Wij kwamen tegen 9 uur in Coblentz aan en vonden alle de groote herbergen vol, zoo dat een aantal reizigers vergeefs naar nachtverblijf zochten. Wij vonden nog redelijke kamers in de Traube, een klein huis naast de Riesen in de Straat, hier was nog op oud Duitsche manier een Schapter winkel met de „Wirthschaft" vereenigd. Wij hadden ons geheel niet te beklagen; wij dronken goeden thee en sliepen tamelijk wel; maar niet lang; want

Vrydag 8 Aug. des morgens te half zes werd de reis ver-
volgd met dezelfde Stoomboot (No. 23). Het was geve-
lig koud, aanvankelijk ook nog al nevelachtig. Eerst laat
kwamen de warmte der vorige dagen terug. Van de reis
behoef ik niets op te teekenen. Wy zien byna jaarlyks den
schoonen Ryn terug en steeds met groot genoegen. Veran-
deringen van belang heb ik niet opgemerkt; de gewigtigste
die voorbereid wordt is wel het bouwen eener blyvende
brug by Keulen. Wy zagen werken aan de grondslagen.
De spoorweg van Bonn naar Rolandseck is ook de
aanvang van een gewigtig werk, namelyk het doortrek-
ken van dat versneld vervoer langs den geheelen
Ryn. Het aantal herbergen die de reizigers op alle
punten uitlokken om zich op te houden neemt blyk-
baar van jaar tot jaar toe.

De Hr Van Doorn met zyne dames hebben de reis
met ons vervolgd, en de heer Gevers, broeder van den ge-
zant in Petersburg, voegde zich by hen en ons toen
hy herkend werd als Oost-Indisch officier. Wy hebben
van die heeren en dames veel over Java en de andere
eilanden vernomen. Princes Marianne was
ook weder op de boot, en nu met Van Rossum en
met een knaap van 8 of 10 jaar, die dezen plompen
man papa en haar mama noemde. Zy was zeer harte-
lyk met dat kind. Een jong kamermeisje, uit Silezie
geboortig en een bediende, benevens een knecht van
v. R. waren het eenig gevolg. Ik behoef niet op te teeke-
nen wat gesproken werd over deze Nederlandsche Vorstin.

Gisteren wekte hare blykbare verlatenheid eenigzins mede-
lyden, heden gaf de gemeenzaamheid met den gewezen la-
kei, dien niemand voor iets beters zoude hebben aange-
zien aanleiding tot andere gewaarwordingen, die zich
elkander onverholen mededeelden, in de eerste plaats
verwondering. Zy verliet de boot te Elfeld, om
zich naar een landgoed in de nabyheid van deze
plaats te begeven.

Tegen half 3 ure kwamen wy te Mentz aan; de
bestemde tyd was één uur. Wy hebben ons over
de Nederlandsche booten, wat de behandeling
betreft, niet te beklagen; doch het was wel eenig-
zins stuitend dat zy veel langzamer voeren dan
de Duitsche booten. De Nederlanders zyn de eersten
geweest voor het vervoeren en slepen met stoom, waar-
om laten zy zich thans door de Duitschers geheel voor-
bystreven. De omstandigheid dat zy tonnen meer
goederen aan boord hebben is geen voldoende verscho-
ning; – de Duitsche hebben byna altyd veel meer
reizigers aan boord, kunnen daardoor nog meer stil.
Intusschen zagen wy telkens booten die veel later
dan wy afgevaren waren ons inhalen en voorbygaan.
Hierdoor is het ook in het belang der reizigers, om
de voorkeur aan Duitsche booten te geven.

Wy begaven ons onmiddelyk naar den Spoorweg en
vertrokken te 3 u 15 m naar Ludwigshafen, waar wy

in ruim twee uren aankwamen. Een omnibus bragt ons van hier naar Manheim, waar wij ons vóór 6 ure in het „Rheinischer Hof", zeer goed gehuisvest bevonden. Ik ging niet anders uit dan naar het Station van den Badenschen Spoorweg, om mij van de gelegenheid voor de verdere reis naauwkeurig te onderrigten.

Wij waren alleen vermoeid en begaven ons bijtijds ter rust. De warmte was dezen avond zeer groot.

Zaturdag 9 Aug. Wij behoefden niet vroeg op te staan; de sneltrein waarmede wij ons voornamen de reis te vervolgen vertrok eerst kwartier over twaalf ure.

Ik zocht den heer Travers in zijne vroegere woning aan de haven; doch hij was op eenen afstand van daar verhuisd en woonde nu midden in de Stad, zoo dat ik slechts even tijd had hem goeden dag te wenschen.

Hoewel wij zoo laat afreden, hebben wij een zeer verren weg afgelegd. Wij reden op den Badenschen Spoorweg tot Bruchsal waar wij omstreeks te half 2 aankwamen. Van daar op den Wurtenbergschen weg, over Stuttgard, waar wij te 4 u. aankwamen. Ulm bereikten wij te 6 u. Eindelijk Friedrichshafen kort na 10 ure. Wij reden bijna geheel met licht. Dien weg hadden wij nooit gemaakt en boven dien ziet men bijna niets dan de uiterlijke gesteldheid van dit land, dat veelal vlak is, en de bewoonde Steden en dorpen bevat, om door spoorwegen doorsneden te worden. Somtijds zijn er toch groote ongelijkheden. Ik bemerkte dit op de laatste gedeelten voor Ulm, waar de helling aan onze

Ik merkte op dat zuidelijk van Selm op zoo vele plaatsen turf gestoken werd. Dit geschiedt aan de oppervlakte van den grond, zoo dat het land alleen wat lager wordt; maar niet, zoo als in onze lage veenen, veranderd in water.

treris eene teleurstellende onderscheid gaf. Hierbij werden daar
men langs de kanaals en rotsen, vele bochten gemaakt
keepe, meer dan men aanvangs meende dat noodzakelijk was.
Ik kwam dit zien door aan de deur van onzen zeer groo-
ten wagen te staan, die toevallig de laatste was. Toen
ik my later weder aan de deur plaatste om de warmte
te ontgaan, die zeer groot was, had ik den kleinen tegen-
spoed, dat myn lichte zomerhoed afwaaide, die ik juist drie
dagen gekocht had. Dit was eene verdiende straf voor
myne onvoorzigtigheid; want juist by deze gelegenheid be-
merkte ik hoe de kleinste misstap op deze enge plaats
my noodlottig had kunnen zyn; en ik nam my wel voor
my, als het donker was, op deze plaats niet meer te wagen.

Tegen half 11 kwamen wy te Friedrichshafen aan. Dit was
niet laat als men den grooten afstand van Mannheim in aan-
merking neemt; doch het uur was zeer ongeschikt; de herber-
gen waren vol en met veel moeite bekwamen wy nog een
vry slecht nachtverblyf in de Zwaan.

Zondag 10 Aug. Te 6 ure dezen morgen voeren wy met
de stoomboot naar Rorschach; het was een schoone morgen;
het Meer van Constanz, dat wy op zyne grootste breedte oversta-
ken, vertoonde zich zeer gunstig. Dit was juist het omge-
keerde van de vaart die wy hier het vorig jaar gemaakt

hadden. Tot herinnering moet ik opteekenen, dat wy nog
op geene plaats zoo goeden koffie gedronken hadden dan op deze
stoomboot.

Te half 8 kwamen wy aan en drie kwartier daarna vervolg-
den wy de reis met den postwagen naar Chur. Rorschach kwam
my voor een levendige welvarende kleine stad te zyn. Men ziet

veel nieuwe schoone huizen met bloemen versierd en er was veel beweging, waartoe de heeren en de groote wagen die van hier uitgaan vooral bijdragen. De zondag droeg er ook toe bij, en met genoegen zagen wij een grooten wagen met bloemen gesierd, waarop een groot gezelschap met jonge lieden van beide geslachten zich verzamelde en vrolijke liederen zong, alvorens zij uitreden.

De weg door het Rijndal was ons reeds bekend; doch het land is zoo schoon en de bergen aan weerszijde leveren zoo veel afwisseling op, dat men met groot genoegen op nieuw zich daarin bevindt. De vruchtbaarheid en de welvaart die daarmede zamenhangt vallen ook zeer in het oog; het is eene streek waar de bevolking een goed leven vinden kan, en, zoo ik vermoed, ook werkelijk vindt. Te half 12 hielden wij middag in de kleine stad Altstätten. Onder de vele punten die onze bewondering trokken, was de rotsengte (Schlucht) tusschen Oberried en Rüti. Wij zouden van de schoonheid van den weg nog meer genot gehad hebben indien niet de hitte buitengewoon groot geweest was en de bijwagens, die telkens afwisselden, dikwijls eng en ongemakkelijk geweest waren. Het gezelschap was groot en zeer gemengd en veranderend. Het meest trok de nieuwsgierigheid eene familie die op weg was van Petersburg naar Napels en, zoo ons de kamenier van een der dames zeide, bestond uit eene gravin Laurentski, wier gemaal onlangs gestorven was, met hare dochter en haar zoon en de vrouw van den Beijerschen gezant Bra in Petersburg. Zij waren eenigzins vreemd in hare manieren, b.v. door het rooken van sigaren; zij spraken allerlei talen, onder elkander bij voorkeur Italiaansch, doch van de min zachte uitspraak, zoo als men het wel in Lombardije hoort. Zij hadden in de twintig stukken reisgepak bij zich; doch, het geen ons bevreemdde, geen andere bedienden dan eene kamenier. De Russische gravin was Italiaansch

van geboorte. Wy hadden wel vermoed dat zy tooneelspeelsters waren, en het werd ons ook niet zeker dat zy het niet waren. Wy hebben weinig kennis met haar gemaakt doordien wy niet in denzelfden wagen reden.

Ik beproefde gebruik te maken van een nieuw middel om tydig plaatsen voor den volgenden dag te bestellen, namelyk door den telegraaf van Ragatz naar Chur, hetgeen slechts een franc kost. Werkelyk werd die bestelling als geldend aangenomen en bekwam ik voor de reis naar St Moritz plaatsen in den hoofdwagen. Wy kwamen te zeven uur in Chur en vonden goede herberg in de post.

Maandag 11 Aug. Te 5 uur in den morgen vertrokken wy naar Sint Moritz. Ditmaal hadden wy de beste plaatsen inwendig, en daar de wagen klein was bleef dit voor ons alleen; men kan op geen beter wyze de reis maken. Chur is uitstekend schoon gelegen; wy merkten dit, even als vroeger op by het terugzien naar mate wy de hoogte beklommen. Wy reden veel naar boven en beneden, kwamen door een aantal kleine dorpen met steenen huizen en fraaije kerken, ook de kleinste hebben elk hunne eigene kerk. Wat wy van de inwoners zagen, maakte een gunstigen indruk, met name de kinderen. Die gingen hier en daar naar de school vrolyk en ordenlyk, alle goed gekleed, met kousen en schoenen. Welk een onderscheid als wy ze met die van Emmerik vergeleken. Waarlyk de vryheid werkt in Zwitserland zoo kwaad niet. Wy daalden af in de vallei van de Albula en bereikten te ruim 9 uur het vry groote

x 889 M. hoog

De bosschen zyn in deze vallei de voorname bron van welvaart; zy leveren hout voor aanzienlyke uitvoer. Wy zagen een groot aantal zaagmolens waaraan deze kleine tak van den Ryn de beweegkracht oplevert. Op enkele plaatsen worden ook kolen gebrand. Zoo men my gezegd heeft, wordt het hout uitgevoerd naar Lombardye en Piemont. De kosten om het over de bergen te brengen zyn groot; maar het hout is in Italie zoo schaarsch dat het die kosten waard is.

De inwoners van het Oberhalbstein-Thal zyn Roomsch katholiek. Zie over dit dal en de bewoners: Engadin und die Engadiner S. 12.

Onze postillons hebben meermalen zeer goed op hunne hoorens geblazen; die vrolyke melodien klonken zeer schoon in dit land van rotsen.

Mühlen 1618 Meter hoog volgens de kaart van Dufour

– Stalla 1776 M.

Julier heet alleen de pas, geen berg. Eng. und die Eng. S. 11.

dorp Tiefenkasten, nabij de plaats waar een ander stroomp-
je in de Albula valt. Beide banen ziet een weg over een
bed vol steenen. Het laatste komt van den Julier en loopt
door het dal van Ober-Halbstein, waarnaar het Ober-Halb-
steiner-Rhein genaamd wordt. De weg is door dit
dal aangelegd en is zeer kunstig gebouwd, dikwijls zeer
slingerend om niet te steil te zijn, niet zelden langs
steile rotsen. Hier en daar zijn afdaken gemaakt om
de steen- en sneeuwvallen af te weren. De rotsen, die
soms kaal zijn, worden door veel lorken en ander ge-
boomte, door weide en bouwland afgewisseld. Het stroomp-
je dat naast ons vlieit vertoont ook voortdurende afwis-
seling naar mate zijn bed breeder of smaller, meer ~~of~~ min-
der hellend wordt, zoodat het soms als met woede tusschen
de steenen neder stort en dadelijk daarna volkomen kalm en
doorschijnend als kristal langzaam zijnen weg vervolgt. Het
dal wordt meer en meer eng en woest. Hier en daar ziet men
oude torens en ruinen van kasteelen. Nog altijd ziet men bij elk
dorp eene kerk. De bevolking is hier Romanisch. Wij merkten
onder de kinderen zeer schoone gelaatstrekken op, met zwarte
oogen, veel meer Italiaansch dan Duitsch.

Om 12 uur werd in Mühlen middagmaal gehouden. Ruim
een uur rijdens verder kwamen wij te Stalla (of Bivio) van
waar twee rijwegen uitgaan: regts naar den Septimerpas, links
naar den pas van den Julier, werwaarts wij reden. Tot nog toe
waren uitgestrekte bosschen het sieraad van de bergen geweest;
hier hielden die op, en dun gras bedekte de rotsen, dikwijls ontbrak
ook dit en grijze wanden verhieven zich statig en somber. Door-
tusschen beklommen wij nu in ruim 2 uur den Julier-pas; ner-
gens was de weg zeer steil. In de eenzaamheid staat nabij den pas

De hoogte van den pas is 2287 Meters volgens de kaart van Dufour.

het „Berghaus". De twee ruwe steenen mylpalen, die den pas zelf aanduiden, konde ik in het voorbyrijden naauwelyks onderscheiden. Het is slechts eene gissing dat zy van Romeinschen oorsprong zouden zyn, want er is geheel geen opschrift op te vinden.

Aan de overzyde is de berg steiler; doch de weg is zoo kunstig aangelegd dat men in vollen draf naar beneden rydt. Het kwam ons voor dat de boomen veel vroeger aanvingen dan aan de noordzyde, hetgeen ook niet vreemd is; daarentegen was het gras niet zoo frisch, het-geen gewis aan dezelfde oorzaak, t.w. de zuidelyke hel-ling toe te schryven is. In weinig meer dan een uur be-reikten wy Silva plana. By het naderen van dit dorpje verrast ons eene reeks van kleine meren die de Inn na by zyn oorsprong vormt. Zy zyn helder groen gekleurd, van weiden en bosch omringd. In een half uur, tegen 6 u. waren wy in Sint Moritz, de plaats onzer bestemming. Wy wer-den in de herberg het Kruis, die men ons had aanbevolen, door den waard Dentz zeer vriendelyk ontvangen. Doch het donker kronkelig huis, de bekrompen vertrekken, van alle gemakken ontbloot, waren niet uitlokkend om hier eenigen tyd te verblyven. Intusschen onze eerste behoefte, na het afloopen van den langen weg om tot hier te komen, was wel te rusten.

Dingsdag 12 Aug. Wy waren werkelyk door en over aan-merkelyk hersteld van de vermoeijenissen der laatste dagen. Met eenige huisgenooten hadden wy by het avondeten en ontbyt reeds kennis gemaakt, o.a. met een heer uit Koppenhagen, zwa-ger van den heer Wolterbeek, lid der tweede kamer van onze Staten Generaal. Wy waren reeds byna vertrouwd met onze zeer bescheidene woning. Zoo ondernamen wy onze eerste wande-ling en vonden het land wel niet zoo schoon als de vallei

Het dorp St. Moritz ligt 1856 Meters boven de zee, volgens de kaart van den Gen. Dufour.

van de Leith waarin wy ons verleden jaar bevonden; doch de lucht daarentegen nog veel aangenamer. Men beweert dat men 6000 voet boven de zee verheven is, de ademhaling is zeer gemakkelyk, en, hoewel de warmte in de zon zeer brandend was, vonden wy haar minder drukkend dan gewoonlyk. Wy bezochten nu ook het badhuis op een klein half uur van het dorp; en wy vonden het zoo net en ordentelyk ingerigt, dat de wensch om liever daar dan in de donkere morsige herberg te wonen ons deed besluiten om de kamers die verkrygbaar waren te huren. Na het middagmaal ging ik weder heen en vond een wagen die ons met zak en pak overbragt. Nu konden wy ons naar genoegen inrigten; ik pakte boeken en papieren uit en begon weder, als gewoonlyk te lezen en schryven. Aan het avondeten was groot gezelschap; met myn buurman, die uit Genua was, had ik goed gesprek. Ik wandelde nog, schreef vervolgens aan Opzoomer en Adelheid, – ook in myn dagboek.

Woensd. 13 Aug. Dezen morgen was het zeer koel, ook regende het van tyd tot tyd. Ik heb wat gelezen en geschreven; vervolgens heeft myne vrouw en ik een bad genomen. Te half een is het middagmaal; er waren ruim 70 gasten aan tafel, de meeste zyn Zwitsers, vele zelfs uit Engadin; myn buurman was een jong mensch uit Genua met wien ik goed gesprek had. Het weder klaarde na eenige donderslagen volkomen op; wy maakten er gebruik van om naar het dorp te wandelen. Het is klein, maar schilderachtig aan de helling van den berg gelegen; inwendig vindt men als gewoonlyk kronkelende morsige straten, slecht geplaveid, eenige groote goede huizen onregelmatig geplaatst, met kleine slechte huizen en schuren daartusschen. De avond was zeer schoon en het was een groot genot de natuur met het kleine meer en de bergen die

De groote berg die voor ons staat is de Monteratsch; een der toppen daarvan heet de Languard. Een der heeren die met ons gingen had den twee malen beklommen en was opgetogen over het gezigt dat men daarop heeft, en dat hij nog boven dat op den Faulhorn verkoos. Deze top is ook nog hooger. Dezer dagen heeft men eene zwitsersche vlag op dat punt geplaatst, die men met een verrekijker kan zien wapperen. Daarnaast is de Bernina, die, even als de Jungfrau, geheel met sneeuw bedekt is, en waarvan de groote gletschers zich tot beneden in het dal uitstrekken.

Uit de groote kaart van den Generaal Dufour zie ik dat de algemeene naam van den berg is Bernina, wiens hoogste punt 4053 Meter boven de zee is; Monteratsch is 3754 M. hoog; Languard 3266.

bomen met bessen, hooger kaal en met sneeuw beladen zyn, by de dalende zon te overzien, en de heerlijke alpenlucht in te ademen.

Donderd. 14 Aug. Dezen morgen begon myne vrouw van de bron te drinken. Ik ging naar het dorp en poogde een rytuig te bekomen om een uitstap te maken naar Sta Maria; doch het schoone weder had reeds alle wagens voor heden doen bestellen. Aan tafel stelde onze buurman regts, een architect uit St Gallen, voor om met hem en een heer uit Thurgau en een uit Basel te wandelen naar Pontresina. Ik nam dit dadelyk aan. Wy wandelden regts van de Inn door het bosch in kleine twee uren. By Pontresina hadden wy een schoon gezigt op den Sneeuwberg en het ysveld van Bernina. Het is een fraai dorp met zeer goede huizen en eene uitstekende herberg. Het was er vol en levendig bijzonder door Italiaansche familien. Myne medgezellen vonden ook nog kennissen: een heer uit Zurich en een jong koopman uit St Gallen met zyne vrouw. Wy hielden ons in de herberg eenigen tyd op, dronken koffy, en er was zeer vrolyk gesprek. Een vroeger reisgenoot van my, de Hr Hanstetter uit Bregenz kwam ook naar St Moritz en voegde zich by ons. De jonge koopman uit St Gallen was met zyn eigen rytuig en hy vertelde my dat hy nu en dan eene kleine reis op die wys maakte tot uitspanning van zyne vele werkzaamheden voor den handel. Hy ging nu over Tirano naar Veltelin, naar het Meer van Como, om over den Splugen terug te keeren. Ik vernam dat

* eerst door een dorpje dat den zonderlingen naam draagt van <u>Campfeer</u>, vervolgens

** Op de kaart van den Gen. Dufour staat Maloggia. De pas 1811 M. hoog.

Zyn naam was Sand, broederszoon van den moordenaar van Kotzebue. Zyn vader had juist ter zake van die moord en de gevolgen daarvan Duitschland verlaten en was in St Gallen een aangezien en zeer vermogend burger geworden. Behalve dezen zoon dien wy aantroffen, was een ander in Lima, een derde in Calcutta als handelaar gevestigd. Met den Architect wandelde ik terug terwyl de andere heeren nog verder gingen. Dit maal verlieten wy den grooten weg niet anders dan om wat af te korten. Wy kwamen door Celerina en Cresta, twee nette dorpen, waar ryke familien wonen. Hier en te Pontresina zagen wy eenige tuinen met groenten en bloemen die in St. Moritz geheel ontbreken. Wy kwamen te half acht in het badhuis terug, juist op den tyd van het avondeten.

Vrydag 15 Aug. Dezen morgen begon ik ook van de bron te drinken. Kleine wandelingen, lezen en aanteekenen over Engadin, hielden my den voormiddag aangenaam bezig. Te 2 ure maakten wy met een wagentje een uitstap naar het hoogste gedeelte van de vallei; wy reden langs den linkeroever van de Inn*, door Silvaplana dat ons by de aankomst in de vallei reeds bekend geworden was. Het wordt ontsierd door de muren en bouwvallen van eenige huizen die voor geruimen tyd afgebrand zyn. Het volgende dorp is Sils; wy lieten het links en reden door naar de Maloja*, de pas waarover men uit de vallei van de Inn afdaalt in die van de Maira, welke vallei Bregell (Bregaglia) genoemd wordt. Het gehucht met vele schamele woningen in deze hooge alpenstreek wordt ook Maloja genoemd.

Sils ligt 1797 M. volgens de L.v. Du.

Sils met St Maria en een gehucht Fext in het zijdal van dien naam maken, hetwelk elk eene kerk heeft, politiek maar eene gemeente, Sils, uit. Engadin und die Eng. S. 48.

Wat men Sils noemt heet eigenlijk Baselga, en de gemeenschappelijke naam der drie dorpen is Sils. Zoo zeide my de Hr. Flangi: Het dorp Maria heeft niet meer het bywoord van Santa.

By deze fraaye huizen waren tuinen met gewassen en bloemen.

De hoogte waarop wij stonden, een kale graniëtrots, leverde ons het onmiddelijk uitzigt op de Bregell-vallei die zeer lang afdaalt en geheel Italiaansch is. De rijweg derwaarts slingert langs de bijna steile wanden, doch is zelf zeer zacht glooijend. De Maira valt in het meer van Como en vermengt zich met de Adda, die uit dat meer in de Middellandsche zee valt. De In stroomt van deze hoogte in de tegenovergestelde rigting, en zal met den Donau in de Zwarte zee vallen. Aan de andere zijde van deze hoogte ontspringt de Oberhalbstein-Rijn, die wij vroeger op onzen weg hebben aangetroffen, en die met den grooten Rijn naar de Noordzee vloeit. Wij waren dus hier aan den oorsprong van stroomen die in alle rigtingen van Europa hun water naar de zee voeren.

Op onzen terugweg reden wij door het dorp Sils, en hielden ons wat op in dat van Santa Maria, dat op kleinen afstand van het eerste ligt, beide nagenoeg op den top, in het hoogste van Engadin. Wij zagen in deze dorpen verscheiden groote en prachtige woningen van eigenaars die in het buitenland als suikerbakkers en koffijhuishouders rijk geworden zijn, met name in Sils die van Josti, in Santa Maria die van Ponzo, beide hun beroep in Berlijn hebbende uitgeoefend. In Santa Maria zagen wij de schapen van de inwoners van dat dorp van de alpen terugkomen. Zoo men ons zeide, worden zij wekelijks derwaarts gebragt en worden des zomers vele daarvan geslagt, terwijl men in den winter rundvleesch gebruikt. Ook deze schapen worden door herders uit het land van Bergamo gehoed. In het gehucht der Maloja is veel rundvee, dat behoort aan eigenaars in Bregell. Deze wonen met hun vee in Maloja, hebben daar hunne huizen en schuren; doch omstreeks met nieuwe Jaar, als het hooi verbruikt is, gaan zij met hun vee naar

Bregell. Zij zijn Italianen, doch behooren tot het kanton Graauwbunderland. Ook zijn zij protestanten. In de Maloja zijn geen boomen of struiken, en men moet zich verwonderen dat men daar tot het eind van december woont. In Santa Maria zeide men ons dat slechts om de drie weken brood gebakken wordt; er is slechts een bakoven en die behoort aan de gemeente. Witte broodjes worden van elders wel aangebragt en zijn dan versch.

Deze kleine uitstap heeft ons zeer voldaan. Deze hooge vallei van de Inn is schilderachtig schoon. De meeren, bijzonder dat van Sils, zijn zeer fraai. De Inn wordt daardoor helder, en overstrooming heeft door deze meeren bijna nimmer plaats. Het was een heerlijke avond, de bergen waren zeer schoon verlicht door de ondergaande zon, en ook nog toen de zon reeds was ondergegaan. Het was donker toen wij terugkwamen.

Zaturdag 16 Aug. Heden maakte ik een uitstap met mijne vrouw; te acht uur reden wij met een wagentje de vallei af, waarna ons in de kleinere vallei die regtsaf naar Poschia-voert twee ijsvelden te bezigtigen. De weg door Cresta en Celerina was mij uit de wandeling van donderdag reeds bekend. Het schoonste huis in laatstgenoemd dorp, dat ook door de fraaije bloemen aan de vensters onze aandacht trok, behoort, zoo men ons zeide, aan een zeer rijk man die in Triest zijn bedrijf uitoefent. Wij sloegen hier regts af en zagen in Pontresina ook de woningen die aan Engadin een eigenaardig karakter geven. Met eenige verwondering zag ik in deze plaatsen veel turf, terwijl hier overvloed van hout is. Het was schoon helder weder en de warmte was bijna hinderlijk; doch toen wij de vallei ingereden waren,

Men noemt dien nog meer naar de vallei waarin hij zich bevindt „Rosegg-Gletscher"

x 2049 M. hoog.

der warmte opgedaan bespeurden wy eene groote verkoeling. Het was de „Morteratsch-Gletscher" welke de warmte tot zich trok. Wy wandelden tot aan het ys dat tusschen boomen en struiken voortgeschoven is. Het is steyl, zoo dat men er niet op kan gaan en de steenen en grond bedekken byna geheel de oppervlakte. Hierdoor is dit ysveld minder schoon dan sommige andere in Berner Oberland en Chamouny. Het water komt in groote hoeveelheid onder uit het ys, zonder een gewelf of boog te vormen. De hooge rotsen aan beide zyden zyn grootendeels kaal, doch de vallei is weelig begroeid en aan den rand van het ys plukten wy bloemen.

Een wit stroompje uit dit ys geboren ontvangt dadelyk een weinig verder door een waterval die van aanzienlyke hoogte door het geboomte over vele steenen en wanden nederstort. Wy hebben ook dien val op onze wandeling gezien, en weder opgeklommen zynde vonden wy dat het een ander stroompje was, dat naast den weg, dien wy volgden, uit twee meertjes, Lago nero en Lago bianco, vloeide, en grootendeels uit den „Bernina-gletscher" ontstond dien wy nog bezoeken zouden. Alvorens dit te doen hielden wy middagmaal in het „Bernina-hôtel"x dat eenzaam in deze woeste natuur staat; het was omstreeks 1 uur. Wy vonden er den postwagen van Tirano naar Samaden, die hier ook stil hield. Met het klein getal reizigers hadden wy nog al belangryke gesprekken, zy waren met Engadin zeer bekend. Zy bevestigden ons de aanhankelykheid der Engadiners aan hun land en de gewoonte om terug te komen wanneer zy in het buitenland ryk geworden zyn. Een hunner, een Zuricher, kwam uit Neder-Engadin en verhaalde dat hy in Sins in een zeer bescheiden winkel voor de landlieden een heer Alexander had aangetroffen, die met

groote voorkomendheid de geringe kooper de kleinigheden toerei-
ke die zy verkoopen. Hy had hem daarna gezegd dat hy aandeel
had in dezen winkel met nog een paar leden van zyne familie,
doch te gelyk grooten handel dreef en bankier was in Triëst. Hy
was nu in dit jaar niet hier geweest en zoude ook wel in dit jaar
niet meer komen. Doch dat nam niet weg dat hy steeds in
Samaden bleef thuis behooren en er zyne laatste levensjaren
hoopte te slyten. Hy had hem toen de prachtige woningen van zyne
familie gewezen. Eene oude dame zeide dat er toch eenige ver-
andering in de gewoonten had plaats gegrepen. Vroeger bleven
de vrouwen byna altyd in Engadin; doch nu gaan velen met
hare mannen in het buitenland; doch dit neemt niet weg
dat het heimwee beide daar terugvoeren. My dunkt dat dit
toch eene groote verandering ten gevolge moet hebben; de
kinderen zullen nu niet meer in Engadin geboren en opge-
voed zyn, en by hen zal dus het heimwee niet meer bestaan;
zy en het vermogen zullen dus later waarschyn-
lyk in het buitenland blyven.

Na ons schamel middagmaal vervolgden wy onzen weg
die nog steil opwaarts liep en zeer slecht was: het was de ou-
de weg naar Poschiavo die door een anderen vervangen is.
Wy zagen nu de twee kleine meeren en kwamen aan den
„<u>Bernina-Gletscher</u>". Deze treft door zyne ontzaggelyke groot-
te. Ysen stroomen zyn opgehoopt tusschen groote massa's steen
en gruis, de zoogenaamde moraine, het puin der bergen, dat
de ysbergen algemeen afwerpen. Er zyn groote spleten in het ys
en men ziet het smeltwater in die spleten loopen. Beneden komt
het in grooten overvloed te voorschyn om dadelyk eene kleine
rivier te vormen. Ook deze Gletscher is vuil van het steen-

Wy waren hier juist by den Bernina-pas, die 2334 Meters hoog is.

De twee gewelden die wy gezien hebben zyn gedeelten van denzelfde Gletscher, die van den Bernina afdaalt, en zy zyn niet de eenige. Men berekent dat de afstand die het ys aflegt 18 uren bedraagt; ook is het een der grootste gewelden van de Alpen. Het stroompje dat door deze Gletscher gevormd wordt en in de Inn valt heet Flatz. Z. Eng. u. Eng. S. 45.

Zie over de kerk Engadin und die Eng. S. 145.

grijs. Als bij trappen zijn hoogere ijsmassas boven en achter die welke in de vallei uitspringt. Zij zijn bij het smelten op allerlei wijze gescheurd en gestort. Men ziet er ook hooge gewelven en holen in. Nog hooger ziet men groote velden van versche sneeuw. Hier zijn geen boomen of struiken meer. Het is een grootsch, maar woest tafereel van de werkplaats der natuur.

Op onzen terugweg werden wij eenigzins verschrikt door het neerstorten van ons wagentje, waarvan de zwakheid ons reeds bekommerd had. Nu was de nagel die het voorstel met het overige verbond door het schokken uit zijne plaats gegaan. Met hulp van landlieden die hooi vergaderden werd het eenigzins hersteld. Wij reden door Pontresina naar Samaden waar men den smid zoude te hulp roepen. Deze plaats is een der aanzienlijkste van Opper-Engadin, er zijn veel groote huizen, ook eenig vertier van handel, een zaag-molen, en in de nabijheid eenige akkerbouw. Er is eene schoone herberg met net ingerigte zaal voor koffyhuis en restauratie: zij draagt den naam van het Schoone uitzigt op den Bernina-berg. Wij dronken er koffy en de voerman beweerde, zelf het ongemak aan zijn wagentje hersteld te hebben. Wij moesten hem vertrouwen en hij bragt ons ook langs den ons bekenden weg behouden terug. De avond was schoon en koel; wij waren van dezen uitstap zeer voldaan; doch het werd over acht uur toen wij wel wat vermoeid terugkwamen.

Zondag 17 Aug. Ik ging dezen morgen in de kerk; doch niet in die, welke even boven het dorp staat met een hoogen toren. Tot mijne verwondering vond ik die ledig en verlaten,

dat zij door de gemeente niet anders dan bij begrafenissen gebruikt wordt. In den zomer vergunt men dat voor de vele Tyrolers en Bergamasken de mis in deze kerk gelezen worde; doch zij is daarvoor geheel niet ingerigt; althans ik vond er niet dan de kale muren, geen altaar, geen kruis, ook geene banken. Somtijds is het getal te groot om in de kerk plaats te vinden; dan wordt, zoo het weder dit gedoogt, de mis in het open veld nabij de kerk gelezen. Dit had dezen morgen plaats. Het speet mij dat ik dit niet geweten had; ik zou de dienst gaarne hebben bijgewoond. De hervormden hebben in de vorige eeuw eene andere kerk in het dorp gebouwd, en hier woonde ik de dienst bij. De algemeene taal is Romaansch en daarin wordt ook gepredikt; doch eens in de maand predikt men in het Duitsch en dit had heden plaats. De gemeente was klein en zoo mij toescheen, ontbraken de aanzienlijken van het dorp. De predicatie was eenvoudig en middelmatig. Er was geen orgel en de kerk zag er zeer armoedig uit. Ik gaf dat geen groot denkbeeld van den ijver voor de kerk die anders aan de Engadiners wordt toegeschreven. Misschien komt men vlijtiger op wanneer de dienst in het Romaansch geschiedt. De zondag wordt ook niet streng geëerbiedigd; alle winkels waren open en er scheen meer handel gedreven te worden dan op andere dagen. Het weder was nog schoon en warm; doch tegen den middag kwam onweder en regen, zoo dat wij niet meer konden uitgaan.

Maandag 18 Aug. Een ongunstige dag; mijne vrouw moest om hoofdpijn het grootste gedeelte te bed blijven; het weder was nog slechter geworden, bijna onafgebroken donder en regen dwong mij in huis te blijven. Alleen tegen den avond

× Engadin und die Engadiner T. 41. 177.

In St Moritz zijn eigenlijk nog 18 burgers, doch de meeste zijn in het buitenland. De Hr Tolongi zegt is der winters in Haar; en er zijn dan alleen een paar afgeleefde suikerbakkers aanwezig die het burgerregt hebben.

werd de lucht helder en konde ik eene wandeling maken. Hy viel de dag toch niet lang; ik had zeer belangryke gesprekken over Engadin en Zwitserland, las en teekende op, zoo dat ik meer dan voldoende tydverdrijf had.

Dingsdag 19 Aug. Het slechte weder hield aan; myne vrouw was wat beter; doch zy maakte de [illegible] van zeer warm tot koud en nat weder ook ongesteld. Ik heb veel gelezen en aangeteekend; ook met myne kennissen hier veel gesproken en veel omtrent Zwitsersche toestanden vernomen. Dezen namiddag maakte ik eene wandeling op de hoogte boven het dorp met den heer Henckel uit St. Gallen, die mineralen ging zoeken. De regen dreef ons terug en toen noodigde my de Hr. Flugi, die juist naar het bad reed, om met hem te ryden. Ik had dezen belangryken man, reeds aangetroffen, hy is de aanzienlykste burger van St. Moritz en stamt van eene oude adelyke familie Flugi von Aspermont.* Hy zeide my dat zyn vader in Hollandschen dienst geweest is en zyn broeder en diens twee zonen nog daarin zyn. Hy is de voorname ondernemer van de bad-inrigting en hy deelde my de byzonderheden daaromtrent mede. Er is thans eene maatschappy met actien van 2000 francs tot stand gekomen, welke genoegzaam kapitaal byeenbragt. Het gemeentebestuur heeft dit lang tegengewerkt, en hy klaagde zeer over de bekrompene inzigten van zyne medeburgers. Deze zyn nu [illegible] in getal dus de voordeelen van weinig personen alle verbetering tegenhouden. Dit is het gevolg van de volkomene souvereiniteit der gemeenten. Hy had zeer verlangd dat men nieuwe burgers konde opnemen, waardoor meer licht en

De regten die men aan de inwoners, die niet Civile burgers zijn, toestaat zijn zeer onbeduidend. In St. Moritz bekomen zij, zoodra zij slechts bezitters van eenig vastgoed, huis of land, zijn, een aandeel van hout uit het gemeentewoud. In Zuz bekomt men van woud en weide hoegenaamd geen aandeel, zelfs al is men eigenaar van vast goed, zoo lang men niet, met verlof der gemeente, als civiel burger heeft ingekocht.

kennis in het bestuur zoude komen; doch juist om deze reden wilde men het burgerregt niet aan inwoners die dit niet bezaten toestaan.

Woensdag 20 Aug. Het weder is veel beter; de gezondheid van mijne vrouw en van mij is ook beter. Ik maak meer en meer kennis met mijne huisgenooten, en verzamel my uit hunne gesprekken en tegelijk uit boeken die ik lees, bijzonderheden omtrent Engadin en ook omtrent Zwitserland in het algemeen. Een merkwaardig man is heden vertrokken, de heer Dr Kern, gewezen president van den Grooten Raad van Thurgau, groot voorstander van vrijzinnige beginselen, thans president van den Raad van toezigt van de Polytechnische School, welke onlangs te Zurich voor geheel Zwitserland is opgerigt. Men heeft met de grootste zorg uitstekende mannen uit verschillende landen en van verschillende politieke partijen voor die School verkozen, en men stelt zich voor het onderwijs zoo goed en zoo volledig mogelijk te maken. Voor de staatshuishoudkunde is de Hr Cherbuliez benoemd, die Genève verlaten heeft omdat hij tegen de liberale partij was, die daar thans heerscht.

Een ander, met wien ik veel gesproken heb, is Dr Weder van St Gallen, vroeger Landamman en thans President van den „Katholischen Administrationsrath". Hij is de voornaamste tegenstander van de ultramontaansche partij en voorstander van verdraagzaamheid en verlichting. Hij is de onafgebroken aanvallen en lasteren van priesterpartij blootgesteld, vooral omdat hij zelf Katholiek is. Hij heeft my de his-

De toenmalige Abt van St Gallen was een zeer krachtig en van zyn standpunt beschouwd eerwaardig man; hy gaf niet vrywillig toe. De leider van de party der vryheid was Muller Friedberg, die met gelyke volharding en met meer bekwaamheid en politiek beleid den stryd voerde en ook de zege behaalde. Beide zyn thans overleden.

torie van de partyen in het Gallen medegedeeld en ook de voorschriften voor de toekomst. Iets daarvan wil ik tot herinnering opteekenen. De revolutie heeft tot uitkomst gehad dat de souvereiniteit van den Abt van St. Gallen vervallen is en het land met de Stad een nieuw kanton gevormd heeft. De goederen zijn gesecularriseerd, doch het klooster heeft men laten bestaan. Toen later beslist moest worden welke bestemming men aan de goederen geven zoude heeft men besloten dat zy dienen zouden voor scholen en en andere nuttige inrigtingen voor de Katholiken, doch onder toezigt van den Staat. Ten gevolge van dit besluit is ook eene kloosterschool opgerigt en andere inrigtingen daargesteld. De Stad, die bijna uitsluitend door protestanten bewoond wordt, heeft Evangelische scholen opgerigt. Om het staatstoezigt uit te oefenen heeft men de katholike en de protestantsche leden van den Grooten raad, elk tot een collegie gevormd om over onderwerpen van scholen, enz. van hunne belydenis bepalingen te maken. Dr Weder is president van de katholike afdeeling. Hem is bij de beide zaken het plan opgekomen om de afscheiding der belydenissen voor de scholen langzamerhand te doen ophouden, en dit aanvankelijk te doen voor eene hoogere kantonaleschool, welke men verlangt dat op ruime schaal en zonder eenzydige beperking tot stand gebragt worde. In plaats der "Schuladministrations-Räthe" is een aangenomen, en het zal nu als een gemeenschappelyk besluit aan de goedkeuring van den Grooten Raad onderworpen worden. De ultramontaansche party stygt mee tweede tegen dit besluit. Evenwel hoopt de Hr Weder dat het

De brug naby deze waterval heet Puint-Sela.

aangenomen en ten uitvoer gelegd zal worden.

Het is niet zoo zeer de bisschop welke dezen strijd voert, maar een Domdeken die overdreven Ultramontaan is. De bisschop is een bedaard, zeer geleerd en gematigd man; doch de Deken, die jonger en vol vuur en kracht is, maakt onvermoeid en ontziet geene middelen. De strijd was zeer hevig in 1845–1847. Toen was de groote raad juist in twee gelijke helften verdeeld, elk van 75 leden, en toen kwam het er op aan zich voor of tegen het Sonderbund te verklaren. De tegenstanders hebben de overhand behouden en de kleine Raad die de uitvoerende magt [illegible] was stellig van deze party en heeft toen met groote kracht gehandeld. Vroeger en sedert dien tijd is de meerderheid in den grooten raad steeds vrijzinnig geweest.

Wij maakten dezen namiddag eene wandeling op de hoogte aan de zuider zijde van het Meer; doch de sterke warme(?) wind konden(?) wij niet verdragen, en wij keerden spoedig weder(?) terug. Ik maakte onderweg(?) omtrent een uitstap in Ober-Engadin. Ik ging daarvoor naar het dorp en vond daar eenige(?) ... uit Genua. Wij maakten samen eene wandeling naar den waterval beneden het dorp waar het Meer ophoudt en de Inn rivier wordt. De toegang is moeijelijk wij klommen over merkelijke steilten af(?), doch werden eindelijk beloond; die val, waarvan hier niemand spreekt, is zeer fraai, ofschoon(?) zeer hoog(?) te zijn.

Bij het terugwandelen was de ijskoude wind zeer hinderlijk; men voelt zich door de afwisseling van temperatuur niet alleen onaangenaam aangedaan, maar wezenlijk ongesteld.

Donderdag 21 Aug. Een zeer slechte dag; het regende byna onafgebroken; myne vrouw leed zeer aan hoofdpyn. Ik heb my veel bezig gehouden met lezen en aanteekenen over Graauwbunderland en byzonder over Engadin. Meermalen heb ik ook onderhoudend gesprek gevonden met onze huisgenooten; het slechte weer bragt ze menigvuldig te zamen in de groote zaal. Ik maakte kennis met Prof Kraft uit Bonn, die met zyne familie uit Onder-Engadin is aangekomen. Hy draagt kerkelyke historie voor; wy hadden ruim stof tot gesprek over de toestanden in Pruissen en in ons land. Wy stemden zeer goed overeen; hy sprak met grooten weerzin over de reactionaire en ultra-protestantsche rigting. Hy zeide my ook dat de Gymnasiën in Pruissen sedert 10 of 15 jaren zeer zyn teruggegaan en dat algemeen geklaagd wordt over de onvolledige voorbereiding der jonge lieden die aan de Hoogeschool komen. Men is er op bedacht dit gebrek te herstellen, en reeds zyn strengere examens voor de toelating der studenten voorgeschreven.

Dezen avond nam ik afscheid van den Hr Kuntel, architekt uit Sint-Gallen, een zeer onderrigt en voor het goede gezind man, met wien ik steeds aangenaam en belangryk gesprek had. Hy keert morgen huiswaarts. Hy was naauwkeurig bekend met Engadin. Hy heeft my o.a. gezegd dat het veel lagen van erts bevat, die met voordeel zouden kunnen bewerkt worden, maar tot nog toe door de inwoners byna geheel zyn verwaarloosd. Er is een mynwerk in het Charls-Thal naby Madulein. Dit is door eene Belgische maatschappy gekocht, die het met ruim kapitaal wil bewerken; doch zy is in proces geraakt en nu wacht zy op de uitspraak om hare onderneming op groote schaal te

beginnen.

Het plan om een uitstap naar Onder-Engadin te maken is volkomen overlegd; doch een ieders meening ontrigt dat ik het zoude kunnen ten uitvoer brengen. Eene wandeling die ik met mijn Collega uit Bern ondernomen had, moest ik weldra opgeven, omdat de regen, die even had opgehouden, weer hervatte. En de Hr Gugel, die boeken, platen en allerlei andere zaken verkoopt, en met wien ik zeer bevriend geworden ben, kwam mij nog laat waarschuwen niet ligtvaardig mijnen uitstap te ondernemen, dewijl ik op de hoogten gewis sneeuw zou aantreffen. Dit alles was niet opwekkend, doch ik heb sedert lang geleerd op reis niet ligt den moed te verliezen.

Vrijdag 22 Aug. Dezen nacht heeft het gestormd, geregend en zwaar gedonderd en dezen morgen zag men geene bergen. Aan vertrekken viel dus niet te denken. Ik las dagbladen, en onderhield mij lang met den Hr. Weber. Bijzonder belang stelde ik in de gemeente-inrigtingen, en wat ik daarover gelezen had was mij nog altijd duister. Thans is mij de hoofdzaak althans duidelijker geworden. Het was vroeger in sommige kantons zeer moeijelijk om burger van eene gemeente te worden, en zelfs om zich ergens blijvend op te houden. Er had bijna volkomen willekeur hieromtrent bij de besturen der kantons en gemeenten plaats en o.a. sloot men somtijds hen die niet tot de heerschende kerk behoorden volstrekt uit, zoo als b.v. hervormden in Appenzel Innerrhode. Toenadering tot een milder

stelsel had plaats in 1803 en 1830 en volkomen ver-
andering van stelsel in 1848. Als beginsel wierd
vastgesteld dat het aan alle Zwitsers moest vry
staan zich in elke gemeente van Zwitserland te
vestigen tegen betaling van een vast en matig „Nie-
derlassungsgebühr". Hy die een „Einkaufbrief" er-
langt wordt lid van de „politische Gemeinde". De
Kantonnale wetgevende, in sommige kantons de
uitvoerende magt neemt zulk een Zwitser als bur-
ger van het kanton op. Men heeft dan het regt
van verkiezing en van verkozen te worden even
als de geboren burgers. Men is op die wyze ook
slechts lid van de „politische Gemeinde". Doch nog
niet van de „Civile Gemeinde" hetgeen men gewoon-
lyk Ortsburger noemt. Hierdoor verstaat men
het deelgenootschap aan de goederen van de bur-
gerlyke Gemeente, vooral in Alpenweide, bosschen,
ook wel bouwgrond bestaande; – van de kerk,
van de school, van het armenfonds, enz. Voor elk
van die gemeenschappen kan een inkoopsprys
gevorderd worden, doch gewoonlyk laat men
eene ronde som voor alle in eens betalen.
In het kanton Zurich zyn de hoogste „Einkäufe
in das Gemeindegut" van Winterthur 1500 francs
Zurich 1200 francs. Somtyds is die opbrengst onbe-
duidend, juist waar die fondsen niet bestaan of
zeer gering zyn. In het algemeen is het geen be-
zwaar, dewyl er aanzienlyke inkomsten of voorregten
door verkregen worden. In het kanton Zurich stelt

men thans voor by ééne wet nog naauwkeuriger die regten, zoo wel voor de eenvoudige „Niederlassung" als voor het deelgenootschap in de goederen van de Ortschaften" te regelen, en voor de laatste eene „som ineens, die, behoudens uitzonderingen, zoo verdeeld worden als volgt: 1 tiende voor het kerkelyk, 2 tienden voor het School-, en 7 tienden voor de gemeentegoederen. Dit alles is niet toepasselyk op vreemden; hun kunnen de burgerregten op gelyke wyze worden toegestaan, maar zy kunnen ze niet vorderen. De Joden zyn slechts in enkele kantons als burgers toegelaten, in de andere bv. in Thurgau, niet.

Tegelyk, in 1848, zyn de Heimathlosen uit hun ongunstigen toestand ontslagen. Zy waren meest van buitenlandschen oorsprong. Men had namelyk by oogluiking in de meeste kantons allerlei lieden, veelal van den laagsten stand, gedoogd. Zy hadden opgehouden te behooren tot den Staat, of het kanton waar zy oorspronkelyk vandaan gekomen waren, en zy waren in Zwitserland niet erkend. In 1848 heeft men bepaald dat de kantons en de gemeenten elk een bepaald getal van hen als burgers zouden aannemen. Er is nog over eenigen stryd tusschen kantons en gemeenten, over de vraag wie er niet mede belasten moet. Hierover beslist de regterlyke magt. Weldra zullen er geheel geen Heimathlosen meer zyn. Men kinder

Omtrent de belastingen heb ik vernomen dat in Graauwbunderland tot nog toe voor het kanton tot grondslag is aangenomen, de waarde der vaste goederen. Dit is hetgeen men éstimo noemt: huis en grond. Er bestaat daarvan een grondboek dat men in het Romaansch noemt „Cudasch del Estim" waarin elks bezitting naar de waarde is ingeschreven. Van die waarde wordt voor de kantonnale kas zekere omslag naar de behoefte vastgesteld. Wanneer de gemeentekas behoefte heeft, wordt dezelfde maatstaf en omslag toegepast. Men heeft evenwel reeds een ander stelsel van belasting ontworpen, waarin andere bezittingen mede in het „éstimo" zouden worden opgenomen; doch tot nog toe is men het over die begrooting niet eens geworden.

Er waren vroeger inkomende regten en tollen op de wegen ten behoeve van het kanton; die zijn in 1848 vervallen.

Men heeft nu reeds de 4e vermogensbelastingwet voor de finantiën in overweging, en er is niet veel uitzigt dat het aangenomen wordt. Bij de onvolledigheid der wetgeving heeft men reeds meermalen toevlugt genomen tot hetgeen men noemt Repräsentants-Schnitz. Dit bestaat hierin dat elk der leden van den Grooten Raad (ongeveer 70), wanneer de kas gelden behoeft om buitengewone uitgaven te bestrijden, op zich neemt om voor de afdeeling, die hij vertegenwoordigt, eene gelijke som te betalen. Dan wordt die som over de gemeenten omgeslagen, die naar eigen instellingen en inzigt die som bijeenbrengen. Die omslag is zeer onbillijk omdat het vermogen der afdeelingen zeer ongelijk is.

zich zeer goed by dezen maatregel zeer goed; deze
lieden worden veelal beter nu men ze niet meer
verstoot. Te gelyk is men omzigtiger geworden
om geen onbekende lieden vooral vreemdelingen toe
te laten zich blyvend in de gemeente op te houden.
Iets eigenaardigs is in Zwitserland, dat de kerke-
lyke gemeenten en hare diaconien byna geheel
geene eigendommen of fondsen hebben tot onder-
steuning der armen. Waar armenfondsen zyn,
zyn zy algemeen burgerlyk. Deze zyn soms zeer
aanzienlyk, zoo als te Sint-Gallen, en het is
daarom een voorregt daartoe mede geregtigd
te zyn.

Buiten verwachting klaarde het weder wat op
en te tien ure kwam de postmeester van Sint
Moritz, met wien ik overeengekomen was dat hy
met een rytuig met een paard met my zoude
gaan, tot ons, en gaf my hoop dat de regen zoude
ophouden en dat wy te 12 ure de reis zouden kun-
nen aanvaarden. Ik maakte my dus gereed,
herinnerde my het „audaces fortuna juvat;
en werkelyk reed ik kort na den middag met
hem van het badhuis naar Sint Moritz. Ik
vroeg hem, waarom het schoone groote huis links
by het intreden van het dorp altyd gesloten was.
De eigenaar, zeide hy, is voortdurend in Pisa, hy
komt hoogstens om de 4 jaren hier, en wil zyn
huis door niemand anders laten bewonen. De
Zaagmolen behoort aan de gemeente, doch deze heeft
ze verpacht; eene kalkbranderij is eene privaat in-

× Dit is het kasteel waaraan zich de overlevering knoopt van den Heer, die door zijne poging om een jong meisje te verleiden aanleiding tot den opstand zoude gegeven hebben.

×× of Comnagesk

derneming. Wy reden den my bekenden weg naar
Cellerina. Tusschen dit dorp en Samaden wees hy my de plaats waar in Maart 1853 een groot ongeluk heeft plaats gehad. Eene groote huwelykspartij, 50 personen van Sils, waren naar Samaden gekomen en hadden daar een vrolyk middagmaal gehouden. Op hunnen terugweg werden 30 van hen door eene lawine overstelpt. De meesten werden van onder de sneeuw gered; maar 2 vrouwen verloren het leven. Tusschen Bevers en Ponte, de volgende dorpen, zag ik regts eene groote herberg, „die Au" genaamd. Hier is de vergaderplaats van het Hochgericht Ober Engadin, dat jaarlyks 4 tot 6 maal byeenkomt. Boven Ponte zag ik op de hoogte de ruine van het kasteel Guardaval. Tegenover Ponte het dorp Campo Vasto.* Links de vallei van de Albula, waar men over een pas naar Tiefenkasten en Thusis gaan kan.

Te 3 u kwam ik in Zutz, een fraai dorp. Hier is het klimaat reeds blykbaar zachter; men bespeurt dit aan de akkervelden, de groenten, de bloemen, waaronder zelfs rozen, vervolgens door Scanfs. Niet ver van daar zag ik de ruine van een klooster. Men noemt dit thans Kapellas. Hier was ik aan den zyweg die naar de pas der Scaletta voert, waarover vroeger vele waren, byzonder Veltelinsche wyn, naar Prettigau gebragt werd, hoewel jaarlyks menschen en paarden door lawinen verongelukten. Tegenwoordig heeft dit verkeer even als dat over den Albula-pas grootendeels opgehouden. Men verkiest den veiliger weg

× Dit punt wordt meer nog genaamd Ponto Alto.

over den Julier
Wy hielden wat stil in de Albergo del piano op
kleinen afstand van Cinuskel. Men bekomt hier
zeer goeden Veltliner wyn. Men verstond hier geen
Duitsch, maar ik konde het Romaansch dat men
sprak wel verstaan, en als ik Italiaansch sprak
verstond men my ook.

Te Puntauta* by Brail was tusschen een kleine wa-
terval. Hier is de grens tusschen boven en beneden
Engadin.

Nu waren regts van my de bosschen waarin
nog vele beeren worden aangetroffen. Zy zyn
niet gewoon menschen aan te vallen, maar
voor de schapen zyn zy zeer gevaarlyk. De
herders stoken des nachts dikwyls vuren om ze
af te schrikken. Nog onlangs heeft men er ge-
schoten.

Over eene schoone houten brug kwam ik op den
regter oever van den Inn, en bereikte weldra, te
half 7 uur Cernetz. In het voorhuis van de her-
berg was eene beerenhuid gespannen als zegeteeken
van den waard, die groot jager is, en onlangs dit
dier geschoten heeft. Hy zelf was afwezig.

Zaturdag 23 Aug. Men verhaalt my nog het volgend
voorval. Voor twee jaren ontmoet een jager op een zeer smal
voetpad aan eene steilte een beer. Er was byna geen plaats
voor hem en den beer om elkander voorby te gaan. De jager
drukte zich tegen de rots om het pad vry te laten en de
beer ging voorby zonder hem te deeren. Doch juist toen
de beer voor den jager is, geeft hem deze een stoot met den

vast; waarvoor de heer van de Stylte stort en door den val gedood werd. Men heeft deze daad algemeen afgekeurd als eene groote ondankbaarheid. Het is, dunkt mij, eene niet onbelangrijke vraag of de jager hierbij eerlijk gehandeld heeft.

Cernetz is een vrij groot dorp, er zijn, als gewoonlijk, eenige groote en in zeker opzigt schoone huizen; doch alles heeft overigens het voorkomen van slordigheid en verwaarloozing; de straten zijn kronkelend en zeer morsig; die welke naar de kerk voert is verschrikkelijk slecht en maar ten halve geplaveid; de kerk uitwendig in een staat van verval, inwendig konde ik ze niet zien; - de toren scheef, de klok stond stil; - eene kleine kerk daarnevens was ruine. Dit alles gaf mij geen gunstig denkbeeld van de beschaafdheid en de beschaving dezer plaats die zoo groot geloofd is. Op mijne wandeling zag ik de twee rivieren waaraan zij ligt, den Inn en de Spol die uit het dal Livigno komt; beide waren zeer wild. De herberg waar ik at, was: donker, slordig; de woning als aanhang van de stal en van de aangenaame stallucht vol. Evenwel was de kamer, die ik bekwam, vrij goed, het bed en linnen uitstekend net, avondeten en ontbijt zeer goed; - de waarden en bedienden waren komend beleefd, en de prijs zeer matig. De uitdrukking „exceedingly wretched" in Murray's handbook komt bij den ik streng voor.

Het viel mij in het oog dat hier vele gebouwen verrezen waren in Triest en in Venetie.

Kort na zes uur begaf ik mij nu op weg in de rigting van het Munster-dal. Bij het uitrijden wees men mij een prachtig landhuis, welke van den Graaf Chiesa, schoonvader van een der heeren Planta. Het is daar een beer gebouwd. Dit kwam meer voor, dat de rijkste en

aanzienlijkste Graauwbunders niet meer afgelezen kunnen
willen. Zelfs het kasteel Soglio, waar eens de stam van
de familie Salis naar genoemd wordt, is op die wijs verkocht.

Ik kwam nu op de smalle, steile en ongelijke wegen door
de bergen waar het rijden ook met den ligtsten wagen zoo
moeijelijk is. Eene plaats noemt men "Lescia dura"
gladde plaats, omdat men er in den winter zoo ligt afglijdt
en afgronden waar men nauwlijks zijn [illegible]
kend. Mij gaf dit aanleiding om niet te vast te gaan.
Laag was de terugtogt in de vallei op Cernuta van Johan-
Op eene plaats is het bosch afgebrand en men noemt ze
aute de Verbrande Wald. Juist daar zijn de lawinen
zeer menigvuldig; in den winter die van losse sneeuw,
later die van steenen en aarde. — Wat verder kwam ik
in het bosch; dit was hier meest lorkenhout met weinig
andere boomen. Den voortgaande bereikte ik den pas
van den Forno of Ofenberg. Ik had hier de vallei van
mij en daarachter den Buffalora dien ik ook moest over-
gaan. Wat lager dan de pas is eene herberg in eene een-
zame wildernis. Ik bereikte die te 10 uur; rond om vrien-
delijke lieden, en naar de plaats goed onthaal. [illegible]
van hier aan mijne vrouw.

Op mijn verderen togt zag ik uitgestrekte plaatsen waar
bosschen gerooid waren om het hout naar Tyrol te zenden,
voor de zoutpannen van Hal. Dit is zeer jammer
want die bosschen komen niet terug en de bergen worden op
die wijs kaal. De weg was zoo slecht mogelijk, dik-
wijls aan den uitersten rand der steilte, steeds naar bene-
den, bergaf en over losse steenen. Het was mij merk-
waardig daarover te rijden om de verscheidenheid. Mijn
paarden waren zeer geoefend en uiterst voorzigtig; het

Deze bosschen behooren nog aan Cernetz. Wanneer men nagaat dat deze gemeente zulke aanzienlyke inkomsten geniet door gemeentseigendom te laten verwetigen, en tegelyk verwaarloost draagelyke straten in het dorp en wegen daarbuiten te maken, is het niet twyfelachtig dat het bestuur zeer slecht moet zyn, en dat de onbeperkte onafhankelykheid der gemeenten hier ongunstig werkte.

praad was het ook gewoon, en dikwijls gingen wij, ter ad- mei roge, voetje voor voetje, en zoo dat als het dier zijn poot een hand breed verder gezet had, wij van den rand in de diepte gestort waren. Ik vroeg mijn voerman of hier niet veel ongelukken plaats hadden. Niet veel was zijn kort antwoord. Weder door het bosch, bereikte ik te 7 uur de hoogte van den Buffalora, en begon weder te dalen naar het dorpje Tschierf. Ik zag nu groote houtvellingen. De boomen die niet zeer dik zijn worden in stukken gezaagd voor brandhout, en in het bergstroompje geworpen, dat in een ander, de Ram genaamd, en met dezen in de Inn valt; om langs dien waterweg naar Inspruck en verder naar Hal vervoerd te worden. Het wordt op de plaats der veiling met 5 franken het klafter betaald, het dubbel kost het niet komen op de plaats der bestemming.

Hetgeen mij nu het meest ~~trof~~, was de verwoesting die, in de maand Junij van het vorig jaar, door het water is aangerigt. Ik heb reeds veel dergelijke tooneelen gezien; doch hier had ik dat niet zoo schrikkelijk verwacht. Alle berg-stroomen, zelfs die niet voortdurend bestaan, zijn met zulk eene woede nedergestort, dat zij stukken van de bergen, groote steenen in ontzaggelijke hoeveelheid hebben medegesleept, het land op hunnen weg met die steenen overstelpt hebben, veele woningen, molens en andere gebouwen geheel verwoest. Dit heeft over eene zeer groote uitgestrektheid plaats gehad, en de weg waarover men vroeger reed is niet zelden geheel verdwenen, zoo dat men nu naauwelijks weet waar te rijden of te gaan.

Het dorpje Tschierf, waar ik nu aankwam, was het eerste in het Munsterthal.

Er is niet veel handel met Tyrol. Het eenige bijna wat van hier wordt uitgevoerd is vee.

Ik behoef niet alle de nevenvalleijen op te teekenen die mijn [illegible] mij naauwkeurig heeft opgenoemd. Eene kwam mij om de zonderlingheid merkwaardig voor; het was de Val Nulla dus genaamd omdat zij niets oplevert: geen boom, struik nog plant.

De bergstroomen hadden aan hare oevers eene woestyn van losse steenen gevormd; wy waren genoodzaakt daar overheen en by herhaling, zonder bruggen, over die stroomen te ryden. Fuldera was het volgende dorp. Dit had ook zeer geleden. Onder de steenen die door het water waren voortgesleept, viel my een groote molensteen in het oog; die was van den molen die zelf spoorloos verdwenen was. Een zaagmolen was eveneens verzwolgd. Veel weide en akkerland was verdwenen.

Te 4 uur kwam ik in Santa Maria een vry groot en welvarend dorp. Er zyn 500 inwoners. De gewoonte om stallen en schuren met het woonhuis tot een gebouw te vereenigen, maakt dat men by het zien dezer dorpen steeds een grooter getal inwoners zoude vermoeden, dan er werkelyk zyn. Hier is tamelyk veel akkerbouw, haver, garst, aardappelen, ook vlas. Men spint en weeft hier in de familie linnen en ook wol voor eigen gebruik.x Er is een byzonder schoolgebouw ~~en~~ er zyn twee onderwyzers; – een predikant. In de kerk plagt ook katholieke dienst plaats te hebben; doch voor korten tyd is de laatste katholieke familie uitgestorven en nu is de kerk uitsluitend voor de protestanten. Een Mariabeeld, dat wonderen deed en veel bedevaarders aantrok, heeft men aan Munster afgestaan. Men spreekt hier Romaansch of, zoo als men het zegt, Ladinisch, doch door de nabuurschap van Tyrol verstaat men veelal ook Duitsch.

De weg bleef afschuwelyk; een klein stroompje dat in de Ram valt, en vervolgens de rivier zelve hadden verschrikkelyk veel verwoest. Eindelyk kwamen wy te Munster,

Zij wordt toch nu en dan door de jagers bezocht, omdat er de gemsen dikwijls eene schuilplaats zoeken.

De Tiende bestaat nog in Munster en wordt zeer streng ingevorderd &c. ook van de naaste boeren. In het naburige dorp St. Maria heeft men van de gelegenheid tot afkoop, die in den tijd der omwenteling ontstaan was, gebruik gemaakt, en bevindt men zich zeer goed daarbij. Algemeen heeft men in Engadin geen tiende meer.

het laatste dorp van Zwitserland. Het is, bij uitzondering van de overige dorpen, katholiek. De inwoners zijn algemeen arm; zeer gehecht aan de priesters. Er is een [illegible] dat zeer rijk is en nog elke gelegenheid te baat neemt om te verkrijgen ~~[illegible]~~; het bezit reeds meer dan twee derde van den grond en juist den besten. Toch zijn er maar tien nonnen; zoodat men niet weet waartoe de groote inkomsten gebruikt worden. In het mannenklooster zijn slechts 3 Capucijnen. Alles is hier anders dan in het overige Engadin, want nauw heeft de gewoonte der uitlandigheid hier geheel wortel geschoten(?), en ziet men ook niet die groote huizen der rijkgeworden suikerbakkers.

Ik woonde hier eene onderhandeling bij van mijn voerman met een inwoner van Munster over den koop van een paard. Zij waren oude vrienden, mijn voerman trachtte(?) te zoon het paard te koopen, en zijn vriend het te verkoopen. Tweemaal scheidden zij als of zij twist(?) hadden, en de koop werd niet gesloten. Dit geschiedde alles in het Romaansch.

Wij kwamen nu spoedig aan de Oostenrijksche grens. Het hoofdbureau(?) vraagt naar mijn pas; mijn goed onderzocht men geheel niet. Taufers heet het eerste dorpje van Tyrol. De landstreek heet Vinschgau. Ik was tot nu toe in eene enge vallei, door de Ram doorstroomd; nu opende zich links en regts eene veel grootere vallei, namelijk die van de Etsch, waarin de Ram valt. Twee ruïnes stonden in de engte(?) kort voor hare opening, waarschijnlijk van kasteelen, die in vroeger tijd den ingang moesten verdedigen.

De weg werd nog niets beter. Mijn voerman wees mij links een pas die naar het Charlotthal(?) voert. Het is daar waar men [illegible] wil aanleggen. Regts zag ik in de laagte het stadje Glurns. Het dorp Lötsch(?), waar ik doorreed,

Ik maakte te midden van de steenen, die het voorheen bebouwde land over eene groote uitgestrektheid bedekten, een grooten molensteen. Die was waarschijnlijk op grooten afstand van den molen, waarvan geen spoor meer te zien was.

Mariaberg is eene opvoedingsinrigting voor toekomstige geestelijken, waar ook een belangrijk archief bewaard wordt.

was door de overstrooming van het vorig jaar ten uiterste ge-bijpland.

Dien avond bereikte ik het merkwaardig Mals. Het logement van den heer Tirana, aan de poort, mij door den heer Flongi aanbevolen, beantwoordde niet aan de verwachting; het was groot en levendig; doch er ontbrak orde en netheid. Ik vond bij het avondeten geen uitstekend gezelschap; maar toch nog al gesprek, en o.a. deelde mij een Oostenrijksch onder-officier wat mede voor mijne reis bijzonder over den weg van Finstermünz en de nieuwe vesting.

Zondag 24 Aug. Ik wandelde heen en om [illegible] en bezocht eene mij aanwijzede kapel van waar ik een ruim gezigt had over het Etsch-dal, dat hier zeer uitgestrekt is. Het was heerlijk weder en alles vertoonde zich in het beste licht. De bergen zijn overal met weide en graanland bedekt en daartusschen liggen velen [illegible] met kerken en torens; voor mij was het grootste merkwaardige Mals; [illegible] het fraaije Glurns. Mijn leidsman [illegible] mij nog de dorpen Pfunds, waar ik doorgekomen was, Tartsch, Schluderns, Burgeis, waar een nog bewoond oud kasteel is, en andere, ook het kasteel Lichtenberg, het klooster Marienberg dat hoog aan de helling van den berg zeer schoon gelegen is. Een kring van bergen [illegible] nog hooger en een geheel met sneeuw bedekt, omringde dit heerlijk landschap. De wilde Etsch kronkelde er zich doorheen. Het was een der schoonste tafereelen die ik gezien heb. In Mals is de plaats van een groot slot met een hoogen toren. Ik zag ook van hier de verwoestingen die de Etsch en de kleine bergstroomen in Junij 1855 hebben aangerigt. In het dorp Burgeis alleen zijn meer dan 30 huizen door het water medegesleept.

Ik bezocht vervolgens de kerk, of liever de grootste der kerken, want er zijn meerdere. Zij was [illegible] en op het kerkhof zag ik een [illegible] gedenkteekenen met vreemde opschriften. Er werd juist gepredikt. Ik was verwonderd over den inhoud en den vorm. De predikant sprak

de noodzakelijkheid en betamen met groote helderheid en in schoone woorden duidelijk dat de plicht om nodig te zijn den mensch in het hart geschreven is; dat niemand dit kunnen uitwisschen; dat de verwildering van de menschen het ook voor een tijd kunnen verduisteren doch niet het geheel vermogen te vernietigen. De geboden van Mozes, zeide hij, zijn de openbaring van God, maar dan zouden menschen gemeend te hebben op dat zichzelf niet zonder kunnen misleiden, maar zij spraken slechts en woorden uit wat in het menschelijke hart geschreven geschreven is; - zoo is het ook met de latere openbaring. Hij sprak over dit onderwerp zeer eenvoudig en gemoedelijk, als ik mij niet herinner het van andere predikers gehoord te hebben. Bij de gemeente heerschte groote aandacht en vroomheid.

Bij de kleeding der vrouwen viel mij in de kerk en op de straten een zonderling hoofddeksel in het oog: een witte muts bestaande uit een groot dik katoenen of wollen weefsel in den vorm van een suikerbrood, zonder en rondom eenig versiersel tot op de ooren drukkend. Men kan niet geen leelijker en onpasselijker kleedingstuk denken. Enkele vrouwen hadden het gedeeltelijk zwart en dan was het nog leelijker. De jonge meisjes schenen te weten hoe zeer het ontsiert; zij hadden bloote hoofden.

Tot de ... ben ik vertrokken. Een uitmuntende goede weg is nieuw aangelegd, met vermijding van alle steilten. De rivier heeft toch ook een deel van dien weg met de bruggen weggevoerd, zoo dat gedeeltelijk de oude weder gebruikt worden, die toch geheel niet slecht is. Ik vond overal twee kleine meren. Het tweede was met een sluis afgesloten om het water op begeerde hoogte te kunnen houden. Ook was een [illegible] liep den weg door dijken ingesloten om den weg en het daaromheen liggend land te beschermen. Zulke waterwerken dienen slechts in gewone tijden; bij de groote waterstroomingen bezwijkt alle menschelijke verdediging. De vallei is niet zeer breed; vrij hooge bergen scheiden het westelijk van Engadin; oostelijk zijn bergen en

en scherpe rotsen.

Het dorp Heide, waar ik even ophield, heeft zijn naam naar de Malser Heide, waar de Graauwbunders in 1499 de Oostenrijkers versloegen en hunne onafhankelijkheid handhaafden. Er is in dit dorp eene nette kerk geheel van wit marmer gebouwd.

Na het tweede meer volgt een derde, het hoogste, waaruit de Etsch zijn oorsprong neemt. Dit is groen, terwijl de twee andere wit zijn. Weldra had ik het hoogste punt bereikt en begon weder af te dalen in de vallei van den Inn. De Still-Bach, die in deze rivier valt, vloeit langs den weg.

Te 2 ure kwam ik in Nauders een groot dorp, waar veel verkeer is. Het bevreemde mij dat ook op den Zondag het werk van gebouwen niet stilstond. Men scheen ook overigens den Zondag niet streng te vieren; waren kramen te koop en men was vrolijk maar niet ernstig. In de herberg waren vele boeren uit de omstreken die op hunne wijze zich vermaakten en vriendschappelijk onderhielden. Mij viel weer in het oog, wat ook elders kan worden opgemerkt, hoe levendig en geesteloos de gesprekken van de bewoners der kleine plaatsen zijn: hoe wat anecdoten of slechteren wijn en bier, over personen, enz. en de meest zoutelooze aardigheden gaven aanleiding tot uitbundig gelach. Als gewoonlijk in de Oostenrijksche herbergen zijn de kelnerinnen de vertrouwden van de bekende bezoekers. De vreemde reiziger komt hierbij slecht te pas. Toen ik meende dat mijn middagmalen niet half was afgeloopen, en ik uitzag of niet iets beters komen zoude; vroeg de kelnerin of ik nog meer verlangde; zij zouden in dat geval nog wat van haas voor mij braden. Ik had natuurlijk geen geduld om dit af te wachten, maar nam het karige voor lief.

Ik had nog een belangrijken uitstap te maken naar de plaats, die men Finstermünz noemt, ongeveer 3 kwartier van Nauders. Het is eene engte waardoor de Inn tusschen hooge rotsen loopt, zoodat

waarschijnlijk een weg langs de rivier is kunnen gemaakt worden. Daar die weg een der groote toegangen uit Italie naar Tyrol is, heeft juist hier de gelegenheid die voor vyanden af te sluiten. Deze weg en de vesting zyn in de laatste jaren geheel vernieuwd. Langs den steilen kant dien ik reeds genoemd heb, kwam men aan den regter oever van de In. Een [illegible] die over, daalde af tot aan zyn oever en waar daar op de smalste plaats eenige torens waar men vroeger door veel en, wanneer het noodig was, konde teruggehouden worden. Die weg was steil en gevaarlyk, en werd dikwyls vernield door afval van de rots, en door [illegible] die steenen medesleepten. Nu is in de laatste jaren een geheel nieuwe weg daarvoor in de plaats gemaakt, die aan den regter oever blyft en niet afdaalt, maar uit de rots uitgehouwen is, zoo breed en overal beschermd. Dit is een verwonderwaardig werk. De rotsen waren zoo hoog en steil, dat ontzaggelyke massas hebben moeten weggeruimd worden. Waar nog gevaar voor afval of afstorting van steenen was, heeft men steenen gewelven gebouwd die den weg beschermen. Tegelyk heeft men een zware vestingwerken gebouwd, die het onmogelyk zouden maken den weg met geweld te passeeren. De [illegible] tot deze vesting behoorende zyn van groote steenen opgetrokken, zoo dat ze de kogels of [illegible] afstuiten. Zy staan gedeeltelyk boven de rivier. De weg kronkelt zich door deze vesting heen, en het laat zich niet denken dat zy voor een vyand te [illegible] te vernietigen. Evenwel viel my in het oog dat zy geheel ingerigt is tegen hen die van Italie naar Tyrol zouden pogen te trekken; terwyl het toch ook denkbaar is dat de vyandelijkheid in omgekeerde rigting zoude plaats hebben. Toen ik dit opmerkte zeide men my, dat ik regt had en dat reeds het plan bestond om aan de andere zyde nog torens te bouwen die ook het geval der toegang zouden beletten. Het geheele werk heeft ontzaggelyk veel gekost. Alles voor Oostenryk betaalde men den [illegible] gaarne gereed.

Ik ben nog niet den ouden weg afgeklommen, om zoo steil en rots

Op mijnen weg zag ik heden steeds het opschrift: Grenz-
bezirk, wat gelijkbeteekenend is met ons „douane terrein" na-
melijk het gebied dat aan het bestuur der douane bijzon-
der onderworpen is langs de grens, ten einde de smokkel-
arij te beletten. Hier loopt dit langs den hoogen berg-
weg tusschen Graubunderland en Tyrol: Het is niet
mogelijk hier elders dan langs de bepaalde passen over te gaan.
Bovendien zijn op kleine afstanden voorziene Finanz-
wachten en van de eene tot de andere gaan gewapende grens-
wachters om te waken tegen het verbodene, dat zoude kunnen
plaats grijpen: tabak, zout, ontduiken, opoffering van tijd en
krachten, om te beletten wat aan niemand kwaad doet
en in de natuurlijke behoefte der volken ligt.

lang pad naar derwaarts. Men behoeft tusschen deze steile wanden niet te vragen van waar de naam Finstermünz ontstaan is. Er is thans nu de verdedigingsposten met opschuttingen, eene herberg naby een ouden toren, waarop men door nood, met het jaartal 1684 die nog den naam van [illegible] draagt, doch weinig bruikbaar verval. Eene kleine kapel was ook nog tusschen de rotsen gebouwd. De weg zelf was merkelijk gehavend in verval, en op vele plaatsen door steenvallen volkomen onbruikbaar.

Aan den nieuwen weg heeft men eene zeer fraaije herberg gebouwd, in den vorm van een Zwitsersch huis, die mij voorkwam zeer goed ingerigt te zijn. Zij draagt tot opschrift Hochfinstermünz 1854. Eene zeer kleine maar fraaije kapel is op een uitspringende rots gebouwd.

Het geheele werk is volbragt door een beroemd bouwmeester, Benedikt Parcouij wonende te [illegible]. Hy heeft voor eigen rekening de herberg gebouwd en laat die door een gemagtigde beheeren. Deze kwam mij voor een beschaafd man te zijn. Ik heb een koffy gedronken en nog al met hem gesproken.

Ik reed nu terug naar Nauders. De landstreek is schoon en vruchtbaar, evenwel niet zoo als die van Mals. Het dorp op zich heeft een goed voorkomen. Een oud kasteel is nog in goeden staat en dient voor het „Landgericht". Er wordt in de Oostenrijksche dorpen, die ik nu bezocht heb, veel gebedeld; in Nauders was het bijzonder onderscheiden: meisjes en jongens, de kinderen waren blijkbaar door niets anders uitgezonden om niets te bevorderen met helpen, maar door de vreemden te kwellen hun [illegible] af te persen.

Het werd avond toen ik Nauders verliet, en in een groot uur, meestal steil afwaarts en door bosschen bereikte ik de brug, die de grens uitmaakt en het eerste Zwitsersche dorp Martinsbruck. By het overgaan der grens had ik geenerlei overlast.

Ik vond in de herberg den ambtenaar der Zwitsersche douane, een

boschbaas man met wien ik goed gesproken had. Er was in de herberg groote levendigheid. Men zeide mij dat dit veroorzaakt werd door Tyroolsche werklieden die gekomen zijn om in het dorp Schleins de 70 huizen weder op te bouwen die in de maand Maart zijn afgebrand. Dit dorp ligt ruim een uur van hier. Deze lieden werken zeer vlijtig en komen des Zondags hier een groot deel van hunne verdiensten verteren. Zij dronken vele schoppen wijn, spraken alle te gelijk, als gewoonlijk veel onen, schreeuwden, zongen; maar waren overigens niet onordentelijk. Na tien uur was alles afgeloopen. Men moest deze goede lieden beklagen dat zij geen beter gebruik wisten te maken van het zoo moeijelijk verworven geld. De Engadiners die aan het twist geen deel namen, bleven ook vreemd aan deze drinkgelagen. Overigens zijn zij in zeer goede verstandhouding. Ik zag hiervan een bewijs. De dochters uit het huis, zeer lieve meisjes waren bezig strikken en zomen te bloemen te bevestigen op eenige hoeden, met een geldstuk in den vorm van eerpenning daar tusschen. Zij wezen mij dit en verhaalden mij dat dezen morgen de jonge lieden om prijzen hadden gekegeld en dat die hoeden waren van de overwinnaars, die er eene groote eer in stelden daarmede te kunnen pralen. Bij dat spel werd geen onderscheid gemaakt en er waren evenveel Tyrolers als Engadiners die prijzen behaald hadden.

Maandag 25 Aug. Dezen morgen begaf ik mij te 6 uur op reis om Onder-Engadin te leeren kennen. Ik zag nu op de hoogte het dorp Schleins, dat zoo zeer door brand geteisterd is. Zoo ik hoor, heeft men veel bijgedragen om in dat ongeluk tegemoet te komen, en zal het beter herbouwd worden dan het geweest is, en met name meer van steen, terwijl er vroeger nog veel houten huizen bestonden. Ik

onderweg veel hout dat naar Italië vervoerd werd, want hoe hoog het dorp ook ligge, voert toch een steile bergweg daarheen.

In Strada, een klein dorp waar ik doorreed, poogde ik den uitgever van de eenige Courant die in Engadin gedurende drie jaren 184.., verschenen is, te bezoeken. Men heeft my gezegd dat hy die om gebrek aan aftrek niet heeft kunnen volhouden. Ik heb vergeefs gepoogd van die couranten te zien te bekomen; ook wenschte ik althans den man te leeren kennen die den moed gehad had die te beproeven. Men wees my zyn huis dat een zeer bescheiden boerenwoning scheen te zyn; doch zyne buren zeiden dat hy afwezig was om boter te verkoopen en er niemand t'huis was.

De vallei was aanvankelyk smal, met tamelyk veel bosch; zy werd langzamerhand ruimer en zy werd vervolgens breed en schoon naby het dorp Ramus dat op geringe hoogte regts van den weg zich zeer goed vertoonde. Ik merkte op dat de huizen meestal van steen waren; maar toch ook verscheiden van hout. Wat lager staat de ruine van een oud kasteel op de rots. In het dorpje Crusch heb ik my wat opgehouden en kort daarna heb ik den weg verlaten om te wandelen naar Sins, een der voornaamste dorpen, op aanzienlyke hoogte gelegen. Ik liet den wagen intusschen doorryden naar Schuols doorryden. In drie kwartier was ik in Sins en vond daar merkelyk veel zeer prachtige woningen. Ik vond spoedig een zeer vriendelyk man, die myne nieuwsgierigheid bevredigde en eenige byzonderheden van dit dorp mededeelde. Deze plaats geldt voor

een der rijksten. Er zijn vele familiën die voortdurend in vreem-
de landen vermogen verwerven en hier hun stamhuis heb-
ben. Ik zag hier ook voor het eerst de wapenen der eige-
naars op de gevels geschilderd, hetgeen in Onder-Engadin
de gewoonte is en mij in Opper-Engadin nergens is in het
oog gevallen. De naam van den man en van de vrouw staan
onder die wapens, b.v. Nott. B. Stalvial. — Anna Hatt
Stalvial nata Lansel. — Ik bezocht vervolgens den
winkel van de Hrn. Vital, Augustin en Alexander, waar-
van men mij reeds gesproken had (bl. 19). Dezelfde hee-
ren hebben grooten voorspoed in hun bedrijf en handel in
Triest, met name de Hr. Alexander, die zelden hier
komt, doch er nu is. Hij was toevallig niet thuis en
ik kon hem niet spreken. Zijn zaak onderneemt
expeditie en wisselhandel. Evenwel is hun thuis voort-
durend in Sins. Hun handel hier is ook niet zon-
der belang. Een der belanghebbenden, dien ik hier aan-
trof, was voorkomend beleefd, toonde mij zijn huis dat
grootendeels magazijn was en gaf mij eene beschrij-
ving van hun bedrijf. Zij leggen er zich op toe om alles,
waaraan in deze afgelegene plaats behoefte bestaan
kan, in voorraad te hebben; daardoor is hun maga-
zijn zeer uitgebreid en vervuld met de meest ongelijk-
soortige zaken. Zij hebben gelijksoortige kleinhandels
in Schuls en in Fettan. Men heeft mij later gezegd dat
zij veelal verkoopen bij ruiling voor graan, en dat zij met
dit graan een zeer voordeeligen uitvoerhandel drijven.
Zij zijn onderling door bloedverwantschap of verzwa-
gering verbonden en hebben aandeel in de winsten die

in Friest vervaardigd worden. Ik kocht ten slotte eene pop voor onze Maria die 40 cents kostte.

Sins heeft ruim 1000 inwoners. Er is een goed schoolgebouw en er zijn drie zeer goede onderwijzers. Armen zijn er niet dan bij zeldzame uitzondering. Thans is er slechts een kind dat ten laste der gemeente onderhouden wordt. Dit neemt niet weg, dat er van tijd tot tijd bedelaars komen; doch dit zijn Tyrolers, die men niet gaarne zonder eenige liefdegift terugzendt. Ik zeide dat ik op weg door een oud man om een aalmoes vervolgd was die mij gezegd had dat hij Engudier was. Ik beschouwde hem als gekleed in een gescheurden soldatenrok. O, zeide men mij, dat is een bekend dronkaard, die niet te helpen is. Ik had dit reeds vermoed.

Naby dit dorp is weder een oud kasteel. Er zijn in deze vallei, zoo het schijnt, vele vaste punten geweest waar men zich verdedigd of jegens Tauennalijke onderdanen gedrukt gemaakt heeft.

Ik wandelde nu naar Schuols en hield daar middag. Dit is eveneens een aardig dorp, met veel schoone huizen in eene vruchtbare vallei gelegen. Men heeft hier verschillende minerale bronnen; doch die worden bijna niet gebruikt. De kuurgasten van de bronnen van Tarasp plegen hier te wonen; doch thans vinden zij woning naby die bronnen en houden zich weinig meer hier op. Ik vond in de herberg een vrij groot getal boeken bijna uitsluitend Duitsche, meestal literatuur, Schiller, Göthe, enz. ook eenige leerboeken over historie, aardrijkskunde, enz. De inrichting

beantwoordde hieraan niet; ik bekwam zeer slechte uitgaten en men was onbekend in het vorderen van den prijs daarvan

Ik wandelde met mijn leidsman naar Tarasp, aan de overzijde van den Inn op een klein uur afstand. De zoutbron van deze plaats heeft eenige beroemdheid; doch er is weinig voor de zieken gezorgd. Een paar middelmatige herbergen, moeilijke toegang naar de bron; eene kleine maar lieve wandeling bij de bron tusschen de rots en den Inn, is alles wat men er vindt. En schenen zeer weinig gasten te zijn, uitsluitend uit de omstreken, en geheel geene vreemden. De bronstreek is allerliefst, en eene van liggende vallei. Het dorp is eenigzins verwijderd van de bron. Daarbij is het kasteel op eene rots die geheel op zichzelf staat. Ik liet mij door eene wandeling van drie kwartier niet afschrikken het te bezoeken. Ik vond er een heerlijk uitzigt over de valleien en de oevers van den Inn. Het kasteel is zeer groot, doch in volkomen staat van verval. Het binnenste was met eene poort gesloten. Ik vertuttigde mij eenigen tijd in het overzien van de vallei die met de schoonste weiden en korenvelden prijkt. Het dorp ligt verspreid daartusschen met kerken en kapellen. Rondom zijn hooge bergen, sommige met sneeuw bedekt. Het kasteel heeft voortdurend aan het huis van Oostenrijk behoord. Dit heeft te weeg gebragt, dat door den invloed van de vorsten dezer familie de katholieke godsdienst is behouden, alle de inwoners behooren daartoe, en de geestelijkheid wordt nog door Oostenrijk bezoldigd;

Engadin und die Engadiner S. 152

hoewel dit geheel geen politieke regten bezit. Het heeft voor eenige jaren het kasteel verkocht voor 800 franken. De kooper sloopt het voorstaande door yzer, balken, enz. er uit te nemen. Op die wijze wordt het spoedig volkomen ruïne. Dit is zeer jammer, en het is eene onwaardige handelwijze omtrent eene zoo oude bezitting. Op den terugweg naar het badhuis en van daar naar Schuls zag ik algemeen de bedrijvigheid van den oogst koren en hooi werden op wagens met ossen bespannen, het hooi ook wel in zakken of doeken gedragen naar de schuren gebragt. De landstreek is vruchtbaar en schilderachtig. Ik reed nu verder naar Fettan, een zeer hoog gelegen dorp. De weg loopt aan den rand van den berg, zoo dat men de vallei zeer ruim overziet. Het kasteel van Tarasp, dat reeds hoog over de omstreek uitsteekt, zag ik nu ver beneden mij. Het was een heerlijke avond en ik was opgetogen over het schoone land dat bij de ondergaande zon zich zoo prachtig vertoonde. Het viel mij in op dat de toppen der bergen nog beschenen werden toen het volgens de klok reeds bijna tien voor 7 uur was. Op de vele wagens met koren, die ik voorbijreed, merkte ik op dat het in groote doeken gewikkeld is, namelijk de aren. Dit geschiedt om geene korrels te verliezen.

Dingsdag 26 Aug. Fettan is een der aanzienlijkste dorpen, door zijne ligging is het voor verkeer juist niet zeer gunstig gelegen, evenmin als Sins, doch de landstreek is zeer vruchtbaar en de lucht zeer gezond. Hier is een groot instituut voor opvoeding, gestigt door een uitstekend pedagoog, à Porta, die van 1793 - 1827 werkzaam geweest is. Hij heeft voor Engadin en voor geheel Graauwbunderland groot nut

gesticht. Thans is zyn naam aan het hoofd, doch die wordt niet zoo hoog geplaatst; evenwel is het verblyf voor de gezondheid en de ligchamelyke ontwikkeling zoo gunstig, dat vele anderen hunne zonen nog gaarne daar heen zenden. Men heeft nu het groote gebouw gemaakt, doch de tyd ontbrak my dat ik het bezocht, wat my ook van minder belang was nu de oorspronkelyke stichter niet meer leeft.

Reeds voor 6 uur vervolgde ik mynen reis. Het was een heldere morgen; ik ging weder voet te voet. De vallei bleef nog schilderachtig en vruchtbaar. By Ardetz zag ik de ruïne Kleinburg op eene rots aan de rivier. Te 8 u bereikte ik Guarda. Kort voor ik daar aankwam was my reeds vooraan een huis, dat bekend is. Men noemt het Cha nova (nieuw huis). De overlevering plaatst hier de gebeurtenis van het vermoorden van den zoon door zyne moeder, die Werner geregeld op den Grimsel heeft overgebragt. Doch hetgeen hier zeker heeft plaats gegrepen is dat een reizend ambachtsman in 1829 hier geweest zynde, en zyn weg naar Cernetz vervolgende, door den bewoner van dit huis, die hem was nagekomen, werd beroofd en daarna gewond en in de rivier geworpen. De man was niet dood zoo als de moordenaar gemeend had en hy kwam uit het water nog bekomen in Cernetz aan. De schuldige is toen in kerker voor 20 jaren tucht- en zuchtstraf veroordeeld. Hy heeft die straf doorgestaan en is in 1849 naar Amerika gegaan. Het huis is nu aan een ander eigenaar overgegaan; doch nog altyd wordt niet ligt iemand zich daarin begeven.

Onderweg zie ik kleine watervallen; de bergstroomen zyn zeer talryk en verrijken het landschap. Tusschen Guarda en Lavin niet veel meer dan een watervaal in het oog die byzonder fraai was. Myne eenzame wandelingen, die zoo geschikt zyn om alle byzonderheden gade te slaan en te genieten, waren het

einde. Hier begint de goede weg waarop men dikwijls draven kan. Ook begon my het schouwen moede; de lucht werd bewolkt en de wind guur.

Gvarda en Leeuwen zijn beide dorpen van dezelfde soort als de vorige en ik verwonder my voortdurend zulke groote en schoone woningen te vinden. Men is nog op veel plaatsen bezig nieuwe te bouwen; evenwel zijn de oude zeer [illegible]. De dikke muren en kleine vensters zijn haar eigenaardig karakter. De jongere en bijzonder die welke nu gebouwd worden zijn fraaijer van vorm; zij hebben minder dikke muren, en de vensters zijn niet met het inwendige maar met het uitwendige der muren gelijk en zij zijn te gelijk grooter. Zij hebben ook betere ingangen dan de donkere ruimte die haar licht enkel door de poort bekomt. Men vindt er prachtige trappen met groene hekken die naar eene fraaije huisdeur en in een net voorportaal voeren. Er heeft blijkbaar navolging van vreemde bouwaart plaats. Algemeen heeft men uitstekende daken, zoo als men die overal, en vooral in Duitschland zoo menigvuldig aantreft. Een ander soort van uitsteek ziet men algemeen aan de andere huizen, namelijk die van bakovens, die zwaar en plomp zijn en somtijds op zuilen rusten. Bij al de weelde, de witte muren, de groen geschilderde vensters en luiken, valt dikwijls groote verwaarloozing en slordigheid in het oog. Ook zouden de dorpen veel beter voorkomen hebben indien er eenige symetrie bestond; doch de gebouwen staan scheef en ordeloos door elkander, zoo dat de straten nimmer regel, dikwijls nauw en breed bij afwisseling tusschen de huizen door loopen. Eigenlijke hutten van armen, die men elders zoo veel aantreft ziet men hier bijna niet. De klasse der armen, in die schamele woningen verblijf houdt, wordt hier verzorgd,

Zie bl. 41.

Op weg ontmoette ik later den President die met een afspannagen detalen
met graden van het veld terugkwam. Hy was zeer vriendelyk, sprak als een
beschaafd man, en betreurde zyn leedwezen dat hy niet thuis geweest was.
Den president van het Opperigt moest men my ook, die hy bezig was
komen te vraagen.

gen door Italiaansche en Tyroolsche arbeiders en die wonen hier niet. Een tydelyk verblyf brengen zy door in houten loodsen, als in bivouac, of in de ruwe huizen van hen die hen gebruiken.

Nabij het dorp Süs zag ik het Fluelathal, waardoor men naar de vallei Davos gaat. Deze pas is echter zeer moeyelyk. Die vallei is, volgens de beschryving, nog ruwer dan Engadin. In Süs zag ik by eenige Suikerbakkerspaleizen tuinen met groenten, bloemen en daaronder rozen.

Vóór 11 uur bereikte ik Zernetz en was ik dus weder op den grooten afgeslagen weg. Ik had vernomen, dat hier het vaandel bewaard werd, dat in den slag op de Malser Heide door de Graauwbunders op de Oostenrykers veroverd is. Men wees my het huis van den Bezirkspresident Gras, waar ik dat merkwaardig zegeteeken zoude kunnen zien. Ik vond niemand in huis dan de dochter, een meisje van 18 tot 20 jaar, die my zeer vriendelyk ontving, doch niets van het vaandel wist. Toen ik haren uitgelegd had wat ik bedoelde, herinnerde zy zich dat, toen haar vader president geworden was, er zekere in huis gebragt waren, die zy echter nooit gezien had. Zy ging nu dadelyk zoeken en kwam weldra terug met het vaandel, dat behoorlyk in zuiverheid en tegen bederf verzorgd was. Het was van zyde zeer fraai versierd met kleuren en teekenen; doch zoodanig verscheurd dat men niet wel meer konde zien hoe het geweest was. Het was blykbaar verscheurd in den kryg, doch sedert goed bewaard. Het was my aangenaam dit historische monument gezien te hebben. Eenigzins bevreemde het my dat de Presidentsdochter zoo weinig met de historie van haar vaderland bekend was, terwyl zy blykbaar tot de rykste en deftigste familien van de plaats behoorde. Ik vroeg mijzelf: zoude het by ons anders zyn? De woning was by uitstek net, met orde en smaak, ook niet weelde, maar toch eenvoudig ingerigt.

Een gewigtig onderscheid tusschen Holland en dit land was, volgens hare ondervinding, de invloed op de gezondheid. In Rotterdam waren hare dochters zwak en ziekelijk, en sedert zij hier woonden waren zij sterk geworden en hadden geenerlei ongesteldheid gehad.

De Presidents dochter vernemende dat ik Hollander was, zeide my dat hier eene familie woonde, die vele jaren in Rotterdam geweest was, en die het waarschynlyk genoegen zoude doen, iemand uit Holland te ontmoeten. Ik besloot dus een bezoek te maken aan Mevrouw Bivroni weduwe van een voornaam suikerbakker op de Hoogstraat in Rotterdam. Ik vond haar in een der schoonste huizen van Cornati. Zy en hare drie dochters ontvingen my met veel hartelykheid. Haar man was reeds voor 12 jaren gestorven en sedert had zy nog het ongeluk gehad hare twee zonen te verliezen. Dit had haar doen besluiten om terug te keren naar de plaats, waar zy geboren was en waar vele verwanten van haar en haar man woonden, terwyl zy in Holland geheel geen betrekkingen had. Zy was nog zeer bedroefd over het verlies van haar man en hare zonen; doch overigens bevonden zy zich hier zeer gelukkig, en hare dochters, naar gissing 10, 13 en 17 jaren oud, waren in de drie jaren, welke zy hier gewoond hebben, geheel aan Engadin gewend, hoewel zy in Holland geboren waren. Zy hadden ook reeds Romaansch geleerd. Evenwel spraken zy onder elkander nog steeds Hollandsch, lazen dagelyks in den Hollandschen bybel en in andere Hollandsche boeken die zy hadden medegebragt, ook Fransche. Zy stelden op die boeken te meer prys omdat in het Romaansch zoo weinig te lezen viel. Zy spraken evenwel met veel liefde over Holland en noemden vele kennissen, die zy verlangden dat ik by gelegenheid groeten zoude.

Op den my bekenden weg vervolgde ik myne reis. Som
merkte ik nog wat op dat my vroeger niet in het oog ge-

vallen was.

Nabij Brail, niet ver van den weg naar de Scaletta zag ik een groote prachtige stal voor rundvee. Die behoort, zoo mij mijn voerman zeide, aan den Hr Roscher een der grootste veefokkers van Engadin. Hij heeft veel weide in het Scaletta-dal en geldt voor een der rijkste lieden in dit land. Hij woont in Zuz. Zijn vee werd op de groote tentoonstelling bekroond, en hij kwam vandaar terug met een vreemden stier en koe die hij voor vele duizende franken gekocht had. Hij wordt niet zoo zeer geacht als zijne belangstelling in de publieke zaken verdienen, omdat hij voor zeer gierig geldt.

Bij Zuz staat nog een oude toren, overblijfsel van het kasteel de familie Planta, die men beweert dat in de middeleeuwen heeren over dit land geweest zijn.

Ik hield mij wat op in de herberg (die) Au genaamd. Ik vond hier een man uit Bevers met wien ik veel gepraat heb. Hij was voor mij merkwaardig om zijne gevoelens over de veranderingen in de instellingen van Zwitserland. Tot nog toe had ik niemand aangetroffen, die niet daarmede ingenomen was, en vele die den wensch uitspraken dat aan de algemeene regeering meer invloed werd toegekend, ten einde de tegenstand der gemeenten tegen noodzakelijke verbeteringen te kunnen uit den weg ruimen. Deze man had nu de omgekeerde meening. Hij vond, het was vroeger beter; toen deed elke gemeente wat zij goedvond en dat was zeer nuttig; nu werden door de algemeene regeering wetten uitgevaardigd waarnaar alle gemeenten zich gedragen moesten; de uitkomst was dat men veel

Het Kanton besteedt jaarlyks 300,000 franken aan wegen. By de wet die dit bepaald heeft, is naauwkeurig vastgesteld in welke orde zy zullen worden aangelegd. De gemeenten zyn alleen verpligt den grond en het hout te leveren. Zy hebben het regt den grond van byzondere eigenaars voor een matigen prys te onteigenen. Wanneer de gemeenten verlangen de wegen vroeger tot stand te brengen, staat hun dit vry; zy bekomen het daarvoor besteed kapitaal terug, wanneer hunne beurt komt, en offeren dan alleen de rente op. De gemeenten van Opper Engadin hebben dit gedaan; die van Onder Engadin kunnen zich niet verstaan omtrent de rigting.

betalen moest. Ik wilde niet met hem twisten; doch ik maakte bedenkingen, om zyne gronden te vernemen. Indien men door niet te betalen met voordeelen verkrygt, kwam my voor dat die opbrengst niet schadelyk was; b.v. goede wegen. Juist die zyn byzonder drukkend, zeide hy. Wie wint met draagt, vragen weinig ook. Het onderhoud geschiedt nu door de gemeenten, en de vreemden hebben er genot van. De gelykvormigheid van de munt kende hy waarschynlyk goedkeuren, maar men was aan de oude munt gewoon. Doch met de beklemmeringen van de belemmeringen van het verkeer tusschen de kantons, de tollen, bruggelden, enz. had hy geschapen, scheen hem van weinig belang, hy had er nooit veel ongemak van ondervonden. Zoo was het met de briefport, en met alles wat de bonds bedenken. Hy bleef er by dat de onbeperkte vryheid der gemeenten, zoo als die in Graubunden bestaat en byzonder in Engadin plaats te hebben, beter was dan het gezag dat aan de kantons en aan de bondsregering thans is opgedragen. En de grond was geene andere dan dat men thans minder belasting opbragt. Indien die gezindheid algemeen was zouden er moeyelyke verwikkelingen tot stand komen; doch gelukkig wint het tegenovergestelde gevoelen meer en meer veld.

De weg was nu voortdurend goed, op veel plaatsen nieuw en met veel kunst aangelegd, doch met het wagentje zonder [illegible] mogelyk te bergen. Wy kwamen [illegible] een zoo geringe weg, die bekend moet worden voor het groot vervoer, breed zyn moest. Dit is echter het geval niet, en

Fettan en Sins verlangen dat de groote weg door hunne gemeente zoude loopen, hetgeen zeer ongeschikt zoude zijn omdat zij zoo hoog liggen. De weg door Onder Engadin zal dus moeten wachten tot de beurt van den weg om door het kanton gemaakt te worden gekomen is. Dit is zeer jammer omdat als die weg voltooid was, hij de kortste en minst hooge zoude zijn voor het verkeer van Lombardije met Tyrol. Oostenrijk, zegt men zal den weg over den Stelvio opgeven om de groote kosten; reeds gaat de post er niet meer over.

Onder de dietgenooten die vertrokken zijn, was de Hr. Kesselring, groot landeigenaar te Boltshausen in Thurgau, vriend van Dr Kern; ik had veel met hem gesproken.

op vele plaatsen is hij slechts eenige voeten breed. Bij het verlaten van St. Moritz gaat men steil naar boven; doch, even als op de groote bergpasjes is die steilte door de vele slingeringen gematigd.

Ik was niet weinig verheugd, toen ik, bij het afdalen van het dorp naar het Badhuis, tegen 6 uur, mijne vrouw en Maria zag staan bij de brug die over den bergstroom voert. Toch eene kleine afwezigheid maakt het wederzien zoo gelukkig. Mijn kleine uitstap was goed volbragt.

Woensdag 27 Aug. Dezen dag veel uitgerust, gelezen en geschreven. Mijne vrouw leed nog aan hoofdpijn. Wij wandelden in den omtrek; ik ging naar het dorp om onze verdere reis af te spreken en te overleggen. Met onze huisgenooten heb ik ook veel gesproken.

Donderdag 28 Aug. Heden namiddag bezocht ik den Hr. Flugi die mij had uitgenoodigd. Ik heb dadelijk met dien beleefden en wel onderrigten man veel gesproken. Hij is hier de voornaamste burger en kent het land zeer goed. Heden gaf hij mij eenige stukken in het Romaansch, waaronder gedichten van hemzelf. Ik dronk bij hem koffij en zag de nette inrigting van zijn huis, dat hij toch alleen in den zomer bewoont. 's Winters is hij in Chur. Het is vanwege de opvoeding van zijne kinderen dat hij zich daar gevestigd heeft. Hij zeide mij dat de uitlandigheid in Opper-Engadin nog meer algemeen is dan in Onder-Engadin. Van 8 burgers zijn er wel 7 afwezig. In Onder Engadin is de landbouw eene werkzaamheid die hier bijna geheel ontbreekt. Alleen de veeteelt levert hier voordeelen op, en de zorg daarvoor laat men bijna geheel aan vreemden, vooral Tyrolers, over. De dienst in de krijgsdienst is minder in gebruik dan in andere gedeelten.

Aardappelen worden niet in groote hoeveelheden gebouwd. Ik zag er die slechts zeer weinig. Men bouwt ze voor eigen gebruik.

Het grasland is bijzonder schoon in de omstreken van St. Moritz, en men draagt veel zorg voor de bemesting.

Van de veeteelt en van het weiden der schapen, komt hetgeen ik er van vernomen heb overeen met de beschrijving in het boekje Engadin und die Engadiner. Wij hebben de Bergamasker herders dikwijls gezien.

van Zwitserland. Het zijn enkele familiën die dit bij opvolging doen. Zijn grootvader, zijn vader en andere leden zijn militairen geweest. Een broeder van hem is onlangs als generaal in Napels gestorven in 86 jarigen ouderdom, en ik trof hier een anderen broeder aan die als generaal gepensioneerd is en met Napoleon in Rusland geweest is. Hijzelf, met wien ik meer bekend geworden ben, is 12 jaren in Napels luitenant geweest bij het uitbreken van oorlog. Ik durf over Napels niet veel met hem spreken dewijl ik vreesde dat mijne begrippen te veel van de zijne zouden hebben kunnen verschillen.

Bij hetgeen ik nog de nijverheid heb opgeteekend, kan ik nog enkele punten voegen. Men bouwt hier gewoonlijk rogge, gerst, en laat het land het derde jaar braak liggen. Tarwe bouwt men zeer weinig; die wordt meest van St Gallen ingevoerd. Ook haver bouwt men bijna niet, men heeft er geen behoefte aan; het gras en hooi zijn zoo voedzaam dat zij voor de paarden voldoende zijn. Het gras wordt met de zijt gemaaid. Hoe het hooi ingehaald, heb ik reeds gezegd. Onder-Engadin levert gewoonlijk meer graan dan het behoeft. Men voert dan uit naar Tyrol of andere naburige plaatsen, zelden naar Opper Engadin, dat in zijne behoefte voorziet door invoeren uit Italie en uit hier en Rheinthal.

Fabriekenijverheid is er zeer weinig. In de familiën spint men wol en vlas, en weeft daarvan linnen en laken voor eigen gebruik. De kracht van het water wordt alleen gebruikt voor eenige zaag en korenmolens. De ambachten worden bijna alle door vreemden, Duitschers uit Tyrol, Zwitsers uit andere valleijen bv. Prettigau, of uit andere kantons, eenige door Italianen uitgeoefend.

Veel land wordt ook aan vreemden verhuurd.

De handel bestaat zeer weinig in uitvoer; vee, kaas en boter, die men zoude kunnen uitvoeren als men vlijtiger

uws, vervaardigt men weinig meer dan voor eigen behoefte. De invoer voorziet in de meeste behoeften der vermogende familiën en die brengen hier niet voort om tegen dien invoer op te wegen. Zy hebben hunne kapitalen grootendeels in het buitenland, actiën of aandeelen in ondernemingen van nyverheid, spoorwegen, enz., ook fondsen in vreemde Staatsschulden. De inkomsten die zy daarvan genieten stellen hen in staat de waren te betalen die van elders worden aangebragt.

Het vervoer geschiedt algemeen met ossenkarren. Deze dieren zyn voor dat werk in dit land byzonder geschikt. Men heeft de gewoonte ze te beslaan. Ik heb zoo dat werk aangezien; het geschiedt in een hoefstal en de ossen zyn moeyelyk te bedwingen. Die niet zwaar te trekken heb-ben beslaat men alleen op de buitenklauwen, de andere op beide.

Ik heb reeds gesproken van den invloed die de vreemdelingen ge[illegible] van Engadin op den loop der bevolking hebben. Het is my niet gelukt naauwkeurige en echte opgaven der tellingen te verkrygen, en zoo men de cyfers wist, zou de vraag voor het overige noodig zyn om er slotsommen uit te trekken. Ik vind nergens vermeld dat de bevolking zeer afnemend is. Dit is by een toenemenden graad van den rykdom zeer zonderling. Doch men heeft dikwyls, zoo my toeschynt, alleen het oog op de eigenlyke burgers. Voor deze betreft, komt my het feit zeer waarschynlyk voor. Die burgers gaan in de kracht van het leven naar andere landen, vele trouwen niet, en die trouwen laten hunne vrouwen in Engadin, en komen slechts zelden aan huis. Onechte zwangerschappen worden zeer gestraft. Dat die bevolking afneemt is niet te verwonderen. By de telling worden de afwezige burgers mede geteld, dat is de wettelyke bevolking. De feitelyke moet zeer daarvan verschillen, vooral in den middelbaren leeftyd, en de

verhouding tusschen de geslachten moet groot zyn. Somtyds was volgens de berigten op danspartyen het getal der meisjes tien maal grooter dan dat der jonge mannen. Wanneer men de inwoners op ruimen schaal neemt, en daarby rekent allen die meer of minder blyvend gevestigd zyn hoewel niet tot de eenige gemeente toegelaten, dan neemt de bevolking niet of naauw toe. De onderscheiding van buitenlanders en inwoners zoude ook van belang zyn; want vele buitenlanders wonen hier, even als de Engadiners buitens lands, om later naar hun land terug te keeren. Hierby komt nog die groote tydelyke bevolking, waarvan het getal en de tyd van hun verblyf verdiende geconstateerd te worden.

Een merkwaardig staal van die tydelyke bevolking kunnen wy dagelyks gade slaan. Men werkt nog voortdurend aan de gebouwen voor de inrigting tot baden en drinken. Hiervoor zyn tusschen de 50 en 60 arbeiders, metselaars uit Italie, timmerlieden uit Tyrol. Deze lieden zyn zeer vlytig, arbeiden van smorgens 5 uur tot s'avonds 7. Zy slapen reeds half gekleed in loodsen en voeden zich byna uitsluitend met polenta, die zy zelf koken, en water. Wy bewonderen de vlyt, eenvoudigheid en spaarzaamheid dezer lieden, die steeds opgeruimd en vrolyk zyn. Zy verdienen 2 francs daags en worden uiterst zuinig, zoo dat, als de winter hun werk doet afbreken, elk met een overgewonnen sommetje huiswaarts keert. De Bergamasken zyn byna nomaden; zy komen in July hier, blyven met hunne schapen in de hoogste Alpen gedurende drie maanden, byna onder den blooten hemel; - dryven vervolgens hunne schapen naar de weiden in de streek van Brescia en elders, naar gelang van de meerdere of mindere koude. Zy hebben eveneens hun

Men heeft mij gezegd dat de dienstmeiden in St. Maarten
14 francs in de maand als loon ontvangen.

thuis, hunne vrouwen en kinderen, in de valleyen van Sevia en Brembana, die zy jaarlyks, maar zeer kort bezoeken om daar hun hard verdiend inkomen in zekeren welstand en overvloed te verteren. Toch een afstand tusschen deze lieden en de ryke nietsdoeners die in de hoofdsteden verwyfde ledigheid en weelde koesteren tegen de tydver-valing.

Ook het armwezen verdient opmerkzaamheid. Hier zegt men zyn geen armen, en men noemt dit land alleen gevolg van de afwezigheid van fabrieken. Armenfondsen zyn er werkelyk niet of byna niet. Voor een paar jaar huwde een Jong man uit Sint Gallen een meisje van Silva plana. De vader van den bruidegom verlangde by die gelegenheid een geschenk te doen aan den armen; doch de geestelyke verklaarde hem dat daarvoor geen inrigting bestond die dat geschenk van de hand kon aannemen. Het werd daarom voor de school besteed. Dat by de eigenlyke burgers geen armen, die openbare ondersteuning behoeven, voorkomen is uit de toestanden, die ik vermeld heb, duidelyk. Zy zyn in elk dorp byna allen onderling verwant, en in elke familie zyn [illegible]. [illegible] by de [illegible] [illegible] een meer of [illegible] voor alle [illegible] onbemiddelde verstooten worden van de nabestaanden, dan zorgt daarvoor de gemeente. De familien die geen burgers zyn, komen en gaan naar mate de gelegenheid om te leven zich voordoet. Zy keeren terug naar hun land voor dat ze tot volslagen armoede vervallen. Er blyven dus slechts zeldzame lydelyke gevallen van ziekte of andere tegenspoeden over die door betrekkingen of door welwillende bekenden geholpen worden. Dit neemt

Wy hebben in St. Moritz zeer schoone dagen gehad en sommige zeer warm; doch behalve 4 of 5 regendagen die tegelyk guur waren, was het des morgens vroeg en des avonds dikwyls gevoelig koud, en in de eetzaal werd byna dagelyks gestookt, hetgeen des avonds vooral niet mishaagde. Des morgens vroeg toen wy vertrokken waren alle velden met ryp bedekt. Dat de winter streng is laat zich denken; doch algemeen zeide men ons dat de lucht daarby zoo helder en droog is, en byna altyd zonder eenigen wind, en dat men daardoor de koude zoo goed konde verdragen.

niet weg dat zich van tyd tot tyd bedelaars vertoonen. Wy hebben ze echter hier nu en dan aangetroffen. Doch dat zyn overloopers uit Tyrol of Italie, die men met eene reispenning naar hun land doet terugkeeren.

De maatschappelyke toestand, die in vele opzigten voordeelig is, heeft dus ten gevolge dat het armwezen hier niet zoo lastig als elders. Die toestand zoude evenwel onmogelyk als regel voor andere kunnen dienen. Het is een onnatuurlyke toestand, die groote gebreken heeft en zelfs in de ontwikkeling die de nyverheid en de beschaving neemt, onmogelyk kan voortduren. Dit neemt niet weg dat er goede trekken in zyn en die wil ik gewis niet miskennen. Het is te hopen dat het goede bewaard zal kunnen worden terwyl het gebrekkige zich langzamerhand wyzigt.

De natuur is hier zoo prachtig, maar te gelyk zoo bar en in veel opzigten zoo karig. Hiermede hangt ook de toestand der inwoners zaam. Voor de ontwikkeling van het ligchaam en de gezondheid is zy zeer gunstig. Er zyn geen Cretins, geen kropgezwellen, en bynanooit kreupelen. Myn voerman zeide my dat hy in gansch Engadin maar een mensch kende die mismaakt was, een man met kromme beenen in Bevers. Waarlyk heb ik dien man in dat dorp gezien.

Schadelyke dieren heeft men, behalve de beeren, byna niet. Wolven komen niet voor, slangen bynanooit en niet vergiftig. Somtyds worden lammeren door groote adelaars geroofd, maar zeldzaam.

Het gebergte was rondom St Moritz niet van het-der groen als gewoonlyk, en als aan de andere zyde van den Julier. Ik meende aanvankelyk dat het

door de zon verbrand was. Het had namelyk eenigzins eene bruine kleur. Doch ik vernam dat het eene ziekte was die verleden jaar ook reeds was opgemerkt en die men met de ziekte der aardappelen en ander vegetabilien vergeleek. Het waren byzonder de larikshoomen die daarvan aangetast waren. Het schenen insecten die zich tusschen de naalden nestelden. Men had nog niet opgemerkt dat de wasdom der boomen er door leed. In Neder-Engadin, waar ook de bosschen minder uit lariks en meer uit ander naaldhout bestaan, kwam my die bruine kleur byna niet voor.

Vrydag 29 Aug. Wy dachten heden te vertrekken; doch wy vernamen dat de weg naar Chiavenna, dien wy ons voorgesteld hadden te nemen, door bergstroomen zoo verwoest was, dat men er niet over kon. Wy moesten dus wel wachten, tot er voorzorg was dat hy weder bruikbaar gemaakt was. Ik had nog zoo veel op te schryven dat my de tyd niet te veel was. Dezen namiddag ging ik naar St Moritz, en vernam dat men weder over den weg reed, en toen maakte ik afspraak voor een rytuig tegen morgen. Ik bezocht nog den Hr Flugi, met wien ik dikwyls over Napels sprak. De slotsom van zyn gevoelen was, dat zoo lang in Italië de kerk met den Paus het volk aan zich wil onderworpen houden, en de vorsten zich aan dat stelsel van geestelyke tirannij aansluiten, en daarin een middel zoeken om zich te handhaven,

Eene opmerking kwam mij zoo juist voor. Het stelsel van blinde gehoorzaamheid kan onmogelijk ontstaan, zeide hij, men kan zich dit niet meer verbergen. Er is geen volk meer zoo trouw aan de vorsten van Oostenrijk, en tegelijk aan de kerk van Rome dan de Tyrolers; – en toch dwaan zich in den tegenwoordigen tijd [illegible], maar teekenen op dat hun geheel door eigenaardige zich vast tegen blinde onderdanigheid aan den Keizer en aan den Paus.

alle wezenlyke verbetering onmogelyk is. De koning van Napels is niet uit lust maar uit nood gedwongen wreed te zyn. Doch eindelyk zal het wereldlyk gezag van den Paus en de geestelykheid ophouden, en dan vertrouwt hy dat het Italiaansche volk, en met name de Napolitanen, zeer wel voor verlichting en voor vryheid zullen vatbaar zyn. Nu worden zy opzettelyk onwetend en bygeloovig gemaakt, om ze te kunnen onderdrukken. Zoo lang zy dit zyn kan men ze niet op eens vry maken. Wat verdere inzigten houde ik my wel verzwegen.

Ik vernam nog menige byzonderheid over Engadin, die ik voor myne aanteekeningen ten nutte maakte. Wy pakten op; ik schreef naar Utrecht, en het was laat eer ik met alles gereed was.

Zaterdag 30 Aug. Te 7 uur verlieten wy St Moritz met een gehuurden wagen, en reden den ons reeds bekenden weg naar den Maloja-pas, dien wy te 10 uur begonnen af te dalen. De rots gaat zeer styl naar beneden, doch de weg is zoo kunstig gemaakt dat de wagen zonder eenige moeijelykheid afreed. Wy gingen dien meest te voet in de schaduw van een sparrewoud. Dit was de overgang tot Italië en ik herinnerde my de aandoenlyke klagt van Filicaja over di vreemde benden, die zoo dikwyls van de ruige Alpen naar beneden gekomen zyn om het schoone Italie te vertrappen. Wy kwamen nu in de vallei der Maira, die in het Meer van Como met de Adda zamenvloeit. Dit gedeelte der vallei heet Bregaglia, en behoort tot Engadin, hoewel het door de natuurlyke grens van een hoogen Alpenpas er van afgescheiden is. Men

x populieren en

Niet ver van hier viel ons een prachtig land-
huis in het oog. Wij vernamen later dat dit voor
weinig tyd gebouwd was door een inwoner van
de Bregaglia, die in Marseille zeer ryk ge-
worden was en daar ook byna altyd zyn ver-
blyf hield. Hy beschouwt zich toch steeds als
hier tehuisbehoorende, en behalve dat landhuis,
hetgeen hy slechts zeer zeldzaam bezoekt, heeft
hy eene schoone kerk op de hoogte laten bouwen.
Dit is een der bewyzen van de gehechtheid der
Zwitsers aan hun land.

spreekt er Italiaansch; doch men is protestantsch, en dit scheidt hen van Italië. Het eerste dorp, Casaccia, is niet zoo bevallig als de naam aanduidt. De weg blijft sterk dalend en spoedig bemerkt men dat het klimaat verandert. In Vicosoprano zagen wij de eerste kastanjeboomen. Dit veld heeft een goed voorkomen, en zijn weiden groote graze kruiden. Evenwel gaan van de Bregaglia geen suikerbakkers uit, maar schoorsteenvegers, en die komen niet zoo rijk terug. Veel kleine boerderijen versieren het land, dat daardoor echter geenszins overtroffen wordt, maar toch een zeer aangenamen indruk maakt. In het volgende dorp, Stampa zagen wij reeds appelboomen. Nabij dit dorp is een oude toren. Men noemt het gebouw, dat daarbij gebouwd is, Porta en zoo heeft die toren tot afsluiting van het dal gediend; eene muur loopt af in de vallei en zoo konde men bij deze poort den toegang verhinderen. Men ziet vele witte kerken op verschillende hoogten, waar, daar men bespeurt dat de bevolking zeer armoedig is en dat zij, even als de katholieken, gehechtheid aan hun godsdienstige gewoonten hebben. De weg blijft uitstekend goed; eenige malen ging hij door de rotsen. Voor weinige dagen waren eenige plaatsen door den storm geheel onbruikbaar geworden. Die werden op Zwitsersch gebied vlug en goed hersteld.

Te Promontogno, een gehucht van Bondo hier, deden wij middag in eene nette herberg waar men ons een vriendelijke ontvangst en namens haar niet ooit streng gaf, veel beter dan de slechte spijs die ik gewoonlijk in Engadin bekwam. Regts ligt op de hoogte het oude kasteel Soglio van de familie Salis; doch wij konden het van den weg niet zien.

De vallei werd ruimer; wij zagen nu algemeen kastanjeboomen aan de bergen, loofboomen naaldhout, en nog hooger kale rotsen met sneeuw. Wij ondervonden weldra Italiaansche warmte, die zeer afstak bij de

Bij Cartagena beginnen de moerasbossen en de [illegible].

velden met rijp koorn die wij te St. Moritz dien morgen verlaten hadden.

Te Castasegna is de Zwitsersche douane, die ons ongemoeid liet doorrijden. Onmiddelijk daarna kwamen wij aan de Oostenrijksche. Wij moesten lang wachten om dat de postwagen juist aangekomen was; doch werden met beleefdheid en inschikkelijkheid behandeld.

De overgang was voor ons zeer merkbaar door den schrikkelijk slechten weg; zoodat de afstand van ongeveer drie uren tot Chiavenna tot de moeijelijkste van de reis behoorde. Men beweert dat de Oostenrijksche regering opzettelijk dezen weg verwaarloost, omdat het niet in hare plannen ligt dat men daarvan veel gebruik make. Men gaat bij afwisseling steil naar boven en naar beneden over slechte plaveisels van keijen. Doch hierbij kwam nu nog dat de onweders voor eenige dagen den weg op vijf of zes plaatsen geheel en op nog veel meer gedeeltelijk onbruikbaar gemaakt hebben. Stukken zijn weggespoeld, en ontzaggelijke massa's groote steenen zijn door de bergstroomen medegesleept. Nu arbeidt men wel om het passeren althans mogelijk te maken; maar ook niet meer; en dat maakte het uiterst bezwaarlijk en zelfs niet geheel zonder gevaar om daarover te rijden. De koffers werden los geschud, een der strengen van de paarden brak.

Het land werd veel schooner; de bergen waren met allerlei vruchtboomen begroeid, en men zag zeer hoog eene menigte dorpjes. Hier is reeds de natuur zeer mild: tarwe en maïs, wijn en vruchtboomen, moerbeziën, alles in volle kracht. Alles was anders dan aan de andere zijde van den Maloja. De menschen waren ook anders doch in de omgekeerde rede. Hier zagen algemeen

De „Malaria", die voor de gezondheid zoo schadelyk is, begint eerst lager, en by de groote helling dezer vallei behoeft hier nergens stilstaand water te zyn.

hutten der armen, die wij in Engadin vergeefs zochten. Ziekelyke, mismaakten, Cretins, alle soorten van ellendigen, bedelaars bij menigte. Het was pijnlyk dit contrast op te merken.

Men moet de oogen voor het licht sluiten, als men hierin niet de gevolgen van vrijheid en slavernij aanschouwen wil. In Zwitserland mogen vele gebreken zijn door gebrek aan genoegzame beschaving en verkeerde inrigting; — de Zwitsers leeren en handelen voor zichzelven en zij worden niet aan vreemde oogmerken opgeofferd. Dit land is voortdurend als middel gebruikt voor hen die het overheerschten; vroeger de Republiek van Graauwbunderland, thans het Keizerrijk van Oostenrijk. Ik wil op de Regering niet te groote blaam werpen; doch het ligt in den aard van de toestanden; de vrijheid bevordert de ontwikkeling der krachten; de blinde gehoorzaamheid dooft ze uit. In Zwitserland neemt elke landman, als het hem lust zijn geweer op en gaat ter jagt; hier wordt de landman, als hij een geweer in zijn huis heeft, zonder vorm van proces doodgeschoten. In Zwitserland brengt men geen belasting op dan voor eigene wegen, scholen en andere nuttige zaken die men zelf wenscht voor eigen genot daar te stellen; hier wordt men met allerlei lasten gedrukt om soldaten, gend'armes, politiebeambten, enz te betalen, — ook om priesters en monniken te voeden, en of men wegen en scholen hebben zal, hangt van den wil der Staatsmannen in Weenen af. Dit verschil moet op het lot der inwoners onmetelijken invloed hebben, en de reiziger leest het op hun gelaat en bespeurt het aan de zwarte holen waarvoor zij hen in gescheurde kleederen zien staan.

Tusschen de dorpen Santa Croce en Prasco zagen wij nog,

een zeer schoonen waterval eenigsins gelijkend op den Staub-bach. Het water valt met twee trappen en in twee afdee-lingen langs de donkere rots, terwijl zich bij de schoone zonnestralen de wanden versieren. Wij konden ons lang van dat schoo-ne tafereel niet verzadigen.

Wij hadden nu bereikt het graf van de kleine stad Plurs, die in 1618 met 2430 inwoners door een bergval meer dan 60 voeten diep begraven werd. Die gelijkt op de ramp die Goldau in onzen tijd getroffen heeft. Men bemerkt er niets meer van; op de steenen die Plurs bedekken is weder grond ontstaan, boomen en velden en huizen, gedeeltelijk zelfs de weg waar-over wij reden zijn daarop ontstaan.

Te 5 uur kwamen wij in Chiavenna en vonden uitstekend goede herberg bij Conradi.

Mij was deze kleine stad reeds bekend, doch het was 38 jaren geleden, dat ik ze voor het eerst be-zocht had. Er was, als gewoonlijk in de Italiaan-sche steden, veel levendigheid; de avond was schoon en zoo maakte Chiavenna op ons een aangenamen in-druk. Wij beklommen de rots achter een vervallen kasteel tegenover onze herberg. Op de hoogte is een tuintje van waar men de stad en de vallei volkomen overziet. Rondom zijn steile rotsen, die evenwel meestal met wijn en andere gewassen begroeid zijn en geen onaangenamen indruk maken. Evenwel is die ingeslotenheid zoo groot dat men niet ligt wen-schen zoude daar te leven. Doch het is niet alleen de voorstelling van door hooge rotswanden omringd te zijn die ons drukt; het is ook de ongezondheid van bijna tegen alle winden beschut te zijn. Hierbij komt

Wij zagen hier o.a. voor het eerst een grooten vijgenboom.

De vriendelijke vrouw in de „trattoria" wees ons de Grotto waarin wijn en bier, en andere voorwerpen bewaard worden. Men heeft daarin zeer koele lucht die voortdurend stroomt uit de rots die van binnen uitgehold is. De koelheid was zeer voelbaar. Een thermometer scheen mij op 10° te staan. Men brengt die koele lucht ook door kleine openingen in de vertrekken; men noemt die Ventorale. Veel kleine landhuizen zijn langs de rots gebouwd, waar de inwoners zich het genoegen verschaffen konden wijn in koele kamers te drinken, hetgeen inderdaad in dit heete land eene groote weelde zijn moet.

nog dat de lucht die van de vallei beneden de stad wordt aangevoerd, door den moerassigen grond bedorven is.

Wij wandelden in den „Giardino publico" eene laan van prachtige wilde kastanjeboomen, die toch wat verwaarloosd is. Wij zagen er de heeren van Chiavenna vuistje balspelen. In eene „trattoria" dronken wij heerlijk bier. De hoofdkerk die wij ook bezochten is groot en fraai gebouwd in den vorm eener Basilica. Er werden juist litaniën gezongen, waaraan eene groote schare deel nam. De verscheide kerkelijkheden vond ik nu even als vroeger afschuwelijk; spelonken met doodshoofden en knekels bevredigen den ga, den smaak zoo wel als het zedelijk gevoel. Wee het volk dat door zulke middelen gesticht wordt.

Zondag 31 Augustus. Deze morgen te half 9 u. vertrokken wij met een zeer goeden postwagen naar Colico. De weg levert niet veel merkwaardigs op. Het is eene ingesloten vallei, waar het water snel van de steile rotsen valt en weinig afloop heeft. Er hebben dan menigvuldige overstromingen plaats en er vormen zich moerassen, die slechte lucht uitwasemen. Tot Riva, waar de Adda langzaam door het vlakke land stroomt, is dit bijzonder het geval. De weg is met de grootste zorg in goeden staat gehouden; het is een der hoofdwegen van Lombardye. Het is merkwaardig te zien hoe men voortdurend te worstelen heeft tegen de natuur. Ook hier was die schoone weg op menig punt in de laatste dagen vernield; doch dadelijk werd hij met alle inspanning hersteld. .

Bij Riva begint een deel van het Meer en wordt het land ook schooner. Bij Colorata was de weg recht door de rots heen gemaakt; toch kwamen wij weg door

Wy zagen hier een vry groot aantal arenden. Zy vertoonden zich byzonder goed met hunne uitgespreide vleugels en eigenaardige vlugt in groote kringen.

meeraf. Men was bezig langs dezen weg telegraafdraden te spannen. Spoedig reden wij over de Adda, die vooraf het Meer van Como vult. Eene lange smalle brug van hout diende voor den overtogt. Regts zagen wij de ruine van een groot kasteel of vesting. Dit werd in 1603 door de Spanjaarden gebouwd als den sleutel van Valtelin. Wij sloegen regts om, terwijl links de weg naar den Stelvio voert.

Te half 12 kwamen wij in het levendige dorp Colico waar veel verkeer met stoombooten en wagens is. Mijn plan was met de boot naar Belagio te varen; doch ik vernam dat de boot eerst te half 3 u. vertrok en dat een postwagen te 12 u naar Lecco reed. Wij besloten van de laatste gelegenheid gebruik te maken en bevonden ons goed daarbij. Men kan geen schooner weg wenschen. Ik wil slechts enkele punten ter herinnering opteekenen; het land was mij toch reeds grootendeels bekend. Bij Corenno zag ik een oud kasteel. In Bellano vonden wij de geheele bevolking op straat, het eigenaardig Zondagsleven in de kleine Italiaansche steden. Hier hebben de menschen een geestig voorkomen, er heerscht welvaart, en het vlijtige leven bevordert tevredenheid en tot zekere mate beschaving. Bij Malpensata zag ik eene groote ruine op de hoogte. Te half 2 kwamen wij te Varenna, een groot en levendig dorp, schoon gelegen aan het meer. Het Royal Victoria Hôtel noodigt de reizigers uit hier te blijven. Evenwel verkiezen vele Bellagio, waar het beter zijn moet.

Wij waren nu werkelijk in een paradijs en ik verbeelde mij niet minder opgetogen te zijn, dan bij vroeger bezoek van dit bevoorregte land. Wij hadden spoedig het groene meer

met de nog groener bergen die het omringen, voor ons, en waren omringd van de schoonste boomen en bloemen. Cypressen, olyven, acacia's, vygen, laurieren, magnolias, myrthen dubbele oleanders, citroenen en oranjes aan spalieren, enz. De wyngaarden met lofte ranken, – moerbezien, enz. Dit alles was voor den bewoner van het noorden als een waar durende lusthof. Men bespeurt hier ook dat men in een land van nyverheid is. Behalve de zyde voor de veldvruchten die zeer groot is, heeft de zydeteelt eene groote uitbreiding, en wordt algemeen de zyde hier gesponnen en geweven. Dit geschiedt veel in de familien, en in kleine werkplaatsen; doch ook in groote luchtige gebouwen, sommige zeer sierlyk. Zoo zag ik aan by Fiume di Latte eene groote spinnery van 3 verdiepingen. De dorpen volgen elkander spoedig op: Lierna, Olcio, Mandello, Abbadia; enz. Verder dan Fiume di Latte was nog de arm van het Meer nog niet bekend, waar wy nu langs reden. Men noemt dien Lago di Lecco. Hy is minder mooi dan de arm van Como, ook zyn er weinig villa's. Evenwel is er veel afwisseling in de boorden. Een gedeelte bestaat uit steile byna kale rotsen, en beneden aan den weg treft men wel een oud kasteel, dat eenmaal den weg heeft kunnen afsluiten. Vervolgens opent zich Val Madrera, eene ruime vallei, waardoor het water uit het kleine Lago di Annone afvloeit. Eene groote kerk vertoont zich in die opening zeer schoon. Men bespeurt dat men het vlakke land nadert, want achter die vallei ziet men geene bergen meer. Twee fraaije dorpen, Pare noordelyk, Malgrate zuidelyk, liggen aan den ingang dier vallei. Daar tegenover ligt Lecco op den oostelyken oever van het Meer.

Wy reden voortdurend vlug over den bewonderingwaar-
digen weg; alleen waar het bergop ging werd gestapt en
ik was byna verleid niet te voet te gaan. Menigmaal,
deze malen gaat men door galerijen in de rots gehou-
wen. Hier is de bodem voortdurend rotsig en men
heeft om den weg vast te doen blijven en het rijden
gemakkelijk te maken dikwijls zulke steenen voor de
wielen gelegd even als in de straten van Milaan.
Eene inrigting die my zeer beviel is dat men op
vele punten rustplaatsen voor de voetgangers
heeft aangelegd. Zy zyn aan de zyde van het meer
en ter zyde van den weg uitspringende, vierkant
met steenen banken, beschaduwd door platanen of
andere boomen en veelal omzet met kleine cypres-
sen. Op dien weg worden geene tollen betaald.

Te 4 uur kwamen wy in Lecco aan en vonden
in La Croce di Malta zeer goed onthaal, een
der beste eigenaardig Italiaansche herbergen. Het was
zeer warm, doch in de ruime half donkere kamers
bevonden wy ons zeer aangenaam. Tegen den
avond hebben wy een uur op het Meer gevaren.
Het was toen aangenaam koel en wy konden de
schilderachtige ligging van Lecco op ons gemak be-
wonderen. Ik herinnerde my daarby de beschrij-
ving van Manzoni in zyn roman „I Promessi
Sposi." De bergen waren zeer gunstig verlicht en de
omstreken ook de dorpen, waarvan ik reeds gespro-
ken heb vertoonden zich prachtig.

Aan het meer en veel op de markten en
straten was zeer groote levendigheid; het was als of
de geheele bevolking zich daar bewoog. Velen zaten
ook voor de koffyhuizen. Op vele plaatsen werd

te zich gemaakt. De vele verlichte stalletjes der fruitverkoopers maakten eene goede vertooning daartusschen. Het was een tafereel van algemeene onbekommerde vrolijkheid zonder eenigen schijn van ongeregeldheid. Reeds vroeg, voor elf uur, werd alles rustig.

Op onze wandeling door de stad hebben wij ook de groote kerk bezocht; doch het was reeds wat te duister om haar goed te zien. Ik verwonderde mij dat de voorgevel en de muren nog onvoltooid waren.

Maandag 1 Sept. Wij hebben heden rustdag gehouden althans voor een gedeelte van den dag. De warmte was ook zoo groot en mijne vrouw vooral moest zich voor te groote vermoeijing in acht nemen. Ik schreef naar Rotterdam en in mijn dagboek. Wij aten vroeg en reden te half vier naar het zuidelijk gedeelte van het Meer, dat als een klein meer afgezonderd is en bijzonder de belangstelling wekte om dat Manzoni daar het tooneel gekozen heeft van zijn Roman. Wij reden onder door de groote steenen brug over de Adda en kwamen spoedig in het kleine meer. Hier opent zich een der schoonste amphitheaters van landschappen dat men zien kan. Eene langzame glooijing van weiderijk begraasde velden stijgt tot aan de steile en scherp getande rotsen waarvan de hoogste eigenaardig Resegone, groote zaag genoemd wordt. Dit is de oostzijde. Daar tegenover, westelijk is de kruin van heuvels, minder hoog; maar evenzeer begroeid en bevallig. Tusschen al dat groen zijn een groot aantal dorpen met kerken en klooster op verschillende hoogte, en zeer veel landhuizen en heerenwoningen verspreid. Op een der rotsen van den oostelijken oever staan de ruine van een oud kasteel, en daar is het middelpunt van Manzoni's verhaal. Het was de verblijfplaats van den Innominato die door zijne magt en

Men wees my ook de plaats, waar Lucia, toen ze uit het kasteel verlost was zoude zyn ontvangen.

x In een ander klooster, wat ik ook zag, zyn nonnen die aan de meisjes onderrigt geven. Deze even als de mannikken zyn niet opgesloten. Beide gaan uit en komen ook wel te Lecco.

x by Milaan

zijn wordt gemeld een tijd lang de schrik van het land was.
Op kleinen afstand van daar het klooster van den heiligen
Hieronymus de Aemiliano, hier San Gerolamo genaamd,
waar de waardige bisschop Federigo Borromeo opvolger
van zijn neef San Carlo zich ophield. Behalve die
wees men ons het dorp Olgiate, waar Lucia, de bruid woon-
de, en Bellano, waar Renzo, de bruidegom, van-
daan was. In een ander dorp voor schoon geloopen,
San Giovanni alla Orta, woonde de zuster van
Manzoni, die dichteres was geworden, en hij zou-
de haar dikwijls bezocht hebben, en daar het
plan van zijn roman hebben opgevat. Pescare-
nico wijst men ons als de verblijfplaats van Don
Abondio. Onze merkwaardigste wegen waren ons
nog veel andere dorpen, ons zeiden ons van elk iets
bijzonders. Onder de aanzienlijkste behoorden Ma-
ganico en Chiuso. Ik ben uitgestapt te Ver-
curago en gewandeld naar het dorp Somasca,
waar het klooster en alle de herinneringen van
den heiligen Gerolamo zijn. In het klooster zijn
nog 12 monnikken, die zich met het onderwijs van
kinderen bezig houden.x Ik zag eene zeer fraaije
kerk waar zijn lijkkaam bewaard wordt, en waar
zich op feestdagen een groot getal bedevaartgangers heen
begeven, — eene kapel op de plaats waar hij aan ar-
me weezen onderwijs gaf, — een waarin de bron is die
hij wonderdadig uit de rots deed ontspringen. Vele
bijzonderheden uit zijn leven zijn in kapellen met
levensgroote beschilderde beelden aanschouwelijk
voorgesteld: eene in den vorm van een toren stelt
voor hoe hij gevangen genomen is in den slag van Cas-
tel nuovo del Trevigiano x in een onderaardsche

x ook Gelbiate.
De grond benedenwaards behoord meest aan de ryke kooplieden van Bergamo; die benedenwaards en aan de overzyde aan eigenaars van Milaan.

kerker werd opgesloten, — eene andere hoe hy door de
heilige maagd daaruit verlost werdt, — een waar hy
voor den altaar daarvoor dank zegt, — een op de
plaats waar hy als kermiet onder eene rots pleegt
te slapen, waar hy op zyn hard leger rustende is
voorgesteld, — een waar hy op zyn doodbed wordt
voorgesteld. Dit alles moge de vroome geloovige
zeer stichten, my kwamen die beelden veel minder goed
voor dan ik ze wel elders gezien heb.

Eindelyk bereikte ik de hoogte waar het kasteel
van den „innominato" gestaan heeft. Er zyn slechts
weinige ruinen van over. Het gezigt is op dat punt
heerlyk. De loop der Adda benedenwaards, kan
men zeer ver volgen. Aan beide oevers is het vrucht-
baarste land met tuyn, moerbeziebomen, kas-
tanjeboomen ryk beplaatd. Onder de dorpen is San
Paulo het hoogste. Aan de overzyde, oostelyk het
schoone dorp Olginate.ˣ Opmeerd de dorpen die ik
reeds genoemd heb. Het was een groot genoegen
dit schoone land zoo goed te overzien. Op den terug
weg ontmoette ik een pater uit het klooster van
San Gerolamo, met wien ik wat gepraat heb. Hy
was niet zeer tevreden met het werk van Manzo-
ni, het was volgens hem in stryd met de histo-
rie, en met name konde in het begin der 17e
eeuw geen man als de Innominato op dat kasteel
gewoond hebben.

Het dorp Somasca was voor my ook merkwaar-
dig, als een model van de inrigting der dorpen op
de hoogten. Het bestond uit negen vry goede huizen
van steen aan" zeer naauwe straten die zeer zin-
delyk waren; er heerschte welstand en orde. Behalve

met den landbouw houden de bewoners dezer dorpen zich veel bezig met het kweeken van zydewormen, ook met het spinnen en weven van zyde. Dit jaar is eene ziekte onder de zydewormen ontstaan, die men vergelykt met die der aardappelen, wyngaarden, enz. Men heeft my gezegd dat niet meer dan een derde van de gewone hoeveelheid zyde gewonnen werdt. Ook te gelyk zegt men is de prys der zyde drie maal zoo hoog en de eigenaars lyden dus geen schade, maar wel de verbruikers. Myn leidsman maakte my de goede opmerking dat die vergoeding door den hoogeren prys wel voor de handelaars plaats vond, maar dat de kleine voortbrengers daarvan geen genot hadden; dat ook de arbeiders veel verloren, als er minder grondstof te verwerken viel.

Met genoegen zag ik in de dorpen schoone bloemen in potten voor de vensters en op de muren; my dunkt dit is een blyk van beschaving.

Na myne wandeling keerde ik tot myne vrouw en dochtertje in de boot terug, die my reeds met eenig ongeduld gewacht hadden. Wy voeren nu in de heerlyke avondschaduw terug, en zagen het schoone land in de schoone verlichting van de zinkende zon. Wy bespeurden nu den sterken stroom byzonder toen wy in de Adda kwamen. Dit [illegible] vormde die draaikolken, waar de roeyers met de grootste inspanning doorvoeren. Dit gaf aanleiding om de boot te verlaten eer wy aan de brug kwamen.

Ik zocht nog, en vond eindelyk een boekhandelaar,

die met veel goeden wil my slechts een klein stukje over Lecco en eene plaats konde herroepen. Manzoni's Promessi Sposi had hy niet in voorraad; hy had het ook weder ontboden. Men las zoo weinig in Lecco, zeide hy.

Ik heb van Lecco, wat de nyverheid en welvaart betreft, een zeer gunstig denkbeeld bekomen. Er was voortdurend groote bedrijvigheid en ik vermaakte my aan het levendig gewoel dat zich doorloopend de kleine stad opdeed. De voornaamste nyverheid is de handel in zyde en het spinnen en twynen van die grondstof. Ik zoude gaarne de fabrieken bezocht hebben, doch de warmte en de kortheid van mijn verblijf verhinderden my dit ondanks. Er zyn verscheiden groote spinneryen en twyneryen in de stad en meer nog daarbuiten. Lecco is daardoor middelpunt van de zyde industrie over een grooten omtrek, want in alle de dorpen rondom houdt men zich er mede bezig. Bergamo overtreft het niet wat den grooten omvang betreft. De vervaardigers zyn groot en er zyn vele lieden, die zich door den arbeid een aanzienlyk vermogen verworven hebben. Nergens heb ik zoovele als koopmanswoningen naast die fabrieken zien verrijzen. Een andere soort van nyverheid is hier ook zeer uitgebreid die van yzergieteryen en smederyen. Deze nemen voortdurend toe door de uitbreiding der yzeren spoorwegen. De graanhandel is ook zeer uitgebreid. Verder heeft men het voordeel groote kleinhandel te drijven, de vele reizen toeristen welke gelukkig. Hieronder en de vele betrekkingen met de landbouwers brengen er toe by.

Men bespeurt den rykdom aan het groot aantal schoone huizen, die nieuw gebouwd zyn, zoo dat groote straten daarmede bezet zyn. Het is ongeveer sedert 20 jaren dat men zoo

veel heeft aangelegd.

De bevolking is in dien tijd ook zeer toegenomen, zij bedraagt thans ruim 6000.

Ik heb opgemerkt dat men in Chiavenna en in Lecco geene Oostenrijksche soldaten of politiebeambten ontmoet. In de laatste stad heeft men mij zelfs niet naar mijn pas gevraagd. De vooruitgang die hier genoten wordt maakt natuurlijk dat er minder ontevredenheid heerscht; evenwel is men geheel niet genegen dien aan de Oostenrijksche regering toe te schrijven. Zeer wel onderscheidt men het „door" van het „niet tegenstaande."

Dingsd. 2 Sept. Heden morgen te 5 uur verlieten wij Lecco en reden met een wagen uit onze herberg binnen de 4 uren naar Como. De weg loopt door Val Madrera en wij kwamen voorbij de groote kerk die op grooten afstand gezien eene goede uitwerking doet. Vervolgens langs drie kleine meeren, die het landschap versieren, doch ook bijdragen om den grond op eenige plaatsen vochtig te doen zijn; Pusiano, Erba en andere aanzienlijke dorpen en kleine steden vertoonen ook hier de blijken van welstand. Dat is het land overal vruchtbaar en goed bebouwd, veel mais, ook boekweit viel mij in het oog; — moerbeiboomen, wijngaarden. De wouden zijn voornamelijk kastanjeboomen. De zijde is een hoofdproduct en de spinnerijen hebben dikwijls het voorkomen van paleizen. Het land is niet zoo schoon als aan het Meer van Como, doch het is nog altijd bevallig en op veel plaatsen zeer bevallig; welligt voor een deel, zoowel verblijft niet minder aangenaam. Er zijn ook een groot aantal villa's, sommige zeer prachtig, en men bemerkt dat het landleven in de zeden der rijke bewoners van Lombardije ligt. Die villa's behooren aan eigenaars uit Milaan en andere steden, die hunne bezittingen veelal ook in landgoed hebben, en met belang

× Forni, zoo noemt men de langwerpig vierkante, groene tafels waarvan de spinsters zitten. Ik heb onder in Lugano gezien dat men onder de ketels voortdurend men-kaarties om het water bijna kokend warm te houden. Het kunnen dus zijn ook wezenlijke fornuizen.

In Lugano zag ik de afgewonden poppen met zorg drogen. Men zeide mij, dat zij gemalen werden, en als meel dienden om vogels te voeden.

zich op te leggen die goederen te verbeteren. Op die wijze is dat landbouwen genoeglijk en nuttig tegelijk.

Como was ons bekend; wij stelden ons voor met de stoomboot naar Lecco te varen en van daar terug, ook Stelvio tot Varenna, daar wij ons vroeger aan het meer hebben opgehouden; doch de eerste boot was reeds vertrokken en wij konden eerst te twee uur eene mindere verre vaart ondernemen.

Ik maakte van die gelegenheid gebruik om het spinnen der zijde, dat ook hier menigvuldig geschiedt, naauwkeurig te leeren kennen. In de kleinere, nabij de kerk, ried men mij eene veel grootere in de voorstad ook nog te bezoeken, en daar stoom werd aangewend. Hier waren 50 fornuizen; en elk drie bekkens met warm water, waarin de poppen der zijdewormen geworpen worden. Twee vrouwen zitten tegenover elk bekken om de draden dier poppen (cocons) los te maken, terwijl achter elk eene andere werkster een haspel draait waardoor die strengen tot regelmatige strengen worden opgewonden. Het vordert groote geoefendheid en opmerkzaamheid die zeer dunne draden goed los te maken. Men gebruikt daarbij een houten roedje. De draden van drie of vier poppen worden behendig door een ijzeren schijfje gestoken, loopen over drie zeer kunstig vervaardigde rolletjes, waardoor zij glad en sterker worden. Door het draaijen van de haspel worden zij over die rolletjes getrokken. Zoodra eene pop afgewonden is wordt de draad van eene andere met den afgewonden draad verbonden. Telkens moet de haspel stilstaan om die verbinding te laten geschieden. De afgewonden poppen worden van tijd tot tijd door middel van eene schuimspaan opgevischt en in een bijzonder vat in het fornuis geworpen. Het water wordt vuil en kleverig door het weeken der poppen, ook koelt het af; daarom laat men het van tijd

Wij koopen de [illegible] in [illegible] [illegible] en op dat het weder bijna uitstekend [illegible] [illegible] [illegible] te [illegible] en [illegible] het bezonder te verzekeren

De zijde is in Frankrijk niet goedkooper. Men komt van daar heenwaards om te koopen.

weglaapen en apart in stroom die ander water in het kokssen stuur.
Pypen gaan door het geheele lokaal en voeren warm water toe
elk kokken. Andere pypen voeren op gelyke wys koud water aan,
want ook dat behoeft men om de warmte te temperen. Bij zo-
ieele bewerking kan dus naauwelyks spinnen genoemd worden;
zy bestaat veeleer in het zoo voorzigtig afwinden en met
elkander verbinden der draden die de worm reeds gesponnen
heeft. Vooraf koopt men de poppen reeds uitgezocht en in
zyde van eerste, tweede en derde kwaliteit verdeeld. De
afgewondene zyde komt zonder verdere bewerking in den
handel by partyen van een pond (hier volgens 't gewigt van
Milaan). Dit werk geschiedt alleen in den zomer, be-
gint in Mei of Juny en eindigt in october. Des winters, zei-
de men my, wordt de zyde niet goed uitvallen. Ik zie dat
de schadelyke uitwaseming van de gekookte poppen het on-
duenlyk zoude maken dit werk in gesloten lokalen te
volbrengen. Nu geschiedt het by de volkomenste ventie-
latie: zeer groote vensters staan aan alle zyden open en
de wind waait er voortdurend alle uitwaseming weg.
De vrouwen die onafgebroken met de handen in zeer heet
water zitten hebben toch reeds eene moeyelyke taak en
voor de gezondheid gewis niet voordeelig. Maar voorko-
men was toch niet ongezond. Het werkloon bedraagt on-
geveer $1\frac{1}{2}$ Zwanziger (60 cents)

De zyde is, door de sterfte der wormen, zeer in prys ge-
stegen. Men verkoopt ze thans voor 44 tot 46 Zwanzi-
ger het pond; verleden jaar gold zy 33; in 1836

24 Zw.

De aanwending van stoom bepaalt zich in deze fabriek
tot het voortdurend warmen van het water dat er de bui-
zen naar de kokkens gevoerd wordt. Ik vroeg of men den
stoom niet aanwenden kon om de haspels te draayen; en

vernam dat dit in Como nog niet plaats had; doch dat reeds eene fabriek in Bellano bestond waar de haspels niet meer met de hand, maar door middel van een stoomwerktuig gedraaid worden.

Onze vaart op het Meer duurde van 2 tot 6 uur. Wy gingen tot Campo nabij Balbiano. Wy bleven in het schuitje dat ons van de opvarende boot naar land en van daar weder naar de afvarende boot bragt. Die vaart zoude zeer genoegelijk geweest zijn, indien het weder niet slecht geworden was; doch wij bekwamen wind en regen. Ik beklaag mij toch niet dat wij gegaan zijn; het was met al het lastige en voor mijne vrouw en Maria soms angstige van het verblijf op de boot, eene aangename herinnering van onze vroegere vaart en verblijf op en aan het Meer, en het had iets merkwaardigs voor ons op te merken hoe, zelfs bij slecht weder de oevers van dit Meer schoon zijn.

Na het eten werd het droog; ik wandelde nog wat en verwonderde mij dat deze rijke stad zoo slecht verlicht is, die in hare smalle en kronkelende straten dubbel behoefte daaraan heeft

Woensdag 3 Sept. Het heeft dezen nacht gestormd en geregend; dit deed mij duchten voor het vervolg onzer reis; doch de lucht werd kalm en koel en de lucht vrij van wolken; dit was juist het beste weder om te reizen.

Como was mij bekend. De stad heeft in haar zelf voor den reiziger weinig belang, de ligging des te meer. Zij is niet schoon, hoewel zij de blijken van rijkdom draagt in de vele groote, prachtige huizen, die minder uitwerking

maken door de smalheid der straten. Men is nu toch bezig gro-
te verbeteringen te maken door regte straten met prachtige, re-
gelmatige gebouwen voorzien van zuilengangen aan te leg-
gen. Nabij de hoofdkerk is dit reeds gedeeltelijk voltooid.
Van de openbare gebouwen viel mij nog in het oog het
Lyceum; - de Koornbeurs, die vol met graan en koo-
perslui. Deze scheen mij uitstekend geschikt om het
koren onder behoorlijk afdak te kunnen te koop stellen.
Voor het eerst zag ik het marmerbeeld van Volta
dat mij voorkwam uitstekend wel geslaagd te zijn, de
groote natuurvorscher is in waardige houding schoon
voorgesteld.

Wij bezochten dien morgen nog de Domkerk, die
ik steeds zoo gaarne weder zie. Zij komt mij voor een
der volkomenste gebouwen van hare soort: [illegible]
de bogen en hooge koepel; het verheven godsdienstig ge-
voel in groote eenvoudigheid en harmonie uitdrukt,
van deze bouwaard
kunde. Het eigenaardige halfdonker van deze bouwaard
voldoet zoo goed, ook de beschilderde glazen; alles is
gepast. Men kan niet voorstellen, dat men zulk eene
kerk dagelijks met stichting bezoeken kan, zonder
dat het in den ~~gewoonen zin~~ alledaagsch wordt. De
katholieke clerus is de (welligt onwaardige) bewaar-
der gebleven van zulke verhevene scheppingen van
het menschelijk genie. Dit is eene verdienste jegens
het menschdom. Het protestantsch beginsel, dat
God in het heelal en niet in gebouwen woont, heeft
gewis ook zijne waarde; doch bij de protestanten
men heeft zich geheel niet op de hoogte geplaatst die
met dat denkbeeld overeenstemt; men heeft veeleer ge-
poogd de godheid in te sluiten in de bekrompenste loo-

man, die het verstand en zoowel even zeer Kwetsing, en men heeft niet vyandig gestaan tegen hen die getrouw bleven aan het grondbeginsel, dat voor de schoonste toepassing vatbaar was. Zulke opmerkingen drongen zich aan my op, wanneer ik herinnerde hetgeen de protestanten voortgebracht hebben, en my vraagt wat zy daarvoor in de plaats gesteld hebben. Dit maakte my toch niet ondankbaar voor de groote negative verdiensten der hervorming die de mogelykheid heeft daargesteld om het juk af te werpen, dat de kerk op het menschdom gelegd had; datzelfde juk hetwelk de hervormden in onzen tyd op nieuw zouden willen herstellen, door de onfeilbaarheid van het autoriteitsgeloof der kerk oneindig ongerymder te maken, hun eigen autoriteit in de plaats van die der kerk stellende.

Onder de vele byzonderheden in de Domkerk die wel waard zyn met aandacht beschouwd te worden, hetgeen ik ook vroeger gedaan heb, trok onze opmerkzaamheid een schoone groep voorstellende Jezus met Jozef in wit marmer. De voorstelling is eenigzins ongewoon.

Wy bezochten ook nog de kerk van San Fedele. Zy is de oudste en men ziet dit nog aan de kleine zuilen uitwendig; doch overigens is zy inwendig geheel vernieuwd in Griekschen styl met pracht en smaak geheel van wit marmer.

Como is geen vesting meer, doch zy is nog door muren en poorten ingesloten, en vele hooge vierkante torens uit vroegeren tyd, herinneren aan de vroegere wys van verdediging.

Te 10 ure vertrokken wy naar Lugano; het schoonste weder begunstigde ons, niet te warm en geen stof. Wy

Men noemt hier de boekweyt Fromentone, de witte moer-
beziën Gelso.

waren opgetrokken reden wij door de voorstad, Borgo Vico, al-
der en de prachtige woningen zagen die tegelijk aan de straat en aan het meer liggen en van de schoonste bloemen en struiken omringd zijn. De bewoners zijn inderdaad zeer bevoorregt, daar zij tegelijk als in de stad en op het land aan het heerlijk meer wonen.

Wij beschouwden een geruimen tijd het meer in het ge-rigt en sloegen toen regtsom, voortdurend van schoone heuvels omringd. Weldra kwamen wij toen aan de grens. De Oostenrijkers vraagden de pas, doch lieten ons goed vrij wegaan; de Zwitsers be-kommerden zich noch om de pas noch om ons goed.

Chiasso is de eerste plaats in het kanton Ticino, eene zeer nette kleine stad of vlek. Bij Balerno viel mij een zeer schoone begraafplaats (Campo Santo) in het oog, netjes aangelegd op behoorlijken afstand van het dorp. Mij dunkt, dit getuigt van de beschaving der Ticiners. Hier en in Mendrisio zagen wij veel nieuwe gebouwen, en alles had het voorkomen van welvaart. Het viel mij in het oog dat, zoodra wij op Zwitserschen grond waren, veel tabak gekweekt werd, hetgeen ik in Lombardije nergens gezien had. Ik zag ook verscheidene tabaksfabrieken, en het werd mij duidelijk dat dit een voorname tak van nijverheid voor dit land is. De nabijheid van Oostenrijksch gebied, waar de regie van den tabak bestaat, heeft ge-wis invloed op deze rigting der nijverheid. Het is niet wel mogelijk dat de invoer van hier verhoeden kan worden.

Wij zagen ook voortdurend veel boekweit; die is gewis een tweede oogst, want men teelt het land hier meest

x Tipugrafia c. [illegible] 92

ongebruikt.
By Capo di Lago kwamen wij aan het Meer van Lugano en onze weg die reeds zoo schoon was werd nu nog veel schooner. In dat kleine dorp viel my het opschrift in het oog „Libraria Elvetica". Melano is op nieuw eene zeer nette plaats met schoone huizen. By Bissone reden wij over de brug naar het dorp Melide aan de overzijde. Die brug is voor het grootste gedeelte een dam, naar gissing anderhalf kwartier lang, een uitstekend kunstwerk, waardoor het verkeer zeer bevorderd is; vroeger voer men over in een pont. Men kan de zorg voor den weg niet genoeg bewonderen; hij is overal op de volkomenste wijs onderhouden, en in de dorpen, waar elders veelal de straat zoo slecht is, vindt men hier vlakke steenen, waarover de wagens rollen als in de stad Milaan. Op den westelijken oever reden wij langs den beroemden Monte Salvadore. Te 2 ure kwamen wij te Lugano aan en vonden goede herberg in het Park-Hotel. Het was een der schoonste [illegible] die wij gezien hebben, en dit prachtig be[illegible] land had zich op de gunstigste wijs aan ons vertoond; het was inderdaad de natuur in feestgewaad.

Wij aten te 5 ure; het gezelschap bestond meest uit Engelschen. Deze herberg bestaat slechts sedert een jaar. Het gebouw was vroeger een klooster van Zoccolanten, dat geseculariseerd is en thans gekocht door een rijk inwoner van Lugano, Ciani, die het hoofd daarvan verbouwd en ingericht voor herberg, waarvoor het [illegible] geplaatst. De eige-

De tuigenfabriek werkte niet omdat het te veel was. Trouwen geschiedt niet dan in de familiën.

In de kerk van San Lorenzo kwam een schandaal, dat uitstraalde op de Cesalpini geraakt te zijn in 18...

naar heeft voor de kerk, boven eene fontein, een fraai wit
marmeren standbeeld van Wilhelm Tell, vervaardigd door
Vincenzo Vela, daar geplaatst. Dit was juist [illegible]
bragt, en vermaakte nieuwsgierigheid en belangstellenden
door het werk.

Ik maakte dezen avond eene wandeling en vond het
het Italiaansche leven in de straten; ook het eigenaardige
der verlichtingen, en het contrast van prachtige gebou-
wen groote vermindering van de meeste andere.
Trouwens was mij dit bij vroeger bezoek in het oog ge-
vallen. Eene dreigende storm of regen [illegible]
[illegible] niet. Alleen op eenige punten kwam men [illegible]
tijd gemaakt. Ook op ons balkon hebben wij dan [illegible]
de gelegenheid, en wij waren getroffen over de schoon-
heid ook dezen avond onder die sterrenhemel.

Donderdag 4 Septemb. Dezen nacht werden wij ge-
stoord door muziek en gezang van eene groote volks-
menigte ter eere van het beeld van Tell. Het was eene
[illegible] aan het [illegible] voor [illegible] uit voor
de Zwitsersche vrijheid.

Er is hier veel bedrijvigheid in de zijde-industrie. Op
het land wordt zij voortgebragt, hier verhandeld en
gedeeltelijk gesponnen, getwijnd en geweven. Wij
gingen dezen morgen naar eene spinnerij [illegible]
[illegible] minder volkomen dan die welke ik in Como gezien
had, doch [illegible] voor de hoofdzaak dezelfde [illegible]

Wij bezochten de twee voornaamste kerken: San
Lorenzo, die parochiekerk is, groot en met een prachti-
gen voorgevel; doch overigens niet bijzonder schoon. Het
terras voor deze kerk levert een uitzigt op het meer. Ik
zag met genoegen dat de afschuwelijke knekelhuizen hier

In de kerk van Sa Maria degli angeli zagen wij het groote schilderij in fresco van Luini, dat ik nooit meermalen gezien heb. Men ziet daarop veel schoone figuren; doch het geheel kwam mij zoo verward en ongeschikt voor, dat ik het niet bewonderen kan. Een kleine fresco voorstellende Maria met Jezus en Johannes is zeer schoon.

Sa in de Villa Ciani was men bezig eene stoomboot te bouwen, bestemd om op dit meer te varen. De boot, die er vroeger op gevaren heeft was slecht en heeft in 1848 opgehouden.

zijn afgewerkt.

De woning met den tuin van den Hr Ciani zijn van de uit-
stekendste in Lugano. De tuin wordt aan de wandelaars
geopend. Wij vonden er een tuin van fraai geboomte, maar
zindelijk [illegible]. De ligging aan het meer is de voornaam-
ste verdienste daarvan. Men ziet er ook een gedenk-
teeken dat de Hr Ciani tot herinnering aan zijne ouders
heeft opgerigt, die wel hier niet begraven zijn. Het is
een marmeren beeld, „de desolazione" voorstellende
door Vincenzo Vela, [illegible] tot heden
gemaakt. De uitdrukking der droefheid is zeer wel
getroffen. Deze verdienstelijke beeldhouwer is uit dit
kanton geboortig; hij werd meermalen bekroond en
is thans te Turijn gevestigd.

Wij ontbeten heden te een uur, en gingen daarna naar
villa [illegible]. Die van den Hr Enderlin aan zijne
handelsman die in Lugano, Triest en elders zijne za-
ken drijft. Deze komt hier een gedeelte van het jaar door-
brengen. Zijne villa is nog niet lang geleden
zeer eenvoudig aangelegd en zijn tuinen, [illegible] en zoo-
veel [illegible] men, zeide ons dat hij voortdurend be-
zig was den aanleg te voltooijen. Evenwel was
er eene heerlijke verzameling van schoone boomen,
struiken en bloemen, waarvan vele tot zuidelijke lu-
men behooren. Een aantal boomen hier in vrijen
grond overwinteren; andere worden eenigermate ingedekt.
Op het hoogste punt heeft hij een toren laten bouwen
als belvedere. Aan het hoofd van de hoogste deur [illegible]
een zeer [illegible] gezigt over het [illegible]. De plan-
tengroei is er zeer krachtig; zoodat het land zich als een
paradijs voordoet vol van het schoone der [illegible].

De eigenaar komt niet alle jaar hier en blijft nooit langer dan eene maand. Hij was ditmaal vóór ruim 8 dagen gekomen en zoude slechts eene maand blijven.

Wij maakten bij het bezoeken der villa kennis met een Duitscher, die ons later gebleken is te zijn Hoffmann, professor der Botanie te Giessen.

De villa van Vassari, bankier uit Milaan, is nooit
oud en wij hadden die reeds vroeger gezien. Zij heeft
een [illegible] grond [illegible] gewassen en tevens schilder-
rijke wandeling. Ook hier is het gezigt verrukkend
schoon. Men toont ons ook het huis, en wij bewonderden
de [illegible], maar [illegible] inrigting; alles in
eene [illegible], maar zonder eenige overlading of
zucht om te pralen.
Ik ging dezen avond in een boekwinkel en vernam
van den beleefden eigenaar eenige bijzonderheden, die niet zonder
belang zijn. Er zijn in dit kanton [illegible] tijdschriften
[illegible] maar [illegible], die [illegible]
de censuur [illegible] [illegible] [illegible] hoofde [illegible]
eene [illegible] [illegible] te [illegible]: de Tipogra-
fia Elvetica te Capo di Lago en de Tipografia della Svizzera
Italiana. De eerste heeft o.a. eene reeks van stukken over de
geschiedenis uitgegeven onder den titel van Collana istorica.
Die ondernemingen zijn evenwel [illegible], de [illegible]
ring, vermits zij voor 2 tot 3 jaar zijn opgegeven. Men leest
in dit kanton zeer weinig, en de geestelijken die nog de
meest geletterden zijn, lezen [illegible] de stukken die op hare
[illegible] gedrukt worden zeer afkeerig. De lagere scholen zijn
vrij goed en algemeen verspreid; zij zijn bijna alle onder de ze-
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]
hier als kantonschool een Liceo classico dat genoemd
wordt. Daaraan zijn [illegible] verdienstelijke professoren werkzaam
dat allen die tot de partij der geestelijkheid behooren, zonder
[illegible] niet [illegible] dat Liceo. Er zijn tusschen de 30 en
40 kweekelingen.
Er verschijnen hier drie nieuwsbladen: La Gazzetta
Ticinese, sedert 40 jaren, viermaal in de week. [illegible]

x Men heeft ter eere van den Generaal Dufour een marmeren beeld doen vervaardigen, waarin hij als ridder van de Zwitsersche eenheid is voorgesteld. Het beeld staat in het Regeeringsgebouw en is ook naar Boemsana overgebracht.

daarvan de uitgave en zeide mij dat dit blad niet van eene bepaalde party is. – Il popolo verschijnt eens in de week in 't liberaal, – daartegenover staat il credente cattolico, dat ook eens in de week verschijnt. De meest geleerde man van Ticino, de Hr. Franscini is thans Regeeringsraad van den Bund, en woont in Bern.

Men heeft eene openbare bibliotheek hoofdzakelijk van de boeken der afgeschafte kloosters zamengesteld. Zij is hier geboven van het Liceo geplaatst en goed geordend. Veel gebruik wordt er niet van gemaakt.

Een trek van de Republikeinsche regering moet ik nog opteekenen. De zetel van de Regering van Ticino verandert alle zes jaren. Toen wij er waren was zij hier en wij bezochten het schoone gebouw terstond, dat daarvoor was ingerigt.x Nu was ik niet weinig verwonderd op dat gebouw een opschrift te lezen: Albergo del Angelo. De verklaring die ik hiervan ontving is deze. Toen in 1851 de Regering werd overgebragt naar Bellinzona, om eerst na twaalf jaren hier terug te komen, besloot men het gebouw voor dien tijd te verhuren aan den eigenaar van het Locanda hotel, die na zijn vertrek daarin uithangt. In het vroeger gebouw dier bezetting is een ander tegenwoordig gekomen, zoo dat thans de gelegenheid voor reizigers aanmerkelijk is toegenomen. Het naaste jaar 1857 gaat de regering naar Lugano.

De Regering van dit kanton heeft thans geene magt, bijzonderheden; de strijd met Oostenrijk is bijgelegd en de inwendige strijdigheden zijn bedaard. De aanmatiging van het kerkelijk gezag van den bisschop van Como ontslagen te worden gaf aanleiding tot diplomatieke onderhandelingen van de Bondsregering, niet van die van het Kanton.

Wy zagen by het opklimmen van den St. Salvador naar Tende Cyp de grens tusschen de kastanjeboomen en de dennen.

Vrydag 5. Septemb. Dezen morgen beklommen wij den Monte Salvadore, die zich zoo wat boven het meer verheft. Mijne vrouw en Maria reden, zoo ver de weg nog het gedoogde op ezels, ik ging met Prof. Hoffmann te voet; wij kropen eenige paar uren met klimmen en dalen over en steenen eindelijk op den top. Reeds onderweg zijn de gezigten zeer schoon; en als men boven is overziet men een groot deel van het meer van Lugano met de zeer afwisselende armen en het land dat overal tot aan de helling het gedeelte rijk bebouwd en met dorpen en huizen versierd zijn. Aan de eene zijde een paar [illegible], een gedeelte van het Lago Maggiore, – den Simplon en daarboven den Mont Rosa, – aan de andere zijde de vlakten van Lombardije; alles samen een heerlijk panorama. Er staat eene kerk op de kruin, en daarbij eene herberg waar men zich verslenken kan. Deze is veel grooter dan men verwachten zoude; zij wordt vooral op feestdagen veel bezocht en heeft daarvoor ingerigt. Toen de waard bekende ons dat er nu geen dienst meer gedaan werd en zijne herberg dus geen aftrek meer had. Non c'è più religione! voegde hij er bij. De belangstelling in de godsdienst heeft zeer verschillende oorzaken. Wij waren zeer vroeg weer onder [illegible]. Zulke tafereelen vergeet men niet.

Ik maakte dezen avond nog eene wandeling naar Cortelina een dorp op de hoogte, ongeveer een kwartier van Lugano. Daar is eene groote kerk van San Abondio en daarbij een Campo Santo dat merkwaardig is om de gedenkteekenen van eenige familien in de nabijheid gevestigd. Ik ging bij den „Curato“ en vond daar eene oude dame, de moeder en eene jonge, de zuster van den pastoor in eene nette

Verleden jaar is de bliksem in den toren geslagen, die daardoor zeer beschadigd is; men was nu bezig dien te herstellen. Als door een wonder, zeide my de andere dame, is het huis van den Curate geheel onbeschadigd gebleven.

prachtige woning; hijzelf was afwezig. Wij waren zeer betoverd en gaarne bij den Kantel van het Campo Santo. Ik vond er eenige grafteekenen met witte marmerbeelden die buitengewoon schoon waren. De opschriften trokken ook om den inhoud mijne belangstelling, zoodat ik er sommige van heb afgeschreven.

Torriani Giuseppe

e

Maggiori Gregorio

22 e 23 Maggio 1849.

Itali in terra di Russia crebbero a onesta dovi. zia fra studio e nobiltà di commerci, uno impal. mò la figlia dell'altro. Redivi in patria offersero giocondo e invidiato spettacolo unite quattro gene. razioni.

A Maria Domenica di Gentilino nata di an. ni LXXXX che per amor de' suoi si condusse giovi. netta a Pietroborgo ove [illegible] degli idiomi gallico e Russo, e perduto l'amoro. so fratello rivide la dolce patria che mutò sor. ridendo nella celeste li IX Novembre 1844. Il nipote Pietro per cui ebbe affetti di madre pose questo ricordo alla sua carissima veneranda.

A Giovanbatista Gilardi Architetto in Mosca della Imp. Maria Feodorovna.

Het is wonderlijk dat leden uit deze streek juist naar Rusland gaan om door bekwaamheid en zorg fortuin te maken. Ook verdient het opmerking dat zij dit kanton evenals de andere zoo gaarne [illegible] staat om in hun vaderland terug te keeren!

Een ander opschrift:

Wy hebben dit maal niet op het meer gevaren; de twee eerste dagen was de wind te sterk en heden ontbrak ons de tyd. By vroeger gelegenheid hebben wy vaarten gemaakt en den tegenover liggenden oever bezocht.

Men noemt het meer van Lugano ook Lago Cerisio.

Alla onorata memoria di Antonio Camuzzi, marito affettuoso, tenero padre, buon cittadino. Nel glorioso e infortunato anno 1848 militò per la patria Italiana da cui mali più che dai propri consunto dopo solo XXXIII anni di vita morì a dì 30 Ottobre 1850 in Montagnola. Commosso affetto l'inconsolata consorte invoca da dio la pace del cielo.

Schoone monumenten waren ook van Alberto Fé, en Carlo di Bernardino Fé. † 1839

Het was een regt Italiaansche avond, en met groot genoegen wandelde ik weder van de hoogte af, naar rust over het schoone land. Mij dacht dat, voor zoo veel de ontmoedigende omstandigheden dit kunnen te weegbrengen, zij die in zulk een land onbekrompen hun villas leven kunnen, zeer gelukkig moeten zijn. Zij zijn van de bevoorregten. Ik voor mij was reeds dankbaar het te mogen zien, en de woorden van Van der Waard ontkennende, zeide ik: Ik zegende mijn lot, dat in mijn oude borst een hart geweldig voor het schoon der natuur mij sloeg; en stille vreugd verhief mijn geest.

Wij hebben ook nu veel bevonden in wijnlanden en met boomgaarden hebbende wij opgemerkt dat bijna overal de ziekte de druiven heeft aangetast; zelfs de bladeren zijn verdord, en het is niet zelden een sieraad minder van het land. Slechts nu en dan zag ik wijnstok frisch en gezond, zoo als op onzen [illegible] weg van Como naby Melide; — ook zag ik in het oog,

dat de welke aan de huizen staan doorgaans gezond zijn. Ik heb vernomen dat in Veltelin waar de wijn bijna de eenige rijkdom van het land uitmaakt, de nood zeer groot is. Daar, even als elders, is de wijn nu reeds vijf jaren mislukt. Men had nog onlangs in Veltelin hoop dit jaar van de ziekte vrij te blijven en een goeden oogst te bekomen; doch de laatste regens zijn weder door ziekte gevolgd. Prof. Hoffmann heeft mij gezegd dat hij veel onderzoek omtrent de ziekte der aardappelen en van den wijn heeft in het werk gesteld, en dat hij tot de uitkomst is geraakt, dat de oorzaak geheel atmospherisch is; de geheel buitengewone vochtigheid en gebrek aan zonnestralen op bepaalden tijd van groei en ontwikkeling, meent hij, hebben de planten zoo doen verkwijnen. De schimmel die men er bij opmerkt is niet oorzaak, maar gevolg, en de middelen daartegen, zoo als zwavel, kunnen dus het kwaad volstrekt niet voorkomen of weg nemen.

Ik heb van het kanton Ticino en van Lugano vrij gunstige meening opgedaan, en ik vernam dat ook daaromtrent dikwijls lasterlijke beleedigingen verspreid worden. Wel zijn er nog sporen van den vroegeren politieken toestand in de mindere bedrevenheid van het land om zichzelf te regeren; maar de geest van het volk is niet kwaad. Algemeen stelt het er belang in tot Zwitserland te behooren en vrijheid te genieten. Van de gehechtheid aan het vaderland heb ik reeds gesproken. De veiligheid is er volkomen. Voor algemeene belangen wordt niet genoeg gezorgd. Men kan geen

betere wegen maaken; daarom vermoed heb ik nog hoewel..
dat het uitstekend gaat zelfs de dorps en buurtwegen
zijn

De Stad Lugano heeft 3142 inwoners. Er is veel be-
drijvigheid. Het land wordt zorgvuldig bewerkt. De
voornaamste nijverheid is die van de zijde en van den ta-
bak; verder de expeditie handel over den Gotthard van
waren uit Italie naar Duitschland en omgekeerd.
Dat aan die nijverheid ook veel deel genomen wordt
door Duitschers bemerkte ik uit de opschriften der
namen, zoals Steiger, Nussbaum, Hoffmann, enz.
ook verscheiden Fransche namen vielen mij in het oog.
Bedelaars heb ik bijna niet gezien, alleen enkele blin-
den of kreupelen. Cretins en kropgezwellen zag ik
eveneens bijna niet.

Zaturdag 6 Septemb. Wij hebben een wagen van onze herberg
aangenomen om over den Gotthard te reizen, daarmede ver-
trokken wij dezen morgen te 6 ure. Wij voeren de vallei
der Agno op die ons naar den Monte di Cenere voerde. Dit ge-
deelte van Italiaansch Zwitserland vertoonde ons den weelde-
rigsten plantengroei. Het gras werd voor de derde maal ge-
maaid, mais, gierst, boekweit als tweede oogst; – tarwe
zag ik stoppels. Moerbeien, kastanjes, noten, vijgen enz.
De mildheid der natuur heeft hier de menschen ook traag
te gemaakt. Alle velden zijn niet zoo bebouwd; de dorpen
volgen elkander spoedig op. Het is alles zamen een bevolkt en
voorspoedig land. De Monte di Cenere kwam ons niet
zeer hoog voor, dewijl de voorzorg van den wij ons reeds hoog
bevonden toen wij begonnen te stijgen. Bij het afgaan aan de
andere zijde moesten wij veel meer dalen. Wij kwamen toen
in de vallei van den Ticino, die zeer uitgestrekt is, ge-

kante is ook byzonder ryk aan kastanjeboomen.

Te half elf kwamen wy in Bellinzona, waar wy middag hielden. De beleefdheid van de waardin in den „Angelo" konde ons niet geheel verzoenen met onzindelykheid. Ik had nog even tyd de stad te doorwandelen, die my door vroeger bezoek reeds eenigzins bekend was. Zy is minder uitgestrekt dan Lugano en heeft slechts omtrent half zoo veel inwoners. Enkele huizen zyn groot en fraai, maar verre de meeste zyn zeer middelmatig, slordig, vervallen. De straten en pleinen schandelyk morsig. Er was markt, doch die scheen my tot weinig te beteekenen. Het vervoer van goederen en reizigers levert de meeste bedrijvigheid, want Bellinzona ligt aan den voet der drie groote bergpassen, St. Gotthard, Bernhardin en Splugen; de post- en vrachtwagens komen en gaan voortdurend. Het is vreemd dat er [illegible] eene goede herberg eene geschikte rustplaats aanbiedt. Ik bezocht de hoofdkerk die groot maar niet mooi is. Buiten de stad zag ik eene groote fraaije kazerne. Het Regeeringsgebouw (Residenza del governo) is zeer bescheiden. Dit vonde ik niet [illegible]; maar het is bovendien slecht onderhouden en nog slechter schoongemaakt, en dat vond ik een misstand. Ik bezocht de vergaderzaal van den Grooten Raad, waar ook de Kleine Raad en het geheele bestuur van het kanton hun zetel hebben. De Groote Raad bestaat uit 114 leden; zy vergadert in Mei en in November. De eerste zitting duurt gewoonlyk anderhalve maand, de tweede slechts weinige dagen. De Kleine Raad bestaat uit 9 leden. Hy vormt,

als gewoonlijk, de uitwaaiende vlag. Buiten de stad is een prachtige wandeling beplant met ..., die zeer aangenaam zoude zijn indien men er eenige zorg voor droeg. Het land is zeer schoon; ik heb vroeger de drie kasteelen, met oude kasteelen bezocht van waar men een zeer goed gezigt over de landstreek heeft. Uit de oude muren en poorten kan men ook besluiten dat vroeger in dit land veel gestreden is. Aan de zijde van Lugano merkte ik eenige nieuwe versterking op die waarschijnlijk ontstaan is ten gevolge van den gespannen toestand met Oostenrijk.

Ik zag wij met geladen kinderen met boeken naar de school gaan, ook las ik het opschrift Ginnasio cantonale. Hieruit kan men tot eenigen vooruitgang in beschaving besluiten. Met genoegen las ik het opschrift: „Cassa di risparmio." Eenigszins dubbelzinnig was mij het opschrift: Officio cantonale d'emigrazione „Bock e Herzog".

Te half twee vervolgden wij onzen weg in de vallei van den Ticino. Kastanjeboomen en grasland waren het voornaamste dat wij zagen. Moerbeien waren ook voor. Bij Biasca gaat een weg regts, die als goede rijweg slechts tot Olivone loopt, doch als voetweg naar den Lukmanier-pass. Het is de Val Blegno waardoor deze weg loopt. De dorpen hebben wij goed voorkomen; men begint weder houten huizen te zien. In Bodio hebben wij wat gegeten. Ik zag hier weg vergezellen en die waren niet ziek.

Te half 6 bereikten wij Faido, waar wij in eene goede herberg nachtverblijf vonden. Het is een groot dorp waar nog Italiaansch gesproken wordt. Eenige kooplieden hebben groo

Van Airolo tot aan de Cima heet het Val Tremola.

te schoone steenen huizen. Er zijn ook groote magazijnen. Overigens zijn de meeste gebouwen van hout. Er is in de nabijheid een schoone waterval van een bergstroom, die in den Ticino valt. Ik ben nog daarheen gewandeld, men wandelt het water aan twee en ongeveer. Het water was zeer koud. Men bespeurt duidelijk dat men de hooge Alpen nadert.

Zondag 7 Sept. Het was niet aangenaam van reizigers, die van een dag Zondag tot ontspanning gebragt hadden; het grootste getal waren Engelschen. De meeste waren op weg naar Italië. Wij vertrokken te 6 uur reeds op weg naar den Gotthard. De weg blijft altijd goed, doch men begint meer en meer te stijgen. Te 9 uur kwamen wij in Airolo, het laatste groote dorp van deze zijde in van het kanton Ticino. Hier zijn nog goede herbergen; er waren nog aanzienlijke handelaren; en de doortogt van waren is zeer levendig. Ik maakte hier gebruik van de Telegraaf om kamers in de herberg te Luzern tegen den volgenden dag te bestellen. Anne vrouw en Maria vertelden mij in het bureau; zij hadden nog geen telegraaf gezien, en de beleefde ambtenaar wees ons naauwkeurig de wijze waarop zij werkte.

Van hier ging de weg zeer steil naar boven, doch een uitstekende kunst was door zigzags het klimmen met den wagen weinig bezwarend gemaakt. Onze voerman had twee sterke paarden gehuurd, doch liet die ook steeds trekken, terwijl wij de zijnen liet voortgaan. Het is een verwonderlijk werkzaamheid dien weg en de rotsen waarbij door en over heenloopt, te zien. Op eene plaats is de enge kloof tusschen hooge wanden zeer nauw. Men noemt die Val Tremola, omdat de reizigers van schrik beefden als zij daardoor gingen. De boomen namen af, werden eindelijk

Mij is in het oog gevallen dat zoo veel van de glazen klokjes op de stangen of palen van den telegraaf gebroken waren. Ik giste dat die door den kinderen aan stuk geslagen waren, en men heeft bevestigd dat dit de oorzaak was.

Geheel op. Wij zagen op veel plaatsen sneeuw, op de hoogten die nimmer gevallen was, naast ons stukken van ouder die nog niet gesmolten waren. De lucht werd zeer koud en er viel eenige regen; eindelijk kwam er ook nevel, die om de naburige toppen soms geheel verdween en dan sneeuw alles bedekte.

Te half een bereikten wij het hoogste punt van den pas. Daar staat een klooster gebouwd met het opschrift Albergo del San Gotthardo. Wij werden er vriendelijk ontvangen en bekwamen goeden koffij, die ons zeer verkwikte; want de overgang van Italie tot deze guure plaats was zeer geweldig.

Er is nabij de kerkhof nog een klein hospitium voor arme reizigers. Daar bevindt zich slechts een geestelijke die wij ook zagen, en die door het verblijf op die hooge en barre plaats niet vermagerd had.

In minder dan anderhalf uur reden wij aan de andere zijde af naar het dorpje Hospital, waar wij in de goede herberg dadelijk middagmaal vonden. De style is veel minder groot; ook is het Urserenthal zelf nog zeer hoog. Mij was de geheele weg reeds van vroegere reizen bekend en meer nog het Urserenthal. Ik behoef er dus weinig van op te teekenen. Reeds voor drie uur reden wij met een anderen wagen en versche paarden van Hospital naar Flüelen. De overgang van de dorre hoogte naar de schoone vallei maakt een zeer aangenamen indruk. Wij zagen in het Urserenthal tusschen de eerste dennebomen, dat achter het kleine bosch boven het dorp Andermatt, dat er door beschermd wordt tegen de sneeuwvallen. Door het schoone Urserenloch kwamen wij aan de Duivelsbrug, waar wij

de nieuwe brug bewonderden, ook de oude nog zagen, die
ik in 1818 ben overgegaan; – bijzonder trof ons de water-
val, hoewel wij die reeds gezien hadden. Wij daalden
nu nog veel af. De natuur is overal meer beplant dan
yzingwekkend. Men kan geen schooner groen zien dan
deze met gras begroeide hoeften. De notenboomen had-
den nu de kastanjes vervangen. Vruchtboomen werden
meer algemeen, en dennenwouden [illegible] hooge-
meene [illegible] der weiden, want wij gingen nog al te steil
tijd. Wij reden door verscheidene nette welvarende dor-
pen. In het dorp Amsteg hielden wij ons wat op, en
de vriendelijke waardin, van de herberg des Kronen
met ons praten, kwamen wij aan den regen in den wagen
klaren. Het weder was slecht geworden. Gelukkig
hinderde ons dit hier veel minder dan het op den
Gotthard zoude gedaan hebben. Spoedig bereikten wij
Altorf, en tegen half 8 Fluelen. Wij waren zeer vol,
daar over de twee belangrijke dagen die ons van het
Meer van Lugano tot aan dat der Vier Kantons ge-
bragt hadden.

Wij zagen dezen namiddag meermalen kadetten, die van
Zurich terugkwamen. Het viel ons in het oog dat deze
jonge lieden, zelfs in den regen zoo vrolijk en geordend
kwamen wij henwaarts [illegible]. De instelling dezer
voorgenoemde kadetten, en het feest dat zij kort in Zurich
gevierd heeft, hebben groote nationale beteekenis. Men
heeft reeds sedert geruimen tijd ingevoerd, dat de knapen
zich in de wapenen oefenen, en meermalen hebben zij al-
le oefeningen aangetreden. De bedoeling is, dat zij tot
rijperen leeftijd gekomen, dadelijk geschikt zijn tot verde-
diging van het vaderland mede te werken. De tucht daarbij

is in den laatsten tijd zeer aangewakkerd, en nu heeft men in Zwits[erland] nu alle de kantons de kadetten uitgenoodigd bijeen te komen, eenige gemeenschappelijke oefeningen te houden, en voortgaand een nationaal feest te vieren. Dit is volkomen geslaagd; er is bij die jongelingen groote geestdrift en de deelneming van de familiën is zeer groot geweest. Hierdoor wordt de vaderlandsliefde, de eenheid en de weerbaarheid van de Zwitsers ontwijfelbaar bevorderd.

Maandag 8 Sept. Dezen morgen voeren wij van 9 uur met de stoomboot van Flüelen naar Lucern. Het weder was geheel hersteld; de lucht volkomen helder; zoo dat wij het gezigt op de boorden van het meer genieten konden. Dit behoort tot de schoonste zaken die Zwitserland oplevert. Wij kennen dat meer nu zoo goed dat wij ons alle de merkwaardige punten duidelijk herinneren; ik behoef ze hier niet meer op te noemen. Als gewoonlijk kwamen er vele reizigers die naar den Rigi gingen nog meer die er van af kwamen. De laatsten hadden niets gezien, de eersten alle vooruitzigt om niets te zullen zien; de top van den Rigi was nog in nevel gehuld.

Wij hielden alleen aan te Beckenried, Gersau en Weggis, en kwamen tegen 12 uur in Lucern, waar wij dank aan den telegraaf van Airolo in het Schweizerhof ontvangen werden.

Wij aten te half een. Ik praatte toen met een Hongaar, die mij o.a. de stellige verzekering gaf, dat in Hongarije en Gallicie de lijfeigenschap volkomen en voor

voor goed afgeschaft is.

Wij bezigtigden het Diorama van den Rigi, door Meyer vervaardigd. Het is volkomen, gelijkend en kunstig, en als men dit plegt te doen, wordt de morgen, middag en avond verlichting vertoond.

Wij konden niet hier zijn, zonder den Leeuw van Thorwaldsen te bezoeken. Het monument verdient groote bewondering; het is het genie van den kunstenaar, dat vermag aan den steenen leeuw die uitdrukking te geven dat hij het zinnebeeld van trouw aan het gegeven woord is. De rots kwam ons voor niet meer zoo hoog te zijn zoo als vroeger. Indien men er in geslaagd is die droog te houden, is de duurzaamheid van den leeuw veel meer verzekerd.

Ik ging nog met mijne vrouw op de kapel om het gezigt op de omstreken te genieten; trouwens op onze kamer hebben wij dat heerlijk tafereel in zijne volmaaktheid voor oogen. Wij bezochten de hoofdkerk en hare omgangen; – gingen ook nog door de stad. Telkens als ik Lucern bezoek merk ik de groote verbetering op in vergelijking met vroegeren tijd. De netheid laat thans niets meer te wenschen over.

Tegen avond in de groote zaal thee drinkende zag ik een heer die, zoo het scheen met zijne twee zonen, het avondeten kwam gebruiken, de een in de kleeding van kadet, de andere in de bekende bruine kappe van een bedelmonnik. Dit kwam mij vreemd voor. Het schijnt thans mode te zijn zich [illegible] te vertoonen. De

nader sprak Fransch en had de Fransche ridderorde. De jonge monnik, indien hy monnik was, had nooit het kleed gezien met de uitdrukking der dweepery. het was als met opzet dat hy zyn gewaad vertoonde. De politiek van de keizers van Frankryk en Oostenryk bevorderen thans die akelige rigting met bescherming. Het is wel een der slechtste teekenen van den tyd

Dinsdag 9 Sept. Dezen morgen te 7½ ure reden wy met een wagen naar de Station van den Spoorweg, waar wy nog tot 10 u 45 m wachtten en toen naar Basel vertrokken. De weg is voltooid tot Olten, van waar men met een omnibus naar Leufelfingen gebragt wordt; - dan begint op nieuw de spoorweg tot Basel. Hier kwamen wy tegen 5 ure aan. De nog onvoltooide de plaats is de Hauenstein, waardoor een lange tunnel gemaakt wordt. Men besteed nu nog 2 u. 20 m. om dien over te ryden. Wy maakten een groot gedeelte van dien weg te voet met den Hr. en Mevr. Grisebach met wie wy onderweg kennis gemaakt hadden. De Hauenstein is de kam van de Jura. Ik herinnerde my in 1818 daarover gereden te hebben met den Hr. Crabbe Smith uit Noorwegen en den Hr. Ingemann uit Denemarken. Van het gezigt, dat men van de hoogte op de Alpen heeft, konden wy heden weinig genot hebben, daar de nevel de hooge toppen bedekte. Overigens leverde de geheele weg het gezigt van schoone landschappen op, niet meer van de grootsche Alpen, maar van de liefelyke heuvelen der Jura: velden en boomen aan zachte hellingen.

De Hr. Grisebach is Prof. der Botanie in Göttingen.

Wy vonden eene goede kamer in de Drie Koningen,
en namen dadelyk deel aan de table d'hôte. Met on-
ze nieuwe kennissen bleven wy nog lang praten
op het balkon aan den Ryn, Ik ging aan de post
en vond een brief uit Holland.

Woensdag 10 Sept. Wy verlieten Bazel te 9 ure
en reden op den Spoorweg naar Mannheim, waar wy te
2 ure eenige minuten aankwamen. Onze reisgenoo-
ten Greatorex waren met ons tot Baden Baden.
Van Mannheim reden wy naar Ludwigshafen, en
kwamen daar juist toen de trein van drie ure zou
vertrekken, waarmede wy voortrukken, en te 5 ure
aankwamen. Dezen morgen was er zeer nevel; die
duurde tot na den middag; doch de avond was
zeer schoon. De weg is ons zoo bekend dat ik er
niets van behoef op te teekenen. Ik ging nog
naar de nieuwe wandeling, waar ik schoon uit-
zigt had op den mond van den Main.

Donderdag 11 Septemb. Dezen morgen te zeven
ure voeren wy met eene boot van de Keulsche maat-
schappy den Ryn af. Het weder begunstigde onze vaart;
er was geen mist hoewel de lucht niet zeer helder was.
Wy reisden zeer genoegelyk; het gezelschap was vry
talryk, maar wy vonden weinig gesprek. Met een
landman maakte ik kennis en vond in hem een
onderhoudend man, het was de Hr. V. der Sicht de Clerck
uit Zierikzee, lid der eerste kamer van de Staten Gen.
Er waren een paar bergmannen in hun eigenaardig kos-
tuum; zy zeiden my dat zy behoorden tot een groot

-aluinwerk, „Bleib treu" geheten, niet ver van den Rijn, die best goed gaat, waarin ruim 300 menschen werken; en waarvan de aluin naar alle landen wordt uitgevoerd. De school waarin de beambten en opzigters der mijnen, voor Pruissen gevormd worden, is te Siegen. Velen komen daar als vrije studenten, enkel om zich te onderrigten. De werken van „Bleib treu" behooren aan eene Maatschappij met actiën, en gaan zeer goed.

Kort na vier uur kwamen wij in Keulen aan, en reden dadelijk naar den spoorweg op Aken. Wij konden nog met den trein van 5 uur vertrekken. De avond was schoon en wij zagen bij klaren hemel, doch met eenige wolkjes, de zon ondergaan. Het is op dezen weg dat men den buitengewoon langen tunnel aantreft, naar gezegd over de 3/4 uur. Men komt daar aan eer van Horrem, de eerste kleine stations voor Duren bereikt heeft.

Te 7 uur waren wij in Aken, waar wij in het Hotel des quatre saisons onzen intrek namen.

Door de vlugge wijze waarop wij van Lugano tot hier gereisd zijn is ook de overgang en het groot verschil van het eene land tot het andere zeer in het oog gevallen. Het zeldzaam groen der weiden en boomen dat men van Lugano, ook, met uitzondering van het gebergte, in Zwitserland, om zoo te zeggen behoudt, is langzamerhand afgenomen, en de boorden van den Rijn, die wij nog altijd schoon vonden, kwamen ons vaal en bijna kleurloos voor bij de vergelijking. De grootheid van de bergen, het verhevene van de Alpen; ook nog het liefelijke van de Juradstreken, overtreffen verre de Duitsche bergen met hunne bekleeding,

× Dit is onjuist, bij het Landgericht.

dat men zich zeer wel kan voorstellen, dat hy die in dit bevoor-
regte gedeelte van Europa opgegroeid is, dat land steeds te
verzwakken, en waar het mogelijk is [illegible] wenscht.

Vrijdag 12 Sept. Deze was een rustdag voor ons. Ik ging
naar de Secretarie van het Bezirksgericht om stukken te vra-
gen, die men met veel welwillendheid opzocht en mij bezorgde.
Wij hebben voorts eene wandeling gemaakt, wij bezochten de
groote kerk, de Brunnen, die hier nabij de Brug, de Markt, enz.
Wij gingen ook naar Burtscheid, waar wij de twee kokende bron-
nen bezagen. Aken is eene fabriekstad en ook [illegible]. Aan alle zijden men
menigvuldige schoorsteenen van stoomwerktuigen, werkplaatsen
van allerlei fabrieken. De prachtige bijzonderheden getuigen ook
van de vlijtigheid en rijkdom, die hier voortdurend nog toenemen.
Schooner maakt het land hierdoor niet. De wandelingen rond-
om de stad hadden wij vroeger bewonderd. Wij vonden ze nog
lief, maar toch by vergelijking veel minder mooi dan die van
Utrecht.

Aan tafel was het gezelschap klein en bestond uit protestant-
sche Heeren. Ik geraakte spoedig (met mijn buurman) in levendig gesprek over de Iersche
toestanden, de nationale scholen, enz. Ik mogt hem niet verzwij-
gen dat wij in Ierland de protestanten onverdraagzaam voorgeko-
men waren, en dat wij de gemengde nationale scholen wel vol-
daan hadden. Hy bekende intusschen verdraagzaam te zijn, doch
te gelijk dat de Staat niet anders dan de ware leer, en daaronder
natuurlijk de zijne, mogt beschermen, en dus geen scholen ande-
ren waarin die ook aan de kinderen wierd ingeprent. Hy vond
mij onverdraagzaam tegen de protestanten in Ierland, terwijl
ik erkende dat zij [illegible] die men nogt konden verdragen.

Dezen avond ging ik in den schouwburg waar de opera Robert
le diable gegeven werd. Ik vond er weinig genoegen in. De waarde
van de muziek kan ik niet beoordeelen; doch de inhoud dien zij

maakte, kwamen mij slechts op enkele plaatsen treffend en aange-
naam voor. Het geweldig schreeuwen, bijzonder van vrouwenstemmen,
mag kunstig zijn; het kwam mij hoogst onaangenaam, overdrij-
vend en onnatuurlijk voor. Zelfs het gelaat eener vrouw, die
met wijd geopenden mond een geruimen tijd staat te schreeuwen,
kwam mij afschuwelijk voor. De inhoud is ook ongepast en [illegible]
zij. Ik kan mij niet vereenigen met de meening dat voor eene
opera de inhoud onverschillig zoude zijn. Veeleer denkt mij
dat de inhoud, even als in het tooneel, schoon en verheven, de
menschelijke natuur in treffende trekken voorstellen moet,
en dat de muziek met die kunstwerken, met het geheel dat er
worden uitgedrukt, in overeenstemming behoort te zijn.

Zaterdag 17 Sept. Wij maakten heden een uitstap naar
Stolberg, de geboorteplaats mijner vrouw. Dit vlek is onge-
veer twee uren van Aken gelegen, in eene heuvelachtige landstreek
die zeer bevallig zijn zoude, indien niet juist de nijverheid,
waardoor het uitsteekt, de schoonheid grootendeels wegnam.
Er zijn koper en zinkmijnen, ook lood en zilver; - en het
zeer nabijgelegene Eschweiler zijn steenkolenmijnen - elders
zijn groeven. Niet minder gewigtig zijn ijzersmelterijen,
o.a. die van de Rothe Erde, waar wij voorbijreden, waar
veel staven voor de spoorwegen vervaardigd worden; - glas-
blazerijen en zeefderijen; - weverijen o.a. van laken; enz.
Wij bezochten de glasfabrieken, waar geblazen en geslo-
pen wordt. Mijne vrouw vond vele oude kennissen, o.a.
de Hn. Siegwart en Michel, thans eigenaars der grootste
glasfabrieken. Dit gaf ons aanleiding om die fabrie-
ken te bezoeken en bijzonderheden daarvan te vernemen.
Alle de fabrieken, ook de mijnwerken, zijn bijzonder bloeijend
en breiden zich voortdurend uit. Dit neemt niet weg,
dat eene Fransche maatschappij, welke de fabriek, die
nu door gezegde heeren met groot voordeel bestierd wordt,

De Spiegelfabriek, waarin het glas gegoten wordt, is door eene Maatschappij opgerigt aan wier hoofd een Fransch edelman stond. Deze heeft in de actien dier Maatschappij veel windhandel gedreven, en heeft tegelijk de fabriek zeer slecht bestuurd. Nu is de graaf gevlugt om de strafvervolging te ontgaan; – de fabriek is in verval, en de actien hebben geen waarde.

voor eenige jaren gekocht en vervolgens uitgebreid had,
250,000 Thaler daarin verloren heeft; enkel door gebrek aan
kennis en ordentelijk bestuur. De vraag is thans zoo groot,
dat men aan de bestellingen niet genoegzaam voldoen kan.
De werklieden worden ook zeer ruim betaald, met name
die van de glasblazers. Men zocht ze uit Frankrijk en
Belgie te verkrijgen en biedt daarvoor hoog loon aan. In de
zinkfabrieken is dezelfde behoefte aan arbeiders, doch het is min-
der moeijelijk daarvoor werklieden te vinden, omdat de opleiding
niet zoo veel tijd vereischt. Het komt meer aan op een sterken arm,
in de glasfabrieken op bekwaamheid die jaren lange voorberei-
ding vordert. Deze laatste arbeiders verdienen niet zelden
5 francs daags; en in het algemeen is het als minimum
van het arbeidsloon 2 fr. aan te nemen. Er is ook groote verbete-
ring in de levenswijze; zoo al niet tegenstaande de duurte; de
woning en kleeding is netter en het drinken van sterken drank
heeft zeer afgenomen. Hiertoe heeft bijgedragen dat men se-
dert eenige tijd niet meer des zaturdags betaalt. Men
doet dit [illegible] in de week: des dingsdags, woensdags of don-
derdags. De huishouding heeft veel daarbij gewonnen.
De bevolking is in twintig jaar verdubbeld, zij bedraagt thans
bijna 7000. Hierbij is eene opmerkelijke verandering betreffende de
gezindheden. De oprichting en de nijverheid van Stolberg is toe te schrij-
ven aan Fransche refugiés, de bevolking plagt ook voor het grooter
gedeelte uit Hervormden en Lutherschen te bestaan; zoo was het
nog voor 40 jaren; doch sedert is de katholieke bevolking steeds
toegenomen en de protestantsche verminderd. De rijke fabriek-
heeren, zegt men mij, hebben hunne zaken opgegeven en zijn van
hunne inkomsten gaan leven. Van deze zijn er nog enkele, doch
het meerendeel heeft zich weggemaakt, en daar zijn uitgestorven.
In hunne plaats zijn nieuwe katholieke fabriekheeren gekomen,
enkele van elders, maar de meeste uit de werklieden [illegible].

ontstaan. De vader van den heer Michel, die my dit mededeelde, is als werkman in 1816 uit de Paltz herwaarts gekomen, en door vlyt en bekwaamheid is thans die van fabrikeur. De [illegible], die zyn grootendeels weinig aangenomen, en daar de [illegible] ken alle deze [illegible] [illegible] worden, behoort dat ge- noemd tot de dalyterij. En ook deze hebben meer ijver en voor- spoed gehad, want de protestantsche wethouders grootendeels nie gezinnen, gedeeltelyk verspreid zyn. De uitkomst is en dat van de ruim 7000 inwoners naauwelyks 500 protestanten zyn. De scholen zyn zeer verbeterd; voor 40 jaren waren er op twee afdeelingen slechts scholen, waarin omtrent 60 kin- deren naauwelyks meer dan lezen en schryven leerden; thans zyn er negen goede kinderscholen, waarin 900 kin- deren onderwezen worden, en eene hoogere burgerschool waar in gratis onderwys voor [illegible] [illegible] gegeven wordt en eene [illegible] school voor [illegible] studenten. De verpligting om de kinderen van 6 tot 14 jaren ter school te zenden wordt met de grootste strengheid toegepast, het- welk het punt voor de fabriekarbeid zeer noodzakelyk is.

De oudste zoon van den W. M. was reeds in N. Amerika geweest om de wereld te leeren kennen. Hy verhaalde my zeer eenige jaren reis. (hy was slechts 16 j. oud) toen dat geld ge- wonnen had, ging dat hy het opnieuw [illegible], en stelde er zich op geheel. Zyn vader had het voor goed gekeurd. Hy had in Amerika met [illegible] zyn vermogen [illegible] en had niet meer, 18 maanden in onderscheidene plaatsen opgehouden; allerlei ambach- ten uitgeoefend: marmerwerkerswerk, sigarenfabriekwerk, enz. zelfs had hy eenige maanden als matroos gevaren. Nooit was hy in eenige verlegenheid geweest. Het meest had hy zich in New York, Baltimore, Boston, Washington opgehouden. Daar hy Fransche en Duitsche briefwisseling houden kon, werd hy overal goed ontvangen, en hij [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Toch bij bleef altijd sterker zoo lang als noodig was om de plants in de wijze zijn werken te laten komen. Het was hij zoo moeilijk lang gekomen; had dezelfde Franschen op zijne [illegible] op dezelfde wijs [illegible]. Hij was [illegible] in het [illegible] der fabriek [illegible] en [illegible] dan het [illegible] de beste [illegible] scheppen. Mij dunkt, dit is juist een voorbeeld hoe men in de wijsheid [illegible] kan.

Het [illegible] in het [illegible] goede [illegible]. Het [illegible] daar [illegible] [illegible].

In Aken heb ik ditmaal weinig gezien; de stad was mij door vroeger verblijf nog wel bekend. Zij is toch sedert veel verbeterd en door nieuwe straten en gebouwen vergroot. Een fraai en doelmatig ingerigt gebouw is nog niet geheel voltooid, namelijk de Markt-Halle voor fijne groenten, vruchten, enz. Een geweldig gebouw is het Ziekenhuis nabij de stad, in 1848 begonnen, en voor korten tijd voor zijne bestemming geopend. De tijd heeft mij ontbroken om het te bezigtigen. Men klaagt over de afschaffing der Spelbank op bevel van den Koning. De stad verliest daardoor aanzienlijke inkomsten, waardoor zij de verbeteringen niet zal kunnen voortzetten. Mij dunkt evenwel dat de zedelijke verbetering nog meer waard is dan de stoffelijke, en dat zelfs op den duur bij de groote gelegenheid tot uitbreiding der nijverheid, de inkomsten er ook bij winnen zal of deze oorzaak van onzedelijkheid weggenomen.

Zondag 14 September. Ik heb de koning met mijn buurman aan tafel nog voorgesteld, en wij zijn geeindigd met elkander goed te verstaan en in gevoelen overeen te stemmen. Hij kwam

mij dezen morgen nog voor mijn vertrek bezoeken, om over het Armen Congres en de tentoonstelling in Brussel te spreken. Hij heeft ons zeer uitgenoodigd om hem op zijn landgoed in het noorden van Engeland te bezoeken. Zijn naam is Rob. Grey Porter, Kilskerry nabij Enniskillen.

Met den trein van 11 uur verlieten wij Aken. Wij reden samen tot Mechelen, van waar mijne vrouw den weg naar Antwerpen vervolgde, om van daar over Rotterdam huiswaarts terug te keeren. Ik reed naar Brussel, waar ik omstreeks te 4 uur aankwam. Ik wilde in het Hôtel de Flandre gaan; doch de waardin van de vestibule zeide dat daar geen plaats was. Toen liet ik mij naar het Hôtel des Princes brengen; doch kwam ik er kwam van het Hôtel Rivoli gesproken, en het beviel mij niet zoo goed als ik verwacht had. Ik bekwam evenwel eene goede kamer met heerlijk uitzigt op de Place de la Monnaie. Aan tafel beviel mij het eten en het gezelschap maar matig. Ik wandelde nog wat in het Park, bezocht de Gudulakerk, en hield mij overigens met lezen en schrijven bezig.

Maandag 15 September. Ik begon dezen morgen met te onderzoeken waar en wanneer het Congres over het armwezen zou geopend worden; ik was met alles onbekend. Ik vond spoedig landgenooten: Kramer, Jolles, Baumhauer, Sarphati. Met deze heeren ging ik in de tentoonstelling van voorwerpen voor de huishouding. Te 11 u. werd het Congres geopend door den hr. Rogier.

Ik ging eten in het Hôtel de Flandre, waar ik tegenover den hr. Bertini uit Turijn en een Engelsch (Schotsch) Capitein van 28 jaren, die reeds 11 jaar dienst had, in Indië en in de

kwam geweest waren, my veel verhaalde; hy sprak Fransch als een Franschman, ook Duitsch, enz; - te zeggen had hy de Oosten, het onder zoteerd, zoodat hy dientengevolge het Mahometanisme en Persisch verstaan had.

Tot uitspanning ging ik in het Theatre des galeries St Hubert, waar ik een Melodrame, "Le fils de la Nuit" zag spelen, dwaas onderdeel, zoo als die stukken nog al gewoonlyk met eenige schoone tooneelen die goed gespeeld werden, en met veel prachtige decoration; maar vermaakte het publiek wel.

Dingsdag 16 Sept. 's morgens 9 u. vergadering van de 2e Afdeeling van het Congres; - 11 u. van de Commissie over de vereenigingen van werklieden, enz. 1 u. van het Congres zelf. Ik ging weder eten in het Hôtel de Flandre en vond daar Aber met zyne vrouw en twee dochters. Dezen avond was er gezelschap by den Hr. Visschers.

Woensdag 17. 's morgens te 8 uur vergaderde eene byzondere Commissie om te oordeelen over stellingen van den heer Huber betreffende Cooperative vereenigingen van werklieden; - 9 u. verg. van de 2e Sectie, - 11 u. van de Commissie over de vereenigingen, - 1 u. van het Congres, waar te 2 u. de Koning met den Hertog van Brabant kwam. In het tusschen dier vergaderingen slechts even [illegible] en zyne familie gezien; na de vergad. las ik thuis eenige stukken; en te 6 uur ging ik naar het banquet, dat tot half 11 duurde. Ik ging nog met de heeren Engel uit Dresden en Wichmann uit Hamburg in het

Café des Mille Colonnes, praten tot 12 u.

Donderdag 18 Sept. Dezen morgen ging ik te 10 uur in de (sectie) vergadering die reeds begonnen was, – te half 12 in de der Commissie over de vereenigingen, die ten einde gebragt werd. Ik ging nog eens den heer Heemskerk zoeken, die ik niet vond omdat hij uit de stad was – 2 tot half 5 u. vergad. van het Congres. Te 7 u. Middageten bij den Koning. Ik ging er met Suringar heen. Te 9 u. was het afgeloopen. Ik ging nog met Suringar thee drinken in het Café des Mille Colonnes.

Vrijdag 19 Sept. De vergadering van het Congres begon te 9 uur en duurde tot 12; – namiddag van 1 tot half 5. In den tusschentijd ging ik met de Heeren Engels en anderen in het koffyhuis. Ik at in het Hôtel de Flandre, waar ik naast den Heer Koenen zat met wien ik veel praatte. 's Namiddags ging ik met de Hr. Schubert uit Koningsberg en Blanken uit Pau wandelen en koffy drinken. Den avond bragt ik door by den Minister van Binnenlandsche zaken De Decker.

Zaterdag 20 Sept. Van 9 tot 12 uur had de laatste vergadering van het Congres plaats. Te één uur was de uitdeeling van de prijzen der economische tentoonstelling; dit geschiedde door den Hertog van Brabant; – het duurde tot half 3. Ik ging in het Hôtel der Mille Colonnes, waar ik o.a. den Hr Blankenheim uit Rotterdam met zyne vrouw en dochter aantrof. Ik at by den Advocaat Ausman waar ik Dr Place, een bekenden Franschman en den Hr Vergote, Directeur by het Ministerie van Binnenlandsche zaken en eenige andere heeren vond. Die oude Heer.

ling van Lenk had mij afgelaten of ik mogt bij hem komen eten; zijn gezin bestond uit zijne vrouw en zuster, twee dochters en een zoon, die nog niet volwassen waren.

Ik heb dit Congres met veel belangstelling bijgewoond, veel gewigtigs werd er medegedeeld; in de afdeelingen en in de groote vergadering zijn eenige punten goed behandeld; de meeste te oppervlakkig, hetgeen een gevolg was van het groot aantal der onderwerpen, en de practische van meer onderwerpen. Behalve veel oude bekenden, heb ik veel nieuwe gemaakt.

Zondag 21 Sept. Reeds voor 8 u. ging ik naar Suringar en zijne vrouw, at ontbijt met hen, en vervolgens gingen wij zamen in de economische tentoonstelling, waar de Commissarissen aan eenige leden van het Congres de zaken vertoonden en verklaarden, voor de opening van het publiek.

Te 11 u. kwamen eenige Hollandsche heeren bij mij om wat over het Congres voor de hervorming der douanen te praten: Muller en Liotard uit Amsterdam, Roepmaker en Blom uit Rotterdam, De Bruyn Kops uit den Haag.

Ik bleef t'huis lezen en schrijven, en ging te 6 ure eten bij Ducpétiaux, waar Suringar c.s., Ward, Bach, Robert, Stubenrauch, Vernonstraet, Cieszkowski, Holm, Dutrône, Ansiau, ook Frédérique Bremer, waren.

Maandag 22 Sept. Ik kon slechts kort t'huis blijven; te half 11 ging ik op uitnoodiging mijne landgenooten in het Hôtel de l'Univers opzoeken: de Hr. Muller uit Amsterdam en Rotterdam, Van Heukelom uit Amsterdam

× en Molinari.

en Leiden, Lotthard uit Amsterdam, Bunnkaar en Elink Sterk, ook De Bruyn Kops uit den Haag. Te een uur werd het „Congrès pour la réforme douanière geopend; de vergadering duurde tot vijf uur. 's Avonds gingen wij zamen in het Café der Mille Colonnes, en daarna bij den Heer Corr van der Maeren, waar ik tot half 12 bleef praten.

Dingsdag 23 Sept. Dezen morgen te 9 u. vergaderden de afdeelingen, de eerste en derde vereenigden zich. Eene commissie over het plan eener internationale vereeniging kwam bijeen na die vergadering. Ik ging met den Hr Corr Vandermaeren* in de Cercle de Commerce. Te 1 uur vergadering van het Congres. Dezen avond was er gezelschap bij den Hr Arrivabene, waar ik met vele Heeren sprak, o.a. met Scialoja, Chevalier, ~~Moreau~~ enz. * Voorthuijsen was uit Utrecht gekomen, hij ging mede bij den Hr Arrivabene. Gisteren en heden heb ik met mijne landgenooten in het Hôtel de l'Univers gegeten.

Woensdag 24 Sept. Te 9 uur vergadering der afdeelingen. Te 1 u. vergadering van het Congres, waarin ik niet gesproken heb. Middagmaal gegeven door den Voorzitter Debrouckère waar de leden van het Bureau en eenige anderen genoodigd waren. Het was algemeen levendig en vrolijk. Ik zat tusschen Schubert en David. Ik bleef nog lang praten, en terugkomende trof ik den Hr Engel met een der Belgische leden, wij gingen toen nog bij den Hr E. praten; hij gaf mij boeken en stukken en nam afscheid.

Ik maakte dezer dagen o.a. ook kennis met den heer Devrière Gouverneur West Vlaanderen, – en den heer Michel Berend redacteur der Cölnische Zeitung.

x Voor de bijzonderheden verlaat ik mij op de Reglementen en verslagen.

Donderd. 25 Septemb. Ik stond laat op, en bekwam eer ik nog gekleed was een bezoek van de Heeren Polenaar en Verduchêne, die wilden voorstellen een volgend Congres te Maastricht te houden, hetgeen ik hun ten afried. Van 12 tot 4 uur was de laatste vergadering van het Congres en te 6 u. was het banquet in de schoone Gothische zaal van het Stadhuis, waaraan 186 leden deel aan namen. Op voorstel van het Comité had ik den toast op den President op my genomen, en sprak ik wat over het het belang van het Congres, als blyk van vooruitgang in verlichting en zedelykheid.

Vrydag 26 Sept. Dezen morgen bezocht my de Hr Manuel Colmeiro professor te Madrid, en later bezocht ik hem en zyn ambtgenoot Laureano Figuerola, vond er den Hr Ferdinand Guerrero Intendant der Koningin. Ik heb met die heeren veel over hun land gesproken, en myne Collegas hebben my belangryke stukken voor de Statistiek gegeven. Ik bezocht de Crèche-école-gardienne in St Josse-ten-Noode, die my zeer voldeed.x Ik bezocht den heer Kerpote, Directeur by het Ministerie van Binnenlandsche zaken, die my de berigten van de Congressen over de Hygiene gaf. Ik ging aan het bureau van den Moniteur voor de Hrn Egeling en van Lynden, pen, zoo de Hrn van de Pol en Leclercq te bezoeken. Ik schreef aan myne vrouw. Met dit alles was my voor middag voorby. Ik at in het Hôtel de l'Univers.

Dezen avond woonde ik in den Schouwburg de vertooning der Muette de Portici by en herinnerde my aan de vertooning van hetzelfde stuk in 1830.

Het gebouw te Ruysselede is eene gewezene suikerraffinaderij, die voor 500,000 francs is gekocht.

Er zijn reeds 700 jongens ontslagen, waarvan 200 matrozen.

Er waren nu 500 jongens.

De Hr Z. heeft mij gezegd dat in het koningrijk Polen de Code Napoleon behouden is. Het hypotheekstelsel is verbeterd door de afschaffing van de geheime hypotheken. De boeren zijn niet meer aan den grond gebonden; maar zijn ook niet eigenaars. Zij zijn pachters, hetgeen, volgens den Hr Z., veel beter is, dewijl hen dat vlijtiger maakt. Het strafregt is geheel veranderd. De Hr Z. is aan het hoofd der groote hypotheekbank voor Polen. Zij heeft den landbouw wel zeer bevorderd, doch zij

Ik sprak in den Schouwburg veel met den Hr Kuranda uit Weenen, afgevaardigde van Oostenrijk.

Zaturdag 29 Sept. Dezen morgen te zeven ure ging ik over den Spoorweg naar de gestichten van Ruysselede en Beernem voor verwaarloosde kinderen. Te ven-dome eenen kwam ik daarom in kennis met den Graaf Andreas Zamoyski, gewezen Minister van openbare werken te Warschau met zyn zoon. Zy waren met denzelfden trein gekomen en ik had den vader reeds ontmoet, daar hy met my in dezelfde herberg woonde en ook lid van het Congres geweest is. Men ontving ons in beide gestichten met groote voorkomendheid. Ducpetiaux met zyne vrouw was ook die van Ruysselede by den Directeur gelogeerd en wy hebben by dien vriendelyken man een middagmaal gehouden. De tyd laat my niet toe byzonderheden van die schoone inrigtingen op te teekenen; doch ik kan my ook verlaten op het omstandig verslag van de voorgaande Kamers, waarvan ik een afdruk bekomen heb. Het eerste gesticht ligt ongeveer een uur rydens van de Station, waar van wy te 7 ure weder te rug reden; wy kwamen ongeveer te 11 u. in Brussel aan. De gesprekken met den heer Zamoyski waren my zeer merkwaardig. Hy heeft my o.a. gezegd dat hy de brieven van Alexander I gelezen had welke deze in 1810 aan Ad. Czartoriski geschreven had over de gunstige beschikkingen, die hy voor de Polen nemen wilde, indien zy zich voor Rusland en tegen Napoleon wilden verklaren; hetgeen zy, zoo als men weet, niet gedaan hebben.

heeft de grondeigenaars, die door de lasten van den oorlog vele schulden tegen hooge renten gemaakt hadden, van dien last bevrijd, en heeft daarvoor leeningen met lage renten en gelegenheid tot jaarlijksche schulddelging bezorgd

Ik werd dezen avond door een brief van mijne vrouw verheugd.

Zondag 28 Septemb. Dezen morgen ben ik met den trein van 7 u. naar Luik gegaan. Ik vond daar de professoren Hennau en Spring; met wie ik reed naar Rabosée, waar wij te half een aankwamen bij mijn ouden ambtgenoot en vriend Dupont. Ik vond hem op eene vaderlijke „Ferme-campagne" zeer aangenaam gehuisvest. Hij was met zijne vrouw, broeder, zuster, twee zonen en een neef. Wij hebben zamen gegeten en gewandeld. Tegen 4 u. reden wij terug, de Heeren Hennau en Spring en ik. Die heeren bragten mij naar het Station, van waar ik voor 6 u. terugkeerde naar Brussel. Ik kwam hier te half tien aan. Het weder was beter dan gisteren, maar toch nog regenachtig.

Maandag 29 Septemb. Ik stond laat op, want ik was vermoeid van de vorige dagen. Mijn dag was vervuld als volgt: Bezoek bij Suringar, dien ik niet vond maar wel zijne vrouw. – Koffer gekocht; – zaken voor mijne vrouw en Marie. – Bezoeken bij de Hrn Heuschling, Romberg, Visschers, met wie ik nog al veel gepraat heb; en bij den Hr. Van de Poll, Secretaris van het Nederlandsch Gezantschap dien ik ook thuis vond; – bij de Hrn Corr van der Maeren, Ducpétiaux, Couvreur, die ik niet vond. In het bureau van het Congrès pour la réforme douanière vond ik de heeren van het Comité bezig met hunne zitting en sprak met hen over hetgeen mij betrof.
Ik bezocht de was- en bad-inrigting in de Rue de la Tannerie. Zij kwam mij uitstekend goed voor; er zijn 40 plaatsen om te wasschen; men betaalt er 10 centimes in

het uur; – de baden, 60 in het geheel, voor vrouwen en voor mannen, kosten 40 voor de beste, 20 cent. voor de mindere, en zij zijn zoo goed als men ze wenschen kan. Al het water wordt daar door stoom gewarmd. Overal heerscht de grootste zindelijkheid. Men bekomt het water van de stad, dat door de hoogte waarvan het komt zeer aanmerkelijk verhoogt. Men had vroeger eene artesische put, doch die is nu [illegible]. Van de waschplaatsen wordt nog niet zeer veel gebruik gemaakt, van de baden zeer veel, somtijds vele honderden daags.

Ik at in het Hôtel de Flandres met de Hrn. Van Markleun en Sypesteyn uit Leiden met hunne dames, en ik bleef met hen koffy drinken en praten. Vervolgens ging ik in het Théâtre du passage St. Hubert, waar gegeven werd Maria Stuarda, Me. Ristori vervulde de rol van Maria, zoo my voorkwam, in de hoogste volkomenheid.

Dingsdag 30 Septemb. Deze dag was de laatste van mijn verblijf in Brussel en was een zeer drukke dag. Ik begon met in te pakken; vervolgens ging ik geld wisselen, – eene plaats in den schouwburg bespreken, enz. Thuis hield ik my bezig met na te zien en te verbeteren wat de Snelschrijvers in het dagblad hadden doen plaatsen van myne mededeeling in het Congres en van myn toast op de maaltyd. Ik bragt dat aan het Comité, om het in het verslag van het Congres te plaatsen. Den Hr. De Brouckere bezocht ik op het Stadhuis. Den Hr. Merman vond ik niet, maar nam afscheid van zyne familie, en hyzelf met zyn vrouw kwam later by my. Ik ging verder naar de bureaux van de Indépendance en naar

den Moniteur, om de nummers die over het Congres handelen.
Bij den Minister van Binnenlandsche zaken en den Hr Quetelet ging ik zonder hen te vinden. Het slechte weder, slagregens, maakte mij die gangen door de stad zeer bezwaarlijk, en ten slotte bleef mij geen tijd over voor het middagëten; zoo dat ik voor ditmaal daarvan moest afzien, omdat ik niet verzuimen wilde in den Schouwburg te gaan, waar Medea gespeeld werd. Mevr. Ristori vervulde de rol van Medea met onvergelijkelijk talent.
Ik was nog tot na een uur bezig met allerlei beschikkingen o.a. voor het Congres.

Woensdag 1 October. Te half 9 verliet ik dezen morgen Brussel, en reisde over Antwerpen en Rotterdam naar Utrecht, waar ik tegen half vijf aankwam. Ik had het groote genoegen mijne vrouw en Maria gezond en vrolijk weder te zien. Mijne kleine reis was zeer goed volbragt.

a 2727 #